

**T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**SÜNNET'TE EZAN TELAKKİSİ
-Kütüb-i Semâniyye Özelinde-**

Yüksek Lisans Tezi

Hilal KELLERBAĞI

Çorum 2021

SÜNNET’TE EZAN TELAKKİSİ
-Kütüb-i Semâniyye Özelinde-

Hilal KELLERBAĞI

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Fatih Mehmet YILMAZ

ÇORUM-2021

KABUL ve ONAY

Hilal KELLERBAĞI tarafından hazırlanan *Sünnet'te Ezan Telakkisi -Kütüb-i Semâniyye Özelinde-* başlıklı bu çalışma, 08/01/2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kadir GÜRLER (Başkan)

Doç. Dr. Fatih Mehmet YILMAZ (Danışman)

Doç. Dr. Orhan YILMAZ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Muhammed Asıf YOLDAŞ
Enstitü Müdür V.

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı beyan ederim. (08/01/2021)

Hilal KELLERBAĞI

ÖZET

KELLERBAĞI, Hilal. *Sünnet'te Ezan Telakkisi -Kütüb-i Semâniyye Özelinde-*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2020.

Bu çalışma, ifade etmiş olduğu anlam açısından İslâm medeniyetinde belirgin bir özellik taşıyan ezanın hadis kaynaklarında “Kütüb-i Semâniyye özelinde” ele alınış durumunu konu almaktadır.

Bir giriş ve üç bölümden oluşan tezin giriş kısmında mevzunun temelini oluşturan ezan, müezzin ve mi'zene kavramları işlenmektedir. Birinci bölümde, öncesi ve ortaya çıkış itibarıyla ezanın tarihsel süreci izah edilmekte sonrasında Hz. Peygamber ve Hulefâ-i râşidin dönemlerindeki ezan uygulamalarına değinilmektedir. İkinci bölümde, ezanın İslâm medeniyetinin bir şiârı olmasına vurgu yapılarak namaza davetin ötesinde ifade ettiği mefhumlar muhtelif başlıklar altında açıklanmaktadır. Çalışmanın asıl kısmını oluşturan üçüncü bölümde ise, Kütüb-i semâniyye eserlerinde ezanın ele alınış keyfiyetleri tetkik edilmekte ve Buhârî'nin *Sahîh'inin* Kitâbü'l-ezan muhtevası incelenerek Buhârî'nin ilgili kitabıyla Müslim'in *Sahîh'indeki* mevzuya dair kısımların mukayesesi yapılmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Sünnet, Ezan, Şiâr, Müezzin, Mi'zene.

ABSTRACT

KELLERBAĞI, Hilal. *The Concept of Adhan in Sunnah: Specific to Kutub al-Samaniyya*, (Master Thesis), Çorum, 2020.

This study deals with the handling of Adhan, which is a distinctive feature in Islamic civilization in terms of its meaning, in hadith sources and especially in terms of al-Kutub al-Samaniya. In the introduction, the concepts of adhan, muadhdhin and mi'dhana are discussed. In the first chapter, the historical process of adhan is explained before it and its emergence; afterwards, the adhan practices in the periods of the Prophet and Khulafâ Râshidin are mentioned. In the second part, the notions that the adhan expresses beyond the invitation to prayer are explained under various headings, emphasizing that it is a maxim of the Islamic civilization. In the third part, which constitutes the main part of the study, the handling of adhan in the works of Kutub al-Samaniyya is analyzed. In addition, the content of the Kitâb al-adhan in Bukhari's al-Sahîh is examined and a comparison is made between the relevant book of Bukhari and the parts related to the subject in Muslim's al-Sahîh.

Key Words: Sunnah, Adhan, Maxim, Muadhdhin, Mi'dhana.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar DİZİNİ	vii
KISALTMALAR	ix
ÖN SÖZ	x
GİRİŞ	1
A. EZAN (الأذان)	1
a. Lügat ve İstılâhtaki Anlamı.....	1
b. Kur'ân-ı Kerim ve Hadislerde Ezan Teriminin Kullanımı	2
B. MÜEZZİN	4
C. Mİ'ZENE	6

BİRİNCİ BÖLÜM

EZANA DAİR TARİHSEL SÜREÇ

1.1. ÖNCESİ VE ORTAYA ÇIKIŞI İTİBARIYLA EZAN	8
1.1.1. Ezan Öncesi	8
1.1.1.1. Mekke Dönemi	8
1.1.1.2. Beş Vakit Namaz Emriyle Birlikte Namaza Çağrı Keyfiyeti	9
1.1.1.3. Hicret Sonrasının İlk Günleri.....	10
1.1.2. Ortaya Çıkışı	11
1.1.2.1. Ezan Uygulaması Öncesinde Namaz Vaktini İlân İçin İleri Sürülen Öneriler	11
1.1.2.2. Ezan Lafızlarının Rüyada Bildirilmesi	12
1.1.2.3. Hz. Peygamber'in Onaylaması	13
1.1.2.4. Ezanın Lafızları.....	14
1.1.2.5. Ezanın İlk Kez Okunması	16
1.2. HZ. PEYGAMBER'İN UYGULAMALARI AÇISINDAN EZAN	17
1.2.1. Müezzinliğin Fazîletine Dair Beyanları.....	17
1.2.2. Müezzinin Vasıflarına Dair Nebevi Öğretiler	18
1.2.3. Hz. Peygamber'in Müezzinleri	20
1.2.3.1. Bilâl-i Habeşî (Ebû Abdillâh / Ebû Abdilkerîm / Ebû Amr Bilâl b. Rebâh) (v. 20/641)	20
1.2.3.2. İbn Ümmü Mektûm (Abdullah / Amr b. Kays b. Zâide el-Kureşî el-Âmiri) (v.15/636).....	24
1.2.3.3. Ebû Mahzûre (Evs b. Mi'yer b. Levzân el-Cumahî) (v. 59/678-79)	27
1.2.3.4. Sa'd b. Âiz (Sa'du'l-Karaz) (v. ?).....	28
1.2.4. Ezanın Asıl Amacı Haricinde Genel Bir Duyuru Aracı Olması / İ'lâm / İlân	29
1.2.4.1. Ramazan Ayına Özel	29
1.2.4.2. Özel Anlamda / Durumlarda Duyuru.....	30

1.2.4.3. Genel Bir Toplanma Çağrısı	31
1.3. HULEFÂ-İ RÂŞİDİN DÖNEMLERİNDE EZAN	32
1.3.1. Hz. Ebû Bekir Dönemi (10-12/632-634)	32
1.3.2. Hz. Ömer Dönemi (12-22/634-644)	33
1.3.3. Hz. Osman Dönemi ve Üçüncü Ezan Uygulaması (22-34/644-656).....	34
1.3.4. Hz. Ali Dönemi (34-39/656-661)	35

İKİNCİ BÖLÜM

İFADE ETTİĞİ ANLAM AÇISINDAN EZAN

2.1. EZAN'IN İSLÂM'A DAİR SİMGESEL BİR DEĞER TAŞIMASI.....	36
2.1.1. İslâm'ın Şiârı Olması	36
2.1.2. Ortak Bir Dil İşlevi Görmesi	38
2.1.3. Bağımsızlığın / Hâkimiyetin Bir İfadesi.....	39
2.1.4. Yeni Doğan Çocuğun Kulağına Ezan Okunması	40
2.2. İSLÂM'IN ÖZÜNE / TEMEL PRENSİPLERİNE VURGU YAPMASI.....	42
2.2.1. İslâm'ın Parolası Kelime-i Şehâdet	42
2.2.2. İman / İnanç	43
2.2.3. Âhiret	43
2.3. İSLÂMÎ PRATIĞE DAVET ETMESİ VE BUNA ÖZENDİRMESİ	44
2.3.1. İslâmî Pratiğe Davet Etmesi	44
2.3.2. İslâmî Pratiğe Özendirmesi.....	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HADİS KAYNAKLARINDA EZANLA İLGİLİ RİVAYETLER

3.1. ELE ALINIŞ KEYFİYETLERİ AÇISINDAN	48
3.1.1. Kütüb-i Semâniyye Kaynaklarında Ezanla İlgili Rivayetler	49
3.1.1.1. Kitâb / Bölüm Hüviyetinde Ele Alan Kaynaklar	49
3.1.1.1.1. Buhârî, <i>el-Câmiu's-sahîh</i>	50
3.1.1.1.2. Nesâî, <i>es-Sünen</i>	55
3.1.1.1.3. İbn Mâce, <i>es-Sünen</i>	55
3.1.1.2. Buhârî'nin <i>el-Câmiu's-sahîh</i> , Nesâî ve İbn Mâce'nin <i>es-Sünen</i> Adlı Eserlerinde Ezana Dair Farklı Kitâblarda Yer Alan Bâb Başlıkları	56
3.1.1.2.1. Buhârî'nin <i>el-Câmiu's-sahîh</i> 'inde "Kitâbü'l-Ezan" Dışındaki Başlıklar	57
3.1.1.2.1.1. Buhârî'nin <i>Sahîh</i> 'inde "اذن" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar	57
3.1.1.2.1.2. Buhârî'nin <i>Sahîh</i> 'inde "نآ" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar	57
3.1.1.2.2. Nesâî'nin <i>es-Sünen</i> 'inde "Kitâbü'l-Ezan" Dışındaki "اذن" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar	58
3.1.1.2.3. İbn Mâce'nin <i>es-Sünen</i> 'inde "اذن" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar	58
3.1.1.3. Bâb / Terceme / Alt başlık Hüviyetinde Ele Alan Kaynaklar.....	58

3.1.1.3.1. Müslim, <i>el-Câmiu's-sahîh</i>	59
3.1.2.3.1.1. Müslim'in <i>Sahîh</i> 'inde "إِذْنَ" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar	59
3.1.1.3.1.2. Müslim'in <i>Sahîh</i> 'inde "نَدَا" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar	60
3.1.1.3.2. Tirmizî, <i>es-Sünen</i>	60
3.1.1.3.2.1. Tirmizî'nin <i>es-Sünen</i> 'inde "إِذْنَ" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar	60
3.1.1.3.2.2. Tirmizî'nin <i>es-Sünen</i> 'inde "نَدَا" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar	61
3.1.1.3.3. Ebû Dâvûd, <i>es-Sünen</i>	61
3.1.1.3.3.1. Ebû Dâvûd'un <i>es-Sünen</i> 'inde "إِذْنَ" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar	62
3.1.1.3.3.2. Ebû Dâvûd'un <i>es-Sünen</i> 'inde "نَدَا" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar	62
3.1.1.3.4. Mâlik, <i>el-Muvatta'</i>	63
3.1.1.3.4.1. İmam Mâlik'in <i>el-Muvatta'</i> 'sında "نَدَا" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar	63
3.1.1.1.5. Dârimî, <i>es-Sünen</i>	63
3.1.1.1.5.1. Dârimî'nin <i>es-Sünen</i> 'inde "إِذْنَ" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar	64
3.1.1.1.5.2. Dârimî'nin <i>es-Sünen</i> 'inde "نَدَا" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar	64
3.2. İÇERİĞİ AÇISINDAN BUHÂRÎ'NİN KİTÂBÜ'L-EZAN'I.....	64
3.2.1. Buhârî'deki Ezan Kitâbının İçeriği	65
3.2.1.1. Ezanın Başlaması	65
3.2.1.2. Ezanın Lafızları İkişer İkişerdir	66
3.2.1.3. "Kad Kâmeti's-Salâh" Sözü Hariç İkâmet Lafızları Tekrar Edilmez.....	67
3.2.1.4. Ezan Okumanın Fazîleti.....	67
3.2.1.5. Ezan Okumada Sesi Yükseltme	68
3.2.1.6. Ezan Okunması Sebebiyle Savaşılmayacağı.....	70
3.2.1.7. Kişi Müezzini İşittiğinde Ne Söyler	70
3.2.1.8. Ezan Okunduğu Esnada Dua	71
3.2.1.9. Ezan Okumak Hususunda Kura Atmak	72
3.2.1.10. Ezan Arasında Kelam Etmek	72
3.2.1.11. Kendisine Ezanı Haber Verecek Biri Olduğu Zaman Âmânın Ezan Okuması	73
3.2.1.12. Fecirden Sonraki Ezan	74
3.2.1.13. Fecirden Önceki Ezan	75
3.2.1.14. Ezan İle İkâmet Arasında Ne Kadar Fasıla Vardır?	75
3.2.1.15. İkâmeti Bekleyen Kimse.....	76
3.2.1.16. Dileyen Kimse İçin Her Ezan Arası Namaz Vardır.....	76
3.2.1.17. Seferde Bir Müezzin Ezan Okusun Diyen Kimse	77
3.2.1.18. Cemaat Olduklarında Misafir İçin Ezan ve İkâmet Olacağı, Arefe ve Müzdelife'de de Böyle Olacağı, Soğuk Yahut Yağmurlu (Gün ve) Gecede Müezzinin "es-Salâtu fi'r-rihâl" Sözü	77

3.2.1.19. Müezzin Ezan Okurken Ağzını Sağa Sola Götürür mü ve Müezzin Ezan Esnasında Sağa Sola Yönelir mi?	79
3.2.1.20. Cemaat Namazının Vâcibliği	80
3.2.1.21. Öğle Namazını İlk Vaktinde Kılmaya Davranmanın Fazîleti	81
3.2.1.22. Yatsı Namazını Cemaatle Kılmanın Fazîleti	82
3.2.1.23. İki Kişi de, İkidenden Ziyadesi de Cemaattir	82
3.2.1.24. Hastanın Cemaatte Hazır Olması Hususundaki Sınır	82
3.2.1.25. Yağmurda ve Diğer Bir İletle Kendi Menziline Namaz Kılmaya Ruhsat	83
3.2.1.26. İmam Hazır Olan Kimselere Namaz Kıldırır mı ve Yağmur Yağdığı Halde Cuma Günü Hutbe Okur mu?.....	84
3.2.1.27. İmam, Elinde Yiyeyeceği Bir şey Olduğu Halde Namaza Çağrıldığı Zaman	84
3.2.1.28. Ailesinin İhtiyacında Meşgul Olan Kimse Namaz İkâmet Edilince Hemen Çıkar.....	85
3.2.1.29. İki Secde Arasında Beklemek.....	85
3.2.2. Buhârî'deki <i>Kitâbü'l-Ezan</i> İle Müslim'deki İlgili Bâbların İçerik Açısından Mukayesesi	87
3.2.2.1. Buhârî <i>Kitâbü'l-Ezan</i> ve Müslim'in <i>Sahîh</i> 'inin İlgili Bâblarında Müşterek Başlıklar Hâlinde Yer Alan Hadisler	88
3.2.2.2. Buhârî'deki <i>Kitâbü'l-Ezan</i> ile Müslim'in <i>Sahîh</i> 'inde Yer Alan İlgili Bâblardaki Ortak Rivayetler	90
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	100

TABLULAR DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 3.1. Buhârî'nin <i>Kitâbü'l-Ezan</i> 'ında yer alan başlıklar tablosu.....	50
Tablo 3.2. Nesâî'nin <i>Kitâbü'l-Ezan</i> 'ında yer alan başlıklar tablosu.....	55
Tablo 3.3. İbn Mâce'nin <i>Kitâbü'l-Ezan</i> 'ında yer alan başlıklar tablosu.....	56
Tablo 3.4. Buhârî'nin <i>Sahîh</i> 'inde "إِذْنٌ" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu.....	57
Tablo 3.5. Buhârî'nin <i>Sahîh</i> 'inde "إِذْنٌ" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu.....	58
Tablo 3.6. Nesâî'nin <i>es-Sünen</i> 'inde "إِذْنٌ" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu.....	58
Tablo 3.7. İbn Mâce'nin <i>es-Sünen</i> 'inde "إِذْنٌ" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu.....	58
Tablo 3.8. Müslim'in <i>Sahîh</i> 'inde "إِذْنٌ" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu.....	59
Tablo 3.9. Müslim'in <i>Sahîh</i> 'inde "إِذْنٌ" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu.....	60
Tablo 3.10. Tirmizî'nin <i>es-Sünen</i> 'inde "إِذْنٌ" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu.....	61
Tablo 3.11. Tirmizî'nin <i>es-Sünen</i> 'inde "إِذْنٌ" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu.....	61
Tablo 3.12. Ebû Dâvûd'un <i>es-Sünen</i> 'inde "إِذْنٌ" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu.....	62
Tablo 3.13. Ebû Dâvûd'un <i>es-Sünen</i> 'inde "إِذْنٌ" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu.....	63
Tablo 3.14. İmam Mâlik'in <i>el-Muvatta</i> 'sında "إِذْنٌ" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu.....	63

Tablo 3.15. Dârimî'nin <i>es-Sünen</i> 'inde "اذ" lafzının türevleriye yer alan başlıklar tablosu.....	64
Tablo 3.16. Dârimî'nin <i>es-Sünen</i> 'inde "اد" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu.....	64
Tablo 3.17. Buhârî ve Müslim'de ezanla ilgili müşterek bâblarda yer alan hadislerin dağılımına ilişkin tablo.....	89
Tablo 3.18. Buhârî'nin <i>Kitâbü'l-Ezan</i> 'ı ile Müslim'in <i>Sahîh</i> 'indeki ilgili bâblarda yer alan ortak rivayetler tablosu.....	90

KISALTMALAR

b.	:Bin
Bk.	:Bak
bkz.	:Bakınız
c.	:Cilt
çev.	:Çeviren
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
DKİ	:Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye
Ed.	:Editör
Hz.	:Hazreti
İFAV	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
md.	:Madde
s.	:Sayfa
s.a.	:Sallallahü Aleyhi ve Sellem
SR	:Sebülürreşâd
sy.	:Sayı
TDK	:Türk Dil Kurumu
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:Tahkik eden
t.y.	:Yayın tarihi yok
v.	:Vefat tarihi
vd.	:ve diğerleri
y.e.y.	:Yayın evi yok
y.y.	:Yayın yeri yok

ÖN SÖZ

Din, insanın varoluşundan beri toplumlarda hayatın belirleyici ve temel unsurlarından biri olmuştur. Tüm dinlerde ibadetlere davet şekli ve yöntemi o dinin bir sembolünü ifade etmektedir. Bu anlamda ezan da İslâm dinin en önemli sembollerinden birisidir. Onun dindeki konumunu değerli ve güçlü kılan, ifade ettiği anlamın büyüklüğüdür. Ezan, dinin direği namaz ibadetine davet etmekle birlikte ihtiva ettiği manalar açısından tevhide çağırıcı günde beş vakit ve her an hatırlatmaktadır.

Ezanın günde beş vakit gök kubbede yankılanması onun hayatımızın vazgeçilmez bir parçası olduğunun açık bir göstergesidir. Bu önemine binaen ezan, her daim güncelliğini korumuş ve bir çok esere konu olmuştur. Bizi böyle bir çalmaya sevkeden etken ise sünnet tarafından vaz edilen ezanın ifade ettiği anlamların hadis külliyyâtında -Kütüb-i semâniyye özelinde- ele alınış keyfiyetine dair kapsamlı bir çalışmanın olmayışıdır.

Çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. *Giriş bölümünde*; konu ile ilgili temel kavramlar ele alınmış; ezan, müezzin ve mi'zene terimleri tahlil edilmiştir.

Birinci bölümde; ezan öncesi dönem ve ortaya çıkışına dair tarihsel süreçten bahsedilmiştir. Akabinde asr-ı saadetteki uygulamalar tetkik edilerek Hz. Peygamber'in beyanları doğrultusunda, müezzinliğin fazîleti ve müezzinlerin vasıfları izah edilmiş, Resûl-i Ekrem'in müezzinlerinin hayatları ve bu alandaki uygulamalarına yer verilmiştir. Ayrıca ezanın namaza çağrı olmasının yanı sıra bir duyuru aracı olarak da benimsendiği hususu ele alınmıştır. Yine bölümün son kısmında hulefâ-i râşidin dönemlerinde ezan konusu; uygulama, yöntem ve şekil açısından irdelenmiştir.

İkinci bölümde; ezanın ifade etmiş olduğu mefhumlar konu edilerek, İslâm'ın bir şiârı olması, kelime-i şehâdet ve tevhid gibi İslâm'ın temel prensiplerine vurgu yapması ayrıca İslâmi pratiğe davet etmesi ve özendirilmesi, lafızlarının değişmezliği gibi meseleler etraflı bir şekilde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise; ezanla ilgili rivayetlerin Kütüb-i semâniyye'de (Buhârî, *el-Câmisu's-Sahîh*; Müslim, *el-Câmius-Sahîh*; Tirmizî, *es-Sünen*; Ebû Dâvûd *es-Sünen*; İmâm Mâlik, *Muvatta'*; İbn Mâce, *es-Sünen*; Nesâî, *Sünen*; Dârimî, *es-Sünen*) kitâb hüviyetinde mi bâb hüviyetinde mi ele alındığı tespit ve tasnif edilerek tablolarla gösterilmiş ve gerekli kısımlarda değerlendirilmelere gidilmiştir. Son olarak Buhârî'nin

Sahîh'inde *Kitâbü'l-azan* ile Müslim'in *Sahîh*'indeki ilgili bölümler muhteva açısından mukayese edilmiştir.

Çalışmada araştırmının sınırını oluşturan kaynaklara, gerekli görüldüğü takdirde diğer hadis kaynaklarına ve ilgili şerhlere başvurulmuştur. Bunun yanı sıra bazı İslâm Tarihi kaynaklarından ve konu ile ilgili eserlerden de istifâde edilmiştir.

Dipnottaki kaynaklar, müelliflerin vefat tarihleri dikkate alınarak kronolojik bir şekilde verilmiştir.

Tez çalışması olarak bu konunun belirlenmesi hususunda ve tezin her aşamasında desteklerini esirgemeyen muhterem hocam merhum Prof. Dr. Mahmut Kavaklıoğlu'na teşekkürü bir görev addederim. Daha sonra danışmanlığımı üstlenen Doç. Dr. Fatih Mehmet Yılmaz hocama katkı ve yönlendirmelerinden dolayı teşekkür ederim. Ayrıca çalışma esnasındaki görüş ve tavsiyelerinden yararlandığım Prof. Dr. Kadir Gürler ve Dr. Arş. Gör. Osman Aydın'a, bu süreç içerisinde emeğini hiç esirmeyen Esra Kayıhan'a ve eğitim hayatı boyunca desteklerini hep yanımda hissettiğim aileme teşekkürlerimi arz ederim.

Hilal KELLERBAĞI
Çorum-2021

GİRİŞ

Çalışmaya önce konunun temelini teşkil eden ezan, müezzin ve mi'zene kavramlarının tetkiki ile başlanacaktır.

A. EZAN (الْأَذَانُ)

a. Lügat ve İstılâhtaki Anlamı

Ezan sözcüğü; izin vermek, bilmek, bildirmek, haber etmek, duyurmak, dinlemek, kulak vermek anlamlarına gelen “أَذِنَ” fiilinden türetilmiştir.¹ Tef'îl bâbından masdar olan “الْأَذَانُ” kelimesi;² bildirmek, ilân etmek gibi manaları içerir. Yine bu anlamda if'âl bâbının masdarı olan “الإِذَانُ” sözcüğü yerine de kullanılmıştır.³

Bu fiilin tef'îl bâbındaki kullanımını, genel plânda duyurmak, ilân etmek anlamına gelmekle birlikte daha çok özel bir şekilde mü'minlere farz namaz vakitlerinin geldiğinin duyurulmasını ifade eder.⁴ Yani ezan; naslarla belirlenen sözlerle, özel bir şekilde mü'minlere farz namaz vakitlerinin geldiğinin duyurulması demektir.⁵ Nitekim Seyyid Şerîf Cürçânî (v. 816/1413) de aynı şekilde söz konusu terimi nakledilegelen lafızlarla namaz vakitlerinin ilânı diye tanımlamıştır.⁶

¹ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk: Heyet (y.y. : Dâru'l-Hidâye, t.y.), 34: 161; Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi* = el-Okyanusü'l-basit fi tercümeti kâmusi'l-muhît, çev: Asım Efendi (İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1305), 4: 544.

² İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhu'l-'Arabîyye*, thk: Ahmed Abdülğafur Attâr (Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987/1407), 5: 2068; Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr el-Efrîkî el-Mısırî, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrût: Dâru's-Sâdr, 1994/1414), 13: 9; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 34: 167.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13: 9; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 34: 166.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13: 12.

⁵ Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâfü İstılâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, thk: Ali Dahrûc, (Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1996/1417), 1: 131; Abdurrahman Çetin, “Ezan”, *DİA*, c. 12 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 36.

⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, thk: Yayıncının gözetiminde bir grup âlim (Beyrût: DKİ, 1983/1403), 1: 16.

“Resûlullah (s.a.) Bilâl’e emrederek: “Müslümanlara yarın oruç tutmalarını bildir” buyurdu.”¹²

Rivayetlerde ezan sözcüğünün ıstılâhi manada isim ve çeşitli fiil kalıplarıyla da yoğun şekilde geçtiği görülmektedir.¹³

... «لَا يَمْتَعِرُ أَحَدَكُمْ - أَوْ أَحَدًا مِنْكُمْ - أَذَانُ بِلَالٍ مِنْ سَحْوَرِهِ ...

“Bilâl’in ezanı hiçbirinizi veya -sizden hiçbir kimseyi- sahur yemeğinden alıkoymasın.”¹⁴

... «إِنَّ بِلَالَ يُؤَدُّ بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُؤَدَّ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ ...

“Bilâl geceleyin ezan okur, siz İbn Ümmü Mektûm’un ezanını işitinceye kadar yiyip için.”¹⁵

... فَقَالَ: الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ، الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ فَأَقْرَبَتْ فِي تَأْذِينِ الْفَجْرِ ...

“Bilâl, namaz uykudan hayırlıdır, namaz uykudan hayırlıdır, demiş. Bunun üzerine bu cümle sabah ezanına yerleştirilmiştir.”¹⁶

Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde ezan anlamında kullanılan bir başka belirgin kelime ise “نَادَا” fiilidir. Nitekim ıstılâhi olarak ezan Kur’ân-ı Kerîm’de bu fiil ile yer almaktadır. Örnek olarak şu ayetler zikredilebilir:

وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ذَلِكَ بِأَنَّكُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ.

“Namaza çağırduğunuz zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu, onların aklını kullanmaz bir topluluk olmalarındandır.”¹⁷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ.

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah’ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”¹⁸

رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ.

¹² Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk: Ahmet Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Mektebetü Mustafa Elbâni, 19375/1395), Savm 7 (691).

¹³ Arent Jan Wensinck, *Mu‘cemü’l Müfehres li Elfazi Hadîsi’n-Nebevî* (İstanbul: Dâru’d-Da’ve, 1986), 1: 48; Çetin, “Ezan”, *DİA*, c. 12, 36.

¹⁴ Örnek olarak Bk. Buhârî, *Sahîh*, Ezan 13 (621).

¹⁵ Örnek olarak Bk. Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Müsned’s-Sahihu’l-Muhtasaru bi nakli’l adli ani’l adli ilâ Resûlullah*, thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, t.y.), Sıyâm 38.

¹⁶ Örnek olarak Bk. Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Süneni İbn Mâce*, thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî (y.y.: Dâru İhyâu’l-Kütübü’l-Arabiyye, t.y.), Ezan 3 (716).

¹⁷ Mâide 5/58.

¹⁸ Cuma 62/9.

“Rabbimiz! Doğrusu biz ‘Rabbimize inanın!’ diyerek imana çağırın bir davetçiyi işitip iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil ve bize iyilerin ölümünü nasip et.”¹⁹

Yukarıda zikredilen ayette nidâ masdarı imana davet manasında da kullanılmıştır. Nidâ masdarının namaz ve iman çağrısı manasında kullanılması Kur’ân-ı Kerîm’in ezanı bir iman ve ibadet çağrısı olarak değerlendirdiği anlamında kabul edilebilir.²⁰

Keza hadislerde "نَادَى" fiili ve türevleri ile ilgili pek çok kullanıma şahit olmaktadır. Bu rivayetlerden bazıları şunlardır:

... أَنَّهُ نَادَى بِالصَّلَاةِ فِي لَيْلَةِ ذَاتِ بَرْذٍ وَرِيحٍ وَمَطَرٍ ...

“Yağmurlu, rüzgârlı ve soğuk bir gecede namaz için ezan okudu.”²¹

... هَلْ تَسْمَعُ النَّدَاءَ بِالصَّلَاةِ؟ ...

“Namaz için okunan ezanı duyuyor musun?”²²

Sâhibü’l-ezan²³ diye meşhur olan Abdullah b. Zeyd b. Sa’lebe’ye (v. 32/653) rüyasında bildirilen ezan sözleri, Resûlullah (s.a.) tarafından onaylanmış²⁴, böylece ezanın İslâm’daki özel konumu belirlenmiştir. Ezana yüklenen bu anlam İslâm anlayışında çok derin bir algı oluşturmuş ve bu algı asırları aşarak günümüze ulaşmıştır.

B. MÜEZZİN

Müezzin²⁵ terimi tef’il babından ism-i fâil olup çağrıda bulunan, ezan okuyan, ikâmet getiren kimse anlamlarına gelir.²⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de çağrıda bulunan anlamında iki yerde geçmektedir.

... فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ.

¹⁹ Âl-i İmrân 3/193.

²⁰ İsmail Lütfi Çakan, “Ezan, Müezzinlik ve Hz. Peygamber’in Müezzinleri”, Altınoluk Dergisi, sy. 63 (Mayıs 1991): 17.

²¹ Müslim, *Sahîh*, Salât 23.

²² Müslim, *Sahîh*, Mesâcid 255.

²³ İsmail Lütfi Çakan, “Abdullah b. Zeyd b. Sa’lebe”, *DİA*, c. 1 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 144.

²⁴ İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706).

²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 13: 12.

²⁶ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Müezzin”, *DİA*, c. 31 (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 491; Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen ve İbrahim Ural, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB Yayınları, 2006), “Müezzin” md., 489.

“Ve aralarından bir duyurucu “Allah’ın lâneti zâlimlerin üzerine olsun!” diye sesledi.”²⁷

... ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيَّتُهَا الْعِزَّةُ لَسَارِقُونَ.

“Sonra arkadan seslenen biri, “Ey Kâfile! Siz mutlaka hırsızısınız!” diye bağırdı,”²⁸

Hadislerde müezzin sözcüğüne sık sık rastlanılmaktadır. Şu rivayetleri söz konusu sözcüğün hadislerdeki kullanımına örnek olarak gösterebiliriz:

... عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الطُّهْرَ ...

“Ebû Zerr şöyle anlatır: Nebi’nin (s.a.) müezzini öğle ezanını okudu.”²⁹

... قَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ! إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى هَذَا الْمَجْلِسِ «حِينَ أَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ، يَقُولُ مَا سَمِعْتُمْ مِنِّي مِنْ مَقَالَتِي»

Muâviye şöyle dedi: “Ey insanlar! Ben Resûlullah’ın (s.a.) bu makamda (yani bu minber üzerinde) oturur ve müezzin ezan okurken benden işittiğiniz bu sözleri söyler olduğunu işitmişimdir.”³⁰

Hadis kaynaklarında müezzin kavramı yerine bazen anlam bakımında müsâvi olan Münâdî kelimesinin kullanıldığını da görülmektedir. Misâl olarak;

... ثُمَّ أَتَاهُ الْمُنَادِي فَأَذَّنَهُ بِالصَّلَاةِ ...

“Sonra ona Münâdî geldi ve onu namaza çağırdı.”³¹

... فَتَنَادَى الْمُنَادِي، فَقَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ...

“Münâdî (müezzin) şöyle seslendi: Allâhüekber Allâhüekber.”³² hadislerini verebiliriz.

Yine aynı anlamda Buhârî, *Sahîhi*’nde ezan bölümündeki bir bâb başlığında³³ "بَابُ مَا يَقُولُ إِذَا سَمِعَ الْمُنَادِي" münâdî sözcüğünü kullanmıştır.

Nadiren de olsa müezzinler için sâih (çağırın, davet eden)³⁴ ve mükebbir (tekbir alan) gibi unvanlarında kullanıldığı görülmektedir.³⁵ Münâdîlik İslâm öncesi Arap toplumunda mevcut olup Dârünnedve’de yapılacak olan toplantılar, şehirlerde ve

²⁷ A’raf 7/44.

²⁸ Yusuf 12/70.

²⁹ Buhârî, *Sahîh*, Mevâkîtü’s-salât 9 (535).

³⁰ Buhârî, *Sahîh*, Cuma 21 (914).

³¹ Buhârî, *Sahîh*, Vudû 5 (138).

³² Dârimî, *Sünen*, Salât 10 (1238).

³³ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 7.

³⁴ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Tarihü’t-Taberî* (Beyrût: Dâru’t-Türâs, 1387/1967), 8: 439; Küçükaşçı, “Müezzin”, *DİA*, c. 31, 491.

³⁵ Küçükaşçı, “Müezzin”, *DİA*, c. 31, 491.

kabileler arasındaki önemli hâdiseler müezzin veya münâdî adı verilen kimseler tarafından halka ilân edilirdi.³⁶ Misâl olarak, Peygamber'in (s.a.) bir münâdîye "Şarap artık haram kılınmıştır" diye ilân etmesini emretmesi³⁷ zikredilebilir. Müezzinlik müessesinin ortaya çıkmasından sonra müezzin terimi münâdîlikten ayrılmış olsa da zaman zaman münâdî terimi müezzin anlamında kullanılmıştır.³⁸

C. Mİ'ZENE

Ezan masdarının fiili "ؤذ" 'den ism-i mekân olan "mi'zene", namaz için ezan okunulan yer manasına gelmektedir. Minâre ile eş anlamlıdır.³⁹ Minâre ise sözlükte ışık veya ateş çıkan mekân anlamındaki menâreden gelir.⁴⁰ Bununla beraber minâre kavramının etimolojik olarak tetkikinde farklı görüşler de öne sürülmüştür.⁴¹ Halk arasında minâre yerine daha çok mi'zene sözcüğü kullanılmıştır.⁴² Ancak bu anlamda dilimizde minâre kelimesi yaygın biçimde kullanılırken buna mukâbil mi'zene terimi bilinmemektedir.

Minârenin anlamsal kaynağına ilişkin farklı fikirler mevcuttur. Bu hususta Suriye'deki bekçi ve çan kuleleri, Akdeniz ülkelerindeki deniz fenerleri veya Doğu'daki Hint zafer âbideleri, Orta Asya ve İran'daki iletişim kuleleri minâre isminin kullanımını gösteren farklı örneklerdendir.⁴³

Bilâl-i Habeşî'nin Neccaroğulları'ndan bir kadına ait yüksek bir evin üstünde ezanı okuması hakkında gelen rivayet⁴⁴ ezanın yüksek mekânlar üzerinden okunmasına dair ilk mesned olarak zikredilebilir. Aynı şekilde Hz. Osman'ın (v. 35/656) insanların sayısının artmasıyla Cuma günü üçüncü ezanı "zervâ" denilen yüksekçe bir yer

³⁶ Bk. Küçükaşçı, "Müezzin", *DİA*, c. 31, 491.

³⁷ Buhârî, *Sahîh*, Mezâlim 22 (2464), Tefsir 118 (4620); Müslim, *Sahîh*, Eşribe 3; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk: Şuayb el-Arnaût (y.y.: Dâru'l-Risâleti'l-İlmiyye, 2009/1430), Eşribe 1 (3673).

³⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî, *Ahseni't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekalîm* (Beyrût: Dâru's-Sâdr, 1991/1414), 182; Küçükaşçı, "Müezzin", *DİA*, c. 31, 491.

³⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, 5: 2068; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13: 12; Muhammed el-Murtazâ, *Tâcü'l-'arûs*, 14: 167; Filiz Gündüz, "Minâre", *DİA*, c. 30 (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 98.

⁴⁰ Muhammed el-Murtazâ, *Tâcü'l-'arûs*, 14: 303; Gündüz, "Minâre", *DİA*, c. 30, 98.

⁴¹ Bu farklılıklar için Bk. Eyüp Nefes, "Minârenin Camii Mimarisine Katılımı ve İlk Minâre Örnekleri", (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1996), 17.

⁴² Muhammed el-Murtazâ, *Tâcü'l-'arûs*, 14: 168.

⁴³ Gündüz, "Minâre", *DİA*, c. 30, 98.

⁴⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 33 (519).

üzerinde⁴⁵ okutturması⁴⁶ bu uygulamanın devamı şeklinde düşünülebilir. Yine fetih günü Bilâl'in Kâbe'nin üstünde ezan okuması da bu hususta verilebilecek örneklerden birisidir.⁴⁷ Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî'nin kible tarafında “üstüvâne” denilen yer bulunduğu ve Bilâl-i Habeşî'nin (v. 20/641) ipe tırmanarak üzerine çıkıp, ezanı burada okuduğu bilgisi Siyer kaynaklarında yer almaktadır.⁴⁸ Camilerin mimâri yapısına minâreyi ekleyen ilk kişi Emevi halifesi Mesleme b. Muhalled (v. 62/682) olarak ifade edilmiştir.⁴⁹

Mi'zene, ezan kelimesinin masdarından gelmekle birlikte İslâm medeniyetinde yaygın bir kullanım alanına sahip olamamıştır. Buna karşın minâre kavramı yaygınlık kazanıp terimleşmiş ve İslâm'ın bir sembolü olarak kabul görmüştür.

⁴⁵ Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîh-i'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 6: 162.

⁴⁶ Buhârî, *Sahîh*, Cuma 19 (916); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 224 (1087); Tirmizî, *Sünen*, Cuma 20 (516); Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ mine's-Süneni-es-Sünenü's-sagir li'n-Nesâî*, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1986/1406), Cuma 15 (1392).

⁴⁷ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1988/1409), 7: 398 (36900), 405 (36919), 407 (36926).

⁴⁸ Muhibbüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen el-Marûf Bâbü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne fî ahbâri'l-medîne*, thk: Hüseyin Muhammed Ali Şükri (y.y.: Şirketü Dârü'l-Erkâm b. ebi'l-Erkâm, t.y.), 102; Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye: Hz. Peygamber'in Yönetimi*, çev: Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 1: 222; Gündüz, “Minâre”, *DİA*, c. 30, 98.

⁴⁹ Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi el-hutat ve'l-âsâr* (Beyrût: DKİ, 1997/1418), 4: 46; Gündüz, “Minâre”, *DİA*, c. 30, 98.

BİRİNCİ BÖLÜM

EZANA DAİR TARİHSEL SÜREÇ

1.1. ÖNCESİ VE ORTAYA ÇIKIŞI İTİBARIYLA EZAN

Ezanın ifade ettiği anlamı daha iyi anlayabilmek için ezan öncesi dönemden başlayarak tarihsel süreci ele almak yerinde olacaktır. Bundan hareketle ezan öncesi dönem üç alt başlıkta, ezanın ortaya çıkışı ise beş aşamada izah edilecektir.

1.1.1. Ezan Öncesi

1.1.1.1. Mekke Dönemi

Biz burada konuya girizgâh mahiyetinde beş vakit namaz emrine kadar namaza dair süreci kısaca ele almayı uygun gördük. Hemen ifade etmek gerekir ki namaz, bütün ilâhî dinlerde söz konusu olan bir mükellefiyettir.⁵⁰ Örneğin Allah'ın İsrâiloğulları'ndan sözünü almış olduğu mükellefiyetler arasında namaz da yer almaktadır.⁵¹ Bununla beraber İslâmiyet öncesi Arap toplumunda Hanîf⁵² diye isimlendirilen kimselerin Kâbe'ye yönelerek namaz kıldıklarına dair bilgilere de rastlanmaktadır.⁵³

Beş vakit namaz farz kılınmadan evvel sabah ve akşam olmak üzere iki vakit şeklinde eda edildiği bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁴ Mekkeli müşriklerin baskısının fazlaca olduğu bu dönemlerde Müslümanlar ibadetlerini gizli yerlerde ve bazen de mescid haline getirdikleri Erkâm b. Ebû'l-Erkâm (v. 55/675) adlı sahâbînin evinde, uygun yer bulamadıklarında ise şehir dışında ıssız mekânlarda ifâ ederlerdi.⁵⁵

⁵⁰ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", *DİA*, c. 32 (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 350.

⁵¹ Mâide 5/12; Bakara 2/83. Bu örnekler için ayrıca bkz: Enbiyâ 21/73; Tâhâ 20/14; İbrâhîm 14/40; En'âm 6/162; Lokmân 31/17; Meryem 19/55.

⁵² Allah'ın başlangıçtan itibaren insanlara bildirdiği, insanın tabiatına en uygun olan tevhid dinidir. Günay Tümer, "Din", *DİA*, c. 9 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 316.

⁵³ Müslim, *Sahih*, Fezâilü's-Sahâbe 132; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Muhabber* (Beyrût: Dâru Âfaki'l-Cedîde, t.y.), 171; Fahri Kâmilî, "İslâm Fıkhiında Namaz İbadeti", (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2006), 31.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebû Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk: Muhammed Fuâd Abdülbâki (Buyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985/1406), Kasrû's-salât 8 (22); Buhârî, *Sahih*, Salât 1 (350).

⁵⁵ Yaşaroğlu, "Namaz", *DİA*, c. 32, 351.

Bu zorlu ve sıkıntılı süreç Hz. Ömer'in (v. 23/644) İslâmiyet'i kabul etmesi⁵⁶ ile birlikte hafiflemiş, böylece Müslümanlar Mescid-i Harâm'da açıkça namaz kılmaya başlamışlardır.⁵⁷

1.1.1.2. Beş Vakit Namaz Emriyle Birlikte Namaza Çağrı Keyfiyeti

Bilinen şekliyle beş vakit namaz hicretten bir yıl evvel (620/621) Mi'râc⁵⁸ gecesinde farz kılınmıştır.⁵⁹ Bu hususta Peygamber (s.a.) namazın kılınışı ile ilgili, "benim nasıl namaz kıldığımı gördünüzse öylece namaz kılınız" buyurmuş,⁶⁰ namazların rek'at sayılarını ve kılınış şeklini uygulamalarıyla öğretip açıklayarak, kendisine bu konuda soru soran bir kişiye, "İki gün bizimle kıl" şeklindeki söylemi ile onu uygulamalı olarak öğrenmeye sevk etmiştir.⁶¹ Namaz günümüze kadar bu şekilde kılınmıştır. Ancak bu dönemde namaza çağrı açıktan yapılmamıştır. Zira Müslümanların küçük bir cemaat oldukları düşünüldüğünde Mekke'de namaz vakitleri açıkça ilân edilemezdi.⁶²

Bezzâr'ın (v. 292/905) *Müsnedi*'nde⁶³ geçen bir rivayette Mi'rac gecesinde namazla birlikte ezanın da öğretildiği bilgisi mevcut ise de,⁶⁴ müeyyed rivayetler

⁵⁶ 616 yılında Müslüman olmuştur. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, thk: Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrût: DKİ, 1990/1410), 3: 204.

⁵⁷ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk: Mustafa es-Sekkâ, İbrâhim el-Ebyârî, Abdülhafîz eş-Şelebî (Mısır: Şirketü Mektebetü ve matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1955/1375), 1: 342; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6: 354 (31973); Buhârî, *Sahîh*, Ashâbü'n-Nebi 6 (3684), Menâkibü'l-Ensâr 35 (3863); Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethü'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1959/1379), 7: 48; Ahmet Önkâl, Nebi Bozkurt, "Cami'", *DİA*, c. 7 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 47.

⁵⁸ Vukua geldiği zaman hakkında pek çok görüş söylenmiştir. Kabul edilen en sahih görüşe göre hicretten bir yıl önce gerçekleşmiştir. Bk. Salih Sabri Yavuz, "Mi'rac", *DİA*, c. 30 (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 133.

⁵⁹ Buhârî, *Sahîh*, Bed'ü'l-Halk, 6 (3207), Salât 1 (349); Müslim, *Sahîh*, İman 259.

⁶⁰ Dârimî, *Sünen*, Salât 42 (1288); Buhârî, *Sahîh*, Ezan 18 (631), Ehbârî'l-Ehad 1 (7246).

⁶¹ Müslim, *Sahîh*, Mesâcid 176, 178; İbn Mâce, *Sünen*, Salât, 1 (667); Nesâî, *Sünen*, Mevâkıt 11 (519).

⁶² Mevlâna Şibli en-Nu'mani, *Asr-ı Saadet: İslâm Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Toker Matbaası, 1973), 1: 205; Çakan, "Ezan, Müezzinlik ve Hz. Peygamber'in Müezzinleri", 17.

⁶³ Bezzâr, Taberânî (v. 360/971), İbn Merdûye (v. 410/1020) ve Dârekutnî'de (v. 385/995) ezanın hicretten önce meşru kılındığına dair verdikleri bilgi Ebû Dâvûd şerhinde senedleri ile birlikte zikredilmiştir. Bk. Mahmud Muhammed Hattab es-Subkî, *el-Menhelü'l-azbi'l-mevrûd şerhu süneni Ebî Dâvûd*, thk. Emin Mahmud Muhammed Hattab (Mısır: Makbaatü'l-İtikâme, 1932-1934/ 1351-1353), 4: 125.

⁶⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk: Mahfûz er-Rahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009/1408-1430), 2: 146 (508).

çerçevesinde ezanın Medine’de ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.⁶⁵ Bu hususta İbn Huzeyme (v. 311/924) *Sahîhi*’nde de işaret ettiği gibi hicretten önce Mekke’de namazlar ezan ve ikâmetsiz icra edilirdi.⁶⁶

1.1.1.3. Hicret Sonrasının İlk Günleri

Mekke’den Medine’ye hicretten sonra Peygamber (s.a.) ve Müslümanlar nispeten rahatlamışlardı.⁶⁷ Hicretten sonrası gerçekleştirilen ilk uygulamalardan birisi Mescid-i Nebevî’nin inşa edilmesidir.⁶⁸ Medine’de müstakil bir kimlik ve bağımsızlık kazanmış olan İslâm toplumu için namaza davet tam anlamıyla kendisini hissettirmeye başlamıştı.⁶⁹ Hadis kaynaklarındaki ezanın ortaya çıkışına ilişkin rivayetler göstermektedir ki Müslümanlar hicret sonrasında Medine’de bir araya gelirler ve namaz vakitlerini beklerlerdi. Namaz için herhangi bir çağrıda bulunulmazdı.⁷⁰ Bu durum Müslümanlara namaz vakitlerini bildirmek için namaza yönelik bir çağrı ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Ezan bilinen surette ortaya çıkmazdan önce sokaklarda namaza "الصَّلَاةُ الصَّلَاةُ" = “haydi namaza, haydi namaza” şeklinde çağrı yapılmış,⁷¹ ancak rivayetlerde çağrı yapan kimsenin şahsı ile alakalı herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Örneğin Beyhakî’nin *Sünen*’inde ilgili rivayet yer almakta burada da çağrıyı yapan kimseden er-“Racul” şeklinde bahsedilmektedir.⁷² Ancak mezkûr yöntem bir zaman sonra yeterli görülmemiş, Hz. Peygamber ve sahâbe yeni arayışlar içerisine girmişlerdir.⁷³ Bu noktada yukarıdaki çağrı ile alakalı olarak farklı içerikte rivayetler de mevcuttur. Bu hususta İbn Ömer’den gelen bir rivayette Müslümanların Medine’ye geldiklerinde namaz vakitlerinin ilânı meselesini görüşmek üzere toplandıkları, bazı öneriler

⁶⁵ Dârimî, *Sünen*, Salât 3 (1224); Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (604); Müslim, *Sahîh*, Salât 377; İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706,707); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 27 (498), 28 (499); Tirmizî, *Sünen*, Salât 25 (189, 190); Nesâî, *Sünen*, Ezan 1 (626).

⁶⁶ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbûrî, *Sahîh-u İbn Huzeyme*, thk: Muhammed Mustafâ el-A‘zâmî (Beyrût: Mektebetü’l-İslâmî, t.y.), 1: 189.

⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I: 508.

⁶⁸ İnşasına 622 yılında başlanıp 623 yılında tamamlanmıştır. Mustafa Sabri Küçükaşçı, Nebi Bozkurt, “Mescid-i Nebevî”, *DİA*, c. 29 (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 281.

⁶⁹ İsmail Lütfi Çakan, “Ezan, Müezzinlik ve Hz. Peygamber’in Müezzinleri”, 17.

⁷⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (604); Müslim, *Sahîh*, Salât 377; Tirmizî, *Sünen*, Salât 25 (190); Nesâî, *Sünen*, Ezan 1 (626).

⁷¹ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1: 191 (369); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el- Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübra*, thk: Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrût: DKİ, 2003/1424), 1: 574 (1833).

⁷² Beyhakî, *Sünenü’l-kübra*, 1: 574 (1833).

⁷³ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 5: 103; Zebîdî, *et-Tecridü’s-Sarih*, çev. Ahmed Naim ve Kamil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* (Ankara: DİB Yayınları, 1978), 2: 551.

sundukları bildirilmektedir. Hatta böylesi bir toplantıda Hz. Ömer “Neden namaza çağırmaq için bir adam gönder mi yorsunuz?” şeklinde bir öneride bulunmuş, bunun üzerine Hz. Peygamber de “Bilâl! Haydi, kalk, namaz için nidâ et” diye buyurmuştur.⁷⁴

Ancak Aynî *Umdetü'l-kârî*'de, Kâdî İyâz (v. 544/1149) naklen buradaki nidânın bilinen meşru ezan değil, aksine namaz vakitlerinin geldiğini haber vermek şeklinde bir çağrı olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵ Nevevî de (v. 676/1277) bu görüşe katıldığını belirtmektedir.⁷⁶ Buna mukabil Kurtubî (v. 671/1273) böylesi değerlendirmelere karşı çıkmış söz konusu rivayetdeki nidâyı ezanın bilinen lafızları şeklinde anlamıştır.⁷⁷

1.1.2. Ortaya Çıkışı

1.1.2.1. Ezan Uygulaması Öncesinde Namaz Vaktini İlân İçin İleri Sürülen Öneriler

Ezan uygulaması öncesinde baş gösteren ihtiyaca dayalı olarak başta Peygamber (s.a.) ve Sahâbe-i kirâm namaz vakitlerinin ilânı için nasıl bir yöntem uygulayacakları konusunu tartışmışlardır. Bu çerçevede kimi sahâbiler ateş yakılmasını,⁷⁸ kimileri çan çalınmasını/nâkûs,⁷⁹ bazısı boru üflenmesini⁸⁰ bazıları ise bayrak dikilmesini⁸¹ önermişlerdir. Hz. Peygamber bu önerilerden her birisini değerlendirmiş; bayrak dikilmesi görüşünü hoş karşılamamış,⁸² çan/nâkûs çalınmasına Hristiyanlar'ın bir yöntemi olması hasebiyle sıcak bakmamış,⁸³ boru/şebbûre⁸⁴ üflenmesini ise Yahudilerin bir usulü olması nedeniyle uygun bulmamıştır.⁸⁵

⁷⁴ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (604); Müslim, *Sahîh*, Salât 1; Tirmizî, *Sünen*, Salât 25 (190); Nesâî, *Sünen*, Ezan 1 (626).

⁷⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 105.

⁷⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhaç şerhu sahîhi Müslim* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1972/1392), 4: 76.

⁷⁷ Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: Sönmez Yayınları, t.y.), 3: 1191.

⁷⁸ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (603). Rivayetlerde bu teklifin değerlendirilmesine yönelik herhangi bir ayrıntı bulunmadığı için değerlendirme sadedinde bu usule yer verilmemiştir.

⁷⁹ Muvatta'’da iki tahta parçasının birbirine vurulması anlamında (عشبتين) lafzı ile geçmiştir. Bk. İmam Mâlik, *Muvatta'*, Salât 1 (1); Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (603, 604, 606), Enbiyâ 52 (3457); Müslim, *Sahîh*, Salât (377); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706, 707); Timizî, Salât 25 (190); Nesâî, *Sünen*, Salât 1 (626).

⁸⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (604, 606); Müslim, *Sahîh*, Salât (377); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706, 707); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 27 (498); Timizî, Salât 25 (190); Nesâî, *Sünen*, Salât 1 (626).

⁸¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 27 (498).

⁸² Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 27 (498).

⁸³ İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (707); Ebû Dâvûd, Salât 27 (498).

⁸⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 27 (498).

⁸⁵ İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (707); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 27 (498).

Nâkus ve boru çalınması ile alakalı Dârimî'nin (v. 255/869) *Sünen*'inde geçen rivayette Peygamber (s.a.) önce bir boruya üfürülmesi suretiyle namaza duyuru yapılmasına niyetlenmiş, ancak daha sonra bu yönteme Yahudiler'in bir usulü olması sebebiyle pek hoş bakmayarak tahtadan bir çanın yapılmasını emretmiştir. Bahse konu rivayet şöyledir:

" فَهَمَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَجْعَلَ بُوقًا كَبُوقِ الْيَهُودِ الَّذِينَ يَدْعُونَ بِهِ لِصَلَاتِهِمْ، ثُمَّ كَرِهَهُ. ثُمَّ أَمَرَ بِالنَّاقُوسِ فَنُحِتَ لِضَرْبٍ بِهِ لِلْمُسْلِمِينَ إِلَى الصَّلَاةِ"⁸⁶

Hemen ifade edelim ki burada sahâbiler tarafından ileri sürülen farklı önerilere bakarak rivayetler arasında bir çelişki olduğu söylenemez. Bunları konuya dair ihtiyacı karşılamaya yönelik farklı düşünceler diye özetlemek mümkündür.

1.1.2.2. Ezan Lafızlarının Rüyada Bildirilmesi

Uyku esnasında zihinde beliren görüntüleri ifade eden rüya kavramı insanla birlikte var olan bir olgudur.⁸⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de rüyalar ve onu yorumlanması, gerçekleşmesiyle ilgili anlatımlar yer almaktadır.⁸⁸ Peygamber (s.a.) bazen ashâbına "Sizden kim rüya gördüyse onun rüyasını yorumlayayım,"⁸⁹ şeklinde sorusu diğer taraftan Hz. Peygamber'in zaman zaman kendi rüyalarını anlatıp te'villerde bulunması,⁹⁰ hadislerde rüyanın insan hayatındaki önemini ifade eder mahiyettedir.⁹¹

Sahâbe tarafından ezan vakitlerinin ilânı noktasında öne sürülen mezkûr teklifler Peygamber (s.a.) tarafından kabul edilmemiştir.⁹² Rivayetlerden elde edilen bilgilere göre⁹³ Hz. Peygamber'in bu konuya dair üzüntüsünü önemseyen Abdullah b. Zeyd meclisten ayrılmış⁹⁴ ve o gece ezanla alakalı rüya kendisine gösterilmiştir. Ertesi günü O, söz konusu rüyayı şöyle anlatmıştır: "Ben rüyamda/uyku ile uyanıklık arasında"⁹⁵

⁸⁶ Dârimî, *Sünen*, Salât 3 (1224); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706).

⁸⁷ İlyas Çelebi, "Rüya", *DİA*, c. 35 (İstanbul: DİB Yayınları, 2008), 306.

⁸⁸ Yusuf 12/ 4-5, 99; Saffât 105.

⁸⁹ Dârimî, *Sünen*, Rüya 13 (2202).

⁹⁰ Buhâri, *Sahîh*, Ta'bir 41 (7038).

⁹¹ Çelebi, "Rüya", *DİA*, c. 35, 306.

⁹² Çetin, "Ezan", *DİA*, c. 12, 36.

⁹³ Bu konu ile alakalı konunun akışı hakkında Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (604); Müslim, *Sahîh*, Salât 1; Tirmizî, *Sünen*, Salât 25 (190) Nesâî, *Sünen*, Ezan 1 (626) gibi rivayetler de yer almaktadır. Bu rivayetlerde ilgili sahâbîden bahsedilmemekte müşaveret ortamında Hz. Peygamber'in Bilâl'e hitaben "Ey Bilâl! Kalk ezan oku" şeklinde yönlendirmesi mevcuttur.

⁹⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât, 27 (498); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1: 574 (1834). Buna istinaden Sâhibü'l-Ezan diye şöhret kazanmıştır. Bk. Çakan, "Ezan, Müezzinlik ve Hz. Peygamber'in Müezzinleri", 3.

⁹⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 27 (498).

üzerinde iki parça yeşil elbise⁹⁶ bulunan bir adam gördüm. Elinde bir çan taşıyordu. Ona: “Ey Allah’ın kulu! Şu çanı satar mısın?” dedim. Adam: “Bununla ne yapacaksın?” diye sordu. Ben, “Onunla namaza davette bulunurum” diye karşılık verdim. O zaman bu şahıs “Sana çandan daha hayırlı bir yöntemi bildireyim mi?” diye sordu benim “bildir” şeklindeki mukâbelem üzerine söz konusu şahıs Hz. Peygamber’den bu tarafa uygulanagelen ezan lafızlarını bildirdi.⁹⁷ Rivayete göre Abdullah bu rüyasını Hz. Peygamber’le paylaşmak üzere hemen o gecenin sabahında⁹⁸ Nebi’ye (s.a.) gelmiş ve gördüğü rüyayı O’na (s.a.) aktarmıştır.⁹⁹

Ezanın rüya ile bildirilmesi hususunda âlimler tarafından iki önemli neticeye işaret edilmiştir. Birincisi müşaverete önem veren Hz. Peygamber’in namaza çağrı konusunda sahâbe ile istişare etmesidir. Bir diğeri ise, Peygamber’in (s.a.) ismine yönelik övgü ve ta’zimin Peygamber (s.a.) tarafından değil de kendisi dışındaki birisi tarafından rüyaya dayalı var olduğunun öne çıkartılmasıdır.¹⁰⁰

Süheylî ise (v. 581/1185) *er-Ravzü’l-üniûf* adlı eserinde ezan lafızlarının vahiy ile değil de rüyada bildirilmesine ilişkin hikmeti şöyle izâh eder:

Esasen ezan, Hz. Peygamber’e İsrâ gecesinde yedi kat semavat üstünde gösterilmişti. Bu ise vahiyden daha kuvvetlidir. Hicret sonrası Abdullah b. Zeyd’in gördüğü rüya semada gösterilene muvafık düştüğü için Hz. Peygamber, “İnşallah bu rüya hakır” diyerek onaylamış ve uygulamaya koymuştur.¹⁰¹

1.1.2.3. Hz. Peygamber’in Onaylaması

Bilindiği gibi hadîsi oluşturan unsurlardan biri de Hz. Peygamber’in takrirleri/onaylarıdır.¹⁰² Nitekim ezan da Hz. Peygamber’in onayı ile meşruiyet kazanmıştır.¹⁰³

⁹⁶ Dârimî, *Sünen*, Salât 3 (1224); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706).

⁹⁷ Dârimî, Salât 3 (1224); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 27 (499).

⁹⁸ Aynı gecede de geldiğine dair bilgi yer almaktadır. Bk. İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706).

⁹⁹ Dârimî, Salât 2 (1124); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706,707); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 27 (498, 499); Tirmizî, *Sünen*, Salât 25 (189).

¹⁰⁰ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1959/1379), 2: 82; Ömer Özpınar, *Ezanı Anlamak* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 37.

¹⁰¹ Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî, *er-Ravzü'l-üniûf fi şerhi's-Siyretü'n-Nübüvveti l'ibn-i Hişâm*, thk: Ömer Abdüsselâm es-Selâmî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000/1421), 4: 184; Ahmed Naim, *Tecridü's-Sarih*, 2: 556-557.

¹⁰² Halit Özkan, “Takrir”, *DİA*, c. 39 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 469.

¹⁰³ Özpınar, *Ezanı Anlamak*, 36.

Çünkü O (s.a.), ezanla ilgili rüyayı tasdik ve tasvip etmiş, uygulamaya koymuştur.¹⁰⁴ Bahse konu rüya daha önce yukarıda da anlatıldığı gibi mevzu'un istişare edildiği günün gecesinde¹⁰⁵ Abdullah b. Zeyd tarafından görülmüştü. Rivayetlerden öğrendiğimize göre Abdullah, rüyasını Hz. Peygamber ile paylaşmıştır. Abdullah'la Hz. Peygamber arasında geçen söz konusu hâdiseye dair muhavereyi şöyle hikâye edebiliriz:

O, rüyasında iki parça yeşil elbise¹⁰⁶ giyinmiş ve elinde çan taşıyan bir adam gördüğünü, kendisinin ona, bu çanı satıp satmadığını sorduğunu, onunsa namaz vakitlerini ilân amacıyla çanı satın almak istediğini anladığında, “Sana bundan daha iyi bir usulü haber vereyim mi?” diyerek kendisine ezanın malum lafızlarını öğrettiğini Hz. Peygamber'e bildirmiştir. Bunun üzerine Peygamber (s.a.), “İnşallah bu rüya haktır” diyerek söz konusu rüyayı onaylamış,¹⁰⁷ böylece ezan meşruiyet kazanmıştır.¹⁰⁸ Bu durum Kur'ân-ı Kerîm tarafından da teyit edilmiştir.¹⁰⁹ Nitekim Buhârî, *Sahîh*'inin ezan bölümü, “Bed'ü'l-Ezan” bâbında söz konusu ayetlere¹¹⁰ yer vererek bunların konu ile ilgisine işarette bulunmuştur.

1.1.2.4. Ezanın Lafızları

Abdullah b. Zeyd'e bildirildiğine¹¹¹ göre ezanın lafızları meşhur olan haliyle şu şekildedir:

الله أكبر، الله أكبر، الله أكبر، الله أكبر،
أشهد أن لا إله إلا الله، أشهد أن لا إله إلا الله،
أشهد أن محمداً رسول الله، أشهد أن محمداً رسول الله،
حي على الصلاة، حي على الصلاة،
حي على الفلاح، حي على الفلاح،

¹⁰⁴ Hidayet Aydar, “Ezanın Tarihi ve Başka Dillerde Okunması Meselesi”, *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy.1 (2016): 12.

¹⁰⁵ Günün gecesinde kaydı açık bir şekilde sadece İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (707)'de yer almıştır.

¹⁰⁶ Dârimî, *Salât* 3 (1224); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706).

¹⁰⁷ Dârimî, *Salât* 2 (1124); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706,707); Ebû Dâvûd, *Sünen*, *Salât* 27 (498), 28 (499); Tirmizî, *Sünen*, *Salât* 25 (189).

¹⁰⁸ Ezanın meşruiyetinin Cebrail'in, Hz.Peygamber'e öğretmesiyle sabit olduğu görüşü de söylenmiştir. Bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, V: 107.

¹⁰⁹ Mâide 5/58; Cuma 62/9.

¹¹⁰ Mâide 5/58; Cuma 62/9.

¹¹¹ Dârimî, *Sünen*, *Salât* 2 (1124); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706); Ebû Dâvûd, *Sünen*, *Salât* 28 (499).

الله أكبر، الله أكبر،

لا إله إلا الله.

Her ne kadar buradaki rivayeti bilinen meşhur rivayet olarak nitelendirsek de, ezan lafızlarının tekrarını konu alan ezanla ilgili başkaca rivayetler de vardır. Mesela Ebû Mahzûre'nin (v. 59/678-9) naklettiği rivayette ilk tekbirlerin ikişer defa söyleneceği belirtilirken¹¹² kimi rivayetlerde de ezanda geçen lafızların ikişer ikişer¹¹³ olduğu¹¹⁴ ve toplamda on dokuz kelimededen meydana geldiği¹¹⁵ bilgisi yer almaktadır.

Ezan lafızlarının tekrarı ile ilgili rivayetlerin yanı sıra okunuş keyfiyetine dair rivayetler de nakledilmiştir. Nitekim Ebû Mahzûre'den gelen rivayette dört defa okunan şehâdet kelimelerinin önce alçak sonra yüksek sesle¹¹⁶ okunacağına değinilmiştir.¹¹⁷ Ancak ezan yukarıda verilen şekliyle yaygınlık kazanmış ve günümüze kadar gelmiştir.¹¹⁸

Abdullah b. Zeyd'e rüyasında ezan ile birlikte farz namazlarından önce, namazın başlamak üzere olduğunu hatırlatan¹¹⁹ ikâmet lafızlarının da bildirildiği rivayet edilmiştir.¹²⁰ İkâmet lafızları içerik ve tekrar açısından ezana göre bazı farklılıklar arz etmektedir. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde Abdullah b. Zeyd'den gelen rivayete göre ikâmette "قد قامت الصلاة" cümlesi ezana ziyâde olarak yer almakta, diğer yandan ilk ve son tekbirler hariç birer kez söyleneceği bildirilmektedir.¹²¹ Buna mukabil ikâmet lafızlarının ikişer ikişer olduğuna dair rivayetler de mevcuttur.¹²² Ancak bu konuya ilişkin rivayetlerin ekserisinde ikâmet lafızlarının sadece birer birer¹²³ söylendiği¹²⁴ ve toplam on yedi kelimededen müteşekkil olduğu¹²⁵ ayrıntısı dikkat çeker.

¹¹² Müslim, *Sahîh*, Salât 3 (6); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 28 (505).

¹¹³ Burada zikredilen 'ikişer ikişer' den maksat, *Tecridü's-Sarîh* 'te de geçtiği üzere ezan lafızlarının ekserisinin iki defa tekrar edilmesidir. Bk. Ahmed Naim, *Tecridü's-Sarîh*; II: 557.

¹¹⁴ Dârimî, *Salât* 6 (1230,1231); Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (603), 2 (605, 606), 3 (607), Enbiyâ 52 (3457); Tirmizî, *Sünen*, Salât 28 (194).

¹¹⁵ Dârimî, *Sünen*, Salât 7 (1233); Nesâî, *Sünen*, Ezan 4 (630).

¹¹⁶ Bu şekildeki okuyuş "tercî" kelimesi ile ifade edilmiştir. Bk. Çetin, "Ezan", *DİA*, c. 12, 37. Mekkelilerin ve Şafi'nin görüşünün bu şekilde olduğunu ifade etmiştir. Bk. Tirmizî, *Sünen*, Salât 26 (191).

¹¹⁷ Dârimî, *Sünen*, Salât 7 (1232); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 2 (708, 709); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 28 (500, 502); Nesâî, *Sünen*, Ezan 3 (629).

¹¹⁸ Özpınar, *Ezanı Anlamak*, 32.

¹¹⁹ Vecdi Akyüz, "İkâmet", *DİA*, c. 22 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 16.

¹²⁰ Dârimî, *Sünen*, Salât 2 (1224); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât, 28 (499).

¹²¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât, 28 (499).

¹²² Dârimî, *Sünen*, Salât 7 (1232); Tirmizî, *Sünen*, Salât 28 (194).

¹²³ Ezan lafızlarının tekrarında ifade edildiği üzere eksere binaen bir söylem olduğu izah edilmiştir. Bk. Ahmed Naim, *Tecridü's-Sarîh*; II: 557.

1.1.2.5. Ezanın İlk Kez Okunması

Ezanın ortaya çıkışı ile alakalı rivayetlerin seyrinden anlaşılacağı üzere Abdullah b. Zeyd, rüyasını Hz. Peygamber'e anlatmış, Hz. Peygamber ondan bu lafızları sesinin gürlüğüyle tanınan Bilâl-i Habeşî'ye öğretmesini istemiştir. Müteakiben Bilâl kendisine öğretilen bu lafızlarla çağrıda bulunmuştur.¹²⁶ Bu çağrıyla/ezanı¹²⁷ işiten Hz. Ömer evinden¹²⁸ çıkıp¹²⁹ ridâsını sürüyerek/süratle¹³⁰ gelip aynı rüyayı kendisinin de gördüğünü¹³¹ ancak Abdullah b. Zeyd'in daha önce davrandığını¹³² ve bu yüzden utandığını¹³³ Peygamber'e (s.a.) bahsetmiştir.¹³⁴ Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Allah'a hamd olsun, böylece iş sağlaştı" diyerek¹³⁵ söz konusu gelişmeden duyduğu rahatlama dile getirmiştir.

Hülasa Bilâl-i Habeşî Neccâroğulları'ndan bir kadına ait yüksek bir evin üstüne çıkarak¹³⁶ sabah namazı için¹³⁷ gür sesiyle ilk kez ezan okumuş ve böylece Müslümanlar tarafından arzulanan davet ilk defa icra edilmiştir. Buradan ezanın hicrî I. asırda (622)¹³⁸, başka bir rivayete göre ise hicretin II. (623)¹³⁹ yılında meşru kılındığını söylemek mümkündür.

¹²⁴ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (603), 2 (605,606), 3 (607); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 6 (729, 730, 731, 732); Nesâî, *Sünen*, Ezan 2 (627, 628), 28 (668).

¹²⁵ Dârimî, *Sünen*, Salât 7 (1233); Nesâî, *Sünen*, Ezan 4 (630).

¹²⁶ Darîmi, *Salât* 3 (1224); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 28 (499); Tirmizî, *Sünen*, Salât 25 (189).

¹²⁷ Ebû Dâvûd'da geçen ve senedi zayıf olarak değerlendirilen (Bk. Nâsirüddin el-Elbânî, *Daifu Sünen-i Ebî Dâvud*, (Riyâd: Mektebetü Meârif, 1998/1419), 45) bir rivayete göre ise Abdullah b. Zeyd ezanı okuyan Bilâl'e, ezanla alakalı rüyayı kendisinin gördüğünü dolayısıyla ezanı da kendisinin okumak istediğini söylemiştir. Bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 30 (512).

¹²⁸ Hz. Ömer'in evinde olduğu kaydı sadece iki rivayette yer almıştır. Bunlar için Bk. Darîmi, *Salât* 3 (1224); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 28 (499).

¹²⁹ İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706); Tirmizî, *Sünen*, Salât 25 (189).

¹³⁰ Darîmi, *Sünen*, Salât 3 (1224); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 28 (499); Tirmizî, *Sünen*, Salât 25 (189).

¹³¹ Hz. Ömer'in bu rüyayı daha önceden gördüğü ve bunu 20 gün gizlediğine dair bilgi de mevcuttur. Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 27 (498).

¹³² Hz. Peygamber'e (s.a.) ezan lafızlarının bildirilmesiyle alakalı olarak İbn Hacer; Peygamber'e (s.a.) Hz. Ömer'den önce gelenin sadece Abdullah b. Zeyd olmadığını Cebrâil'in her ikisinden önce davrandığı bilgisini zikretmiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 82. Bir rivayete göre ise Peygamber (s.a.) rüyasını anlatan Hz. Ömer'e "Bu konuda vahiy seni geçti" demiştir. İlgili rivayet için Bk. Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyârî, *el-Musannef*, thk: Habîbü'r-Rahman el-A'zamî (Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, 1983/1403), 1: 459 (1775); Özpınar, *Ezanı Anlamak*, 33.

¹³³ Bu kayıt sadece Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 28 (498)' de yer almıştır.

¹³⁴ Darîmi, *Sünen*, Salât 3 (1224); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 28 (499); Tirmizî, *Sünen*, Salât 25; (189).

¹³⁵ Darîmi, *Salât* 3 (1224); Tirmizî, *Sünen*, Salât 25 (189).

¹³⁶ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 33 (519).

¹³⁷ Başka vakitler için de ezan okunmuştur. Bk. Müslim, *Sahîh*, Zekât 70.

¹³⁸ Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Târîh*, thk: Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1977/1397), 56; Ömer Sabuncu, "Ortak Dilimiz Ezan", *İslâm Tarihinde Ezanın Teşrii ve ilk Müezzinler*, Ed. Mahmut Öztürk (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018), 14; Ebû

1.2. HZ. PEYGAMBER'İN UYGULAMALARI AÇISINDAN EZAN

Ezanın tarihsel sürecine dair ilk ve en güzel örnekler için Hz. Peygamber'in bu yöndeki beyanlarına bakmak gerekir. Bu bakımdan bu başlık altında O'nun (s.a.) müezzinliğin vasıfları ve fazîletine dair ifadeleri izah edilecek ve bu en güzel daveti yerine getiren Hz. Peygamber'in müezzinleri tanıtılıp o dönemdeki uygulamalardan bahsedilecektir.

1.2.1. Müezzinliğin Fazîletine Dair Beyanları

Müezzinler, tevhidin simgesi ezanla mü'minleri namaza, Hakk'a dâvet eden kimselerdir. Bu görevi yerine getirmekle bizzat Resûlü Ekrem'in (s.a.) müjdesine muhatap olmuşlardır. Nitekim Peygamber (s.a.), seslerin ulaştığı yere kadar her şeyin kıyamet günü müezzinler lehinde şehâdette bulunacağını¹⁴⁰ belirtmiş ve müezzinlik görevinin değerine¹⁴¹ muhtelif beyanlarla işaret etmiştir. Günde beş defa tekbir, şehâdet ve tehlille insanlara Allah'ın davetini ulaştıran müezzinler hakkında Hz. Aişe, “Allah'a çağırın, salih amel işleyen ve ben Müslümanlardanım diyenden daha güzel sözlü kim var olabilir? beyanıyla¹⁴² alakalı olarak, “Öyle zannediyorum ki bu ayet müezzinler hakkında nâzil olmuştur”¹⁴³ der. Hadis kaynaklarına baktığımızda müezzinlerin icra ettikleri bu görev sebebiyle elde edecekleri sevaba değinen rivayetlerin de olduğunu görmekteyiz. Onların Allah yolunda cihad eden savaşçılarla eş değer tutulduğunu¹⁴⁴ belirten rivayet buna örnek olarak verilebilir.¹⁴⁵ Aynı şekilde müezzinlerin Allah'ın

Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Nuhabü'l-efkâr fi tenkîhi Mebâni'l-ahbâr fi şerhi Me'âni'l-âsâr*, thk: Ebû Temîm Yasir b. İbrâhim (Katar: Vizâratü'l-Evkâf ve Şuuni'l-İslâmiyye, 2008/1429), 3: 11; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 78.

¹³⁹ Aynî, *Nuhabü'l-efkâr*, 3: 11; Recep Tuzcu, “Uluslararası Bedruddîn el-Aynî Sempozyumu ve II: Hadis İhtisas Toplantısı”, *Aynî'nin Hadisleri Kronolojik Olarak Değerlendirmesi -Ezan'ın Teşrii, Buda'a Kuyusu ve Mut'a Nikâhi Örneğinde-*, Ed. Recep Tuzcu (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 188. Çetin, “Ezan”, *DİA*, c. 12, 36.

¹⁴⁰ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü İmam Ahmed b. Hanbel*, thk: Şuayb el-Arnaût ve Âdil Mürşid (y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001/1421), X: 338 (6202), XIII: 51 (7610), XVII: 406 (11305), 484 (11393); Buhârî, *Sahîh*, Ezan 5 (609); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 31 (515); Nesâî, *Sünen*, Ezan 14 (644, 645, 646). Bu rivayeti Beyhakî (458/1066) müezzinliğin imamlıktan üstün olması başlığı altında yer vermiştir. Bk. Beyhakî, *Sünen'ül-Kübrâ*, 1: 633 (2026).

¹⁴¹ İmam Mâlik, *Muvatta'*, Salât 1 (3); Buhârî, *Sahîh*, Ezan 9 (615), 73 (721); Tirmizî, *Sünen*, Salât 52 (225).

¹⁴² Fussilet 41/ 33.

¹⁴³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1: 204 (2347, 2348).

¹⁴⁴ Abdürrezzak, *Musannef*, 1: 485 (1867).

¹⁴⁵ “On iki yıl süreyle müezzinlik yapan kişinin cennete girmeye hak kazanacağını, okuduğu ezan ve ikâmetleri sebebiyle pek çok sevaba kavuşacağını” aktaran rivayet zayıf olarak değerlendirilmesi sebebiyle metinde yer vermeyi uygun bulmadık. Rivayet Kütüb-i Semâniyye içerisinde sadece İbn Mâce'de yer almıştır. Bk. İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 5 (728). Bûsîrî, bu hadisin isnadını Abdullah b.

rahmetini ummaları/beklemeleri hasebiyle¹⁴⁶ kıyamet günü boyunları en uzun¹⁴⁷ olan insanlar¹⁴⁸ şeklinde nitelendirilmeleri kazandıkları sevabın çokluğuna delalet etmektedir. Bunlara ilaveten çağlar üstü bir davete çağırın müezzinler hakkında onların fazîletlerinin diğer insanlardan fazlaca olduğu¹⁴⁹ rivayeti de kaynaklarda yer almaktadır.¹⁵⁰

Ezan meşru kılındıktan sonra Hakk'a ve hakikate davet etme nimetine nail olan bütün müezzinler Peygamber'in (s.a.) müjdelere muhatap olabilmek için azimle bu görevi icra etmişlerdir. Müezzinlik görevinin kıymetine işaret eden Hz. Ömer müezzinliğin imrenilecek bir meslek olduğunu, "Eğer halifelikle birlikte müezzinlik yapmaya imkân bulabilseydim, onu mutlaka yapardım"¹⁵¹ sözleriyle dile getirmiştir.

1.2.2. Müezzinin Vasıflarına Dair Nebevi Öğretiler

Ezan lafızları ifade ettiği anlam açısından İslâm'ın temel prensiplerini içeren bir davettir. Bu ulvi çağrının davetçisi müezzinlerin de birtakım vasıflara sahip olmaları tabiidir. Hz. Peygamber, yanına gelip yaklaşık yirmi gün kaldıktan sonra dönen bir gruba namaz vakti geldiğinde içlerinden birinin hemen ezan okumasını ve en büyüklerinin imam olmasını¹⁵² istemiştir. Bu hadis müezzinlik yapmak için mü'min olmayı yeterli göstermektedir. Çünkü Hz. Peygamber "İçinizden herhangi biriniz ezan okusun" ifadesiyle imana ilave olarak müezzinlik için başka bir şarttan bahsetmemiştir.¹⁵³ Ancak ezanın ortaya çıkışında dikkati çeken en belirgin husus,

Salih'in zayıflığı sebebiyle zayıf olarak değerlendirmekle birlikte Hâkim, metindeki bazı farklılıklarla Müstedrek'inde zikrederek Buhârî'nin şartlarına göre sahîh olarak nitelemiştir. Aynı şekilde Dârekutnî ve Beyhakî'de bu hadisi Sünenlerinde kelime farklılıklarıyla rivayet etmişlerdir. Bk. Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâil el-Bûsîrî, *Misbâhu'z-züccâce fî zevâidi İbn Mâce*, thk: Yusuf Kemal el-Hût (y.y.: Dâru'l-Cenân, 1986/1406), 155.

¹⁴⁶ Müezzinlerin boyunlarının uzunluğundan maksadın ne olduğu hakkında selef ve halef âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda serdedilen görüşlerin temel olarak ortak noktası ise müezzinlerin hayırlı ve fazîletli bir amel yapmalarıdır. Bunlar için Bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâç Şerhu Sahîhi Müslim*, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1972/1392), 4: 92.

¹⁴⁷ Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste müezzinlerin, "Lâ ilâhe illallâh" dedikleri için boyunlarının en uzun olduğu zikredilmiştir. Bk. Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 2: 565.

¹⁴⁸ Müslim, *Sahîh*, Salât 14; İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 5 (725).

¹⁴⁹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 36 (524).

¹⁵⁰ "Gönüllü olarak yetmiş sene bu görevi yapanlar için cehennem ateşinden bir beraat yazıldığı" rivayeti zayıf olarak değerlendirilmesi sebebiyle metinde yer vermeyi uygun bulmadık. İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 5 (727); Tirmizî, *Sünen*, Salât 38 (206). Rivayetin senedini Tirmizî ve Elbânî zayıf olarak nitelendirmiştir. Bk. Tirmizî, *Sünen*, Salât 38 (206); Nâsırüddin el-Elbânî, *Za'îfü Süneni İbn Mâce* (Riyâd: Mektebetü'l-meârif, 1997/1417), 58.

¹⁵¹ Abdürrezzak, *Musannef*, 1: 486 (1869).

¹⁵² Buhârî, *Sahîh*, Ezan 17 (628), 18 (630), 49 (685), Cihad 43 (2848); Beyhakî, *Sünen* 1: 566 (1806).

¹⁵³ İsmail Lütü Çakan "Müezzinlik", *Din ve Hayat: TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi*, sy. 3 (2009): 43.

müezzinlikte gür ve güzel sesliliğin ziyadesiyle önemsenmesidir. Nitekim Resûlullah (s.a.) da ezanı rüyasında gören Abdullah b. Zeyd'i değil, sesinin gür ve güzel olması hasebiyle Bilâl-i Habeşî'yi müezzin olarak seçmiştir.¹⁵⁴ Keza Hz. Peygamber, Ebû Mahzûre'ye Bilâl-i Habeşî'yle aynı özellikleri¹⁵⁵ taşımasından dolayı ezan lafızlarını öğretmiştir.¹⁵⁶ Hz. Peygamber'in "Ezan okurken sesini yükselt, zira müezzinin sesini işiten insan, cin, sair her şey kıyamet günü onun lehine şehâdetinde bulunacaktır."¹⁵⁷ buyruğu da ezanın gür bir sesle okunması gereğinin açık bir delilidir.

Zikredilebilecek niteliklerden bir başkası ise müezzinin güvenilir olmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber, "İmam kefil, müezzin mu'temeddir"¹⁵⁸ sözü ve seçkin kimselerin ezan okuması¹⁵⁹ yönündeki buyruğuyla müezzinlerin ahlaki vasıflarına ısrarla işaret etmektedir. Zira halk namaz, oruç gibi belli bir vakti olan ibadetlerde müezzine tabidirler.¹⁶⁰ Müezzinler yüksek yerlere çıkararak/minarelerde ezan okumaları sebebiyle çevredeki evlere muttali olabilirler. Bu sebeple de onların ahlakî vasıflara sahip bulunmaları gerekir.¹⁶¹

Öte yandan müezzinlerin telaffuzu açık ve anlaşılır olmalıdır.¹⁶² Ayrıca Hz. Peygamber'in Tâif seferinde görevlendirdiği Osman b. Ebi'l As'a (v. 51/671), "Eğer sana müezzinlik yapmak isteyen bir adam gelirse onu engelleme!"¹⁶³ şeklindeki buyruğu da, müezzinliğin istekle ifâ edilecek bir davet görevi olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁶⁴

¹⁵⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 28 (499); Tirmizî, *Sünen*, Salât 25 (189).

¹⁵⁵ Nesâî, *Sünen*, Ezan 6 (633); İbn Huzeyme'de (311/924) yer alan bir rivayette Peygamber'in (s.a) yaklaşık yirmi kişiye ezanı okuttuğu bunlar içerisinde de Ebû Mahzûre'nin sesini beğenmesiyle ona ezanı öğrettiği bilgisi zikredilmektedir. Bk. İbn Huzeyme, *Sahih*, 1: 195 (377).

¹⁵⁶ Dârimî, *Sünen*, Salât 7 (1232); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 2 (708); Nesâî, *Sünen*, Ezan 6 (632); Beyhakî, *Sünen*, 1: 587 (1846).

¹⁵⁷ Buhârî, *Sahih*, Ezan 5 (609); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 31 (515); Nesâî, *Sünen*, Ezan 14 (644, 645, 646).

¹⁵⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 32 (517); Tirmizî, *Sünen*, Salât 39 (207); Beyhakî, *Sünen*, 1: 626 (1997), 632 (2021, 2023).

¹⁵⁹ İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 5 (726). İbn Mâce'deki rivayet Elbânî tarafından zayıf olarak nitelendirilmiştir. Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 61 (590); Beyhakî, *Sünen* 1: 626 (1998).

¹⁶⁰ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi* (İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1988), 2: 325.

¹⁶¹ Yeniçel, Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 2: 325; Çakan, "Müezzinlik", 43.

¹⁶² Buhârî, *Sahih*, Ezan 5. Buhârî'nin bâb başlığı altında Ömer b. Abdülaziz'den (v. 101/720) naklen "Ya külfetsiz ezan oku ya da uzak dur" şeklinde geçmektedir. *Tecrid-i Sarîh*'te bu vasfa sahip kimselerin müezzinlik yapmaları gerektiği ifade edilmiştir. Bk. Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 2: 567.

¹⁶³ Abdürrezzak, *Musannef*, 1: 459 (1781).

¹⁶⁴ Çakan, "Müezzinlik", 43.

Müezzinlerde bulunması gereken vasıfların yanı sıra ezan okuma esnasında müezzinin ağzını iki yana çevirmesi ve iki parmağını iki kulağına yerleştirmesiyle¹⁶⁵ onun nasıl duracağı ve bu şekilde sesin daha yüksek çıkacağını¹⁶⁶ bildiren rivayetler de mevcuttur.

1.2.3. Hz. Peygamber'in Müezzinleri

1.2.3.1. Bilâl-i Habeşî (Ebû Abdillâh / Ebû Abdilkerîm / Ebû Amr Bilâl b. Rebâh) (v. 20/641)

Bilâl-i Habeşî'nin hangi yılda doğduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte yaklaşık altmış yıl kadar yaşadığı¹⁶⁷ bilgisinden hareketle hicretten kırk yıl önce yani M. 581 civarında doğduğu söylenmiştir.¹⁶⁸ Babası ve annesi Habeşli olan¹⁶⁹ Bilâl-i Habeşî Arabistan'ın batısında yer alan Serat¹⁷⁰ veya Hicaz'da dünyaya gelmiştir.¹⁷¹ Ebû Abdillâh, Ebû Abdilkerîm ve Ebû Amr şeklinde künyelenmiştir.¹⁷² Cumahoğulları kabilesinde köle olan annesi Hamâme'ye¹⁷³ nisbetle İbn Hamâme diye de anılmıştır. Babası ise Rebah'tır.¹⁷⁴ Bilâl-i Habeşî Müslüman olduğunu açıkça söyleyen ilk yedi sahâbîden birisidir.¹⁷⁵

Mekke'de İslâmiyet'in yayılmasıyla birlikte müşriklerin Müslümanlara olan baskı ve işkenceleri de artmıştı. Yeni Müslüman olan Bilâl-i Habeşî de bu baskı ve eziyete maruz kalanlardan birisidir. Allah'ın zatı hakkında azapların en şiddetlisi ile azablandırılmıştır.¹⁷⁶ Mevlâsı Ümeyye b. Halef (v. 2/624) kızgın güneş altında büyük

¹⁶⁵ Dârimî, *Sünen*, Salât 8 (1234, 1235); İbn Mâce, *Ezan* 3 (710, 711); Tirmizî, *Sünen*, Salât 30 (197); Nesâî, *Sünen*, *Ezan* 13 (643), *Ziyet* 123 (5378).

¹⁶⁶ İbn Mâce, *Sünen*, *Ezan* 3 (710).

¹⁶⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk: Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrût: DKİ, 1990/1410), 3: 180.

¹⁶⁸ Mustafa Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, c. 6 (İstanbul: TDV Yayınları 1992), 152.

¹⁶⁹ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk: Süheyl Zekkâr ve Riyaz ez-Zerkelî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996/1417), 1: 184.

¹⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 174; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe*, thk: Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Ali Muhammed el-Muavviz (y.y.: DKİ, 1994/1415), 1: 415; Fayda, "Bilâl-i Habeşî", 152.

¹⁷¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârîkî ed-Dimaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk: Şuayb el-Arnaût (y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405), 1: 347.

¹⁷² İbnü'l-Esrîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1: 415; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 350.

¹⁷³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 175; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 347, 351.

¹⁷⁴ Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, c. 6, 152.

¹⁷⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 347.

¹⁷⁶ Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk: Abdülkâdir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût (Beyrût: Dâru İbn Kesir, 1623-1678/1032-1089), 1: 171.

bir kaya parçasını göğsü üzerine koydurarak İslâm'dan dönmesini Lat ve Uzza'ya boyun eğmesini söyleyerek vazgeçinceye kadar ona eziyet etmiştir. Yapılan bu işkencelere imanıyla göğüs geren Bilâl-i Habeşî "أَحَدٌ أَحَدٌ" diyerek Allah ve Resûlü'ne olan teslimiyetini göstermiştir.¹⁷⁷ Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, (v. 13/634) Bilâl-i Habeşî'yi kendi yanında bulunan daha dayanıklı ve kuvvetli, Müslüman olmayan siyahî bir köle karşılığında¹⁷⁸ ve bir miktar ücret ödeyerek Ümeyye b. Halef'in elinden kurtarmış ve onu azat etmiştir.¹⁷⁹ Hz. Ömer (v. 23/644) ise, "Ebû Bekir efendimizdir, efendimizi (Bilâl'i) azat etmiştir"¹⁸⁰ diyerek bu hâdiseye işaret etmektedir.

Mekke'de müşriklerin Müslümanlara baskıları artınca, Allah Resûlü (s.a.) ve sahâbe gruplar halinde Medine'ye hicret etmişlerdi. İşte bu hicret edenlerden birisi de Bilâl-i Habeşî'dir. Hz. Peygamber, hicretten sonra Sa'd b. Hayseme'nin (v. 2/624) evine misafir olan¹⁸¹ Bilâl'i ensâr ve muhâcir arasında yaptığı kardeşlik antlaşmasında Ebû Ruveyhâ Abdullah b. Abdirrahman el-Has'amî (v.?)¹⁸² ile kardeş ilân etmiştir.¹⁸³ Bu kardeşliğe vefa gösteren Bilâl-i Habeşî, Hz. Ömer tarafından oluşturulan divanda Ebû Ruveyhâ Abdullah b. Abdirrahman el-Has'amî ile divana yazılmak istediğini, "Ben ondan ebediyen ayrılmam, çünkü Allah Resûlü (s.a.) beni onunla kardeş yaptı, ben bu kardeşliği asla bozamam" diyerek ifade etmiştir.¹⁸⁴

Müslümanlar Medine'ye hicretten sonra Mescid-i Nebevî'nin inşası ve daha rahat bir ortamın olmasıyla ibadete çağrı usulü hakkında konuşmak için toplanmışlardır. Arzulanan bu daveti duyurma görevi Abdullah b. Zeyd'e rüyasında ezan lafızlarının bildirilmesinden sonra ve Peygamber'in (s.a.) emriyle ezanı ilk kez okuyan bir sahâbî sıfatıyla tanınan Bilâl-i Habeşî'ye verilmiştir. O, bu göreve sıkıca sarılmış, hazarda ve

¹⁷⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1: 317-318; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 175; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 352-353. Hz. Bilâl'e yapılan işkencelerin anlatımıyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bk. Bünyamin Yüksel, "İslâm Tarihi Açısından Bilâl b. Ebî Rebâh el-Habeşî'nin Hayatı ve Şahsiyeti", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007), 10-16.

¹⁷⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1: 318.

¹⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 175; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1: 415; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 353.

¹⁸⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ashâbü'n-Nebî 24 (3754); Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, c. 6, 152.

¹⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 176.

¹⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 176; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk: Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1992/1412), 1: 178.

¹⁸³ Bir rivayete göre de Bilâl-i Habeşî'yi Ubeyde b. Hâris ile kardeş ilân etmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 176. Bu konudaki farklılık; Hz. Bilâl'in, Ubeyde b. Hâris ile Mekke'de, Ebû Ruveyhâ Abdullah b. Abdirrahman el-Has'amî ile de Medine'de kardeş olduğu şeklinde açıklanmıştır. Bk. Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, c. 6, 152.

¹⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 176.

seferde her daim Nebi'nin (s.a.) müezzinliğini yapma gayretinde olmuştur.¹⁸⁵ Buna binaen Hz. Peygamber onu “Seyyidü'l-Müezzin” olarak nitelendirmiştir.¹⁸⁶

Bilâl-i Habeşî'nin ilklerinden bir diğeri de sabah ezanına olan ilavesidir. Nitekim bir gün Bilâl sabah namazı vaktini Hz. Peygamber'e bildirmek için gelmiş, kendisine Nebi'nin (s.a) henüz uyumakta olduğu bilgisinin verilmesi üzerine, sabah ezanına " ۞" kaydını¹⁸⁷ eklemiştir.¹⁸⁸ Bugünden sonra sabah ezanı hep bu şekilde okuna gelmiştir.

Bilâl-i Habeşî hem Mekke'de hem Medine'de ilk defa ezan okuyan kişi vasfını haizdir. Zira onun işkencelere maruz kaldığı Mekke fethinden hemen sonra İslâm hâkimiyetinin Mekke semalarındaki ilânını, Resûlü Ekrem'in (s.a.) emriyle Kâbe üzerinde “Allâhüekber” nidalarıyla Bilâl-i Habeşî izhar etmiştir.¹⁸⁹ Onun Kâbe üzerinde ezan okuduğunu gören Mekke müşrikleri, “Kâbe'nin üzerinde ezan okumak bu kara köleye mi kaldı?”¹⁹⁰ diye söylenmişlerdir.¹⁹¹

Her daim Bilâl-i Habeşî'nin ezanı iştiyakla dinlenir ve ruhlar sükûnet bulurdu. Bilâl-i Habeşî, Hz. Peygamber'in defninden önce ezan okumuş “Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah” dediğinde sahâbiler mescitte yüksek sesle ağlamışlardır. Peygamber (s.a.) defnedildikten sonra Hz. Ebû Bekir'in Bilâl'den ezan okumasını istemesi üzerine o “Allah Resûlü dışında kimse için artık ezan okuyamam” diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir.¹⁹² Bilâl, Hz. Ebû Bekir'e gelip, “Mü'minin en hayırlı ameli Allah yolunda cihad etmektir.”¹⁹³ hadisini hatırlatarak, ölünceye kadar düşman saldırısı olan yerde nöbet tutma arzusunu dile getirmiş, ancak Ebû Bekir'in, “Benim hatırım ve hakkım için gitme.” demesi üzerine o vefat eden kadar Medine'de kalmış ve bu

¹⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 176; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1: 415; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 349; Fayda, “Bilâl-i Habeşî”, *DİA*, c. 6, 152.

¹⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1: 204 (2343).

¹⁸⁷ İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 3 (716); Zevâid'de isnadındaki râvilerin sikâ olduğu söylenmiş ancak Said b. el-Müseyyeb'in Bilâl'den hadis dinlememesi sebebiyle senedinin kopuk olduğu ifade edilmiştir. Bk. Bûsîrî, *Misbâhu'z-züccâce fî zevâidi İbn Mâce*, 153. Ebû Mahzûre'de sabah ezanını aynı şekilde okuduğunu nakletmiştir. Bk. Nesâî, *Sünen*, Ezan 15 (647).

¹⁸⁸ Bu sözün sabah ezanında iki defa tekrarlanması “tesvîb” kavramı ile ifade edilmiştir. Bk. Çetin, “Ezan”, *DİA*, c. 12, 36.

¹⁸⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 177; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7: 398 (36900), 405 (36919), 407 (36926); Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 356.

¹⁹⁰ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, thk: Rüşdî Sâlih Melhas (Beyrût: Dâru'l-Endülüs, t.y.), 1: 274.

¹⁹¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4: 56.

¹⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 178.

¹⁹³ Buhârî, *Sahîh*, Cihad 1 (2782).

görevine devam etmiştir.¹⁹⁴ Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hz. Ömer'e gelerek ondan izin istemiş ve o da izin vermiştir. Bunun üzerine Bilâl-i Habeşî ezan okuması için yerine Sa'd el-Karaz'ı bıraktığını söyleyerek Şam'a gitmiştir.¹⁹⁵ Bilâl, Hz. Ömer Şam'a gelene kadar hiç ezan okumamıştır, ne zaman ki Hz. Ömer Şam'da ondan ezan okumasını istemiş o da bu isteği yerine getirmiştir. O, özlenilen ezanı okuduğunda insanlar Hz. Peygamber zamanını hatırlamış ve o gün en çok ağlanılan gün olmuştur.¹⁹⁶ Bilâl-i Habeşî'nin, Peygamber'in (s.a.) vefatından sonra okumuş olduğu diğer bir ezan ise Medine'dedir. Görmüş olduğu bir rüya üzerine Medine'ye giden Bilâl orada, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'le karşılaşmış ve onların talebi üzerine yıllar sonra Medine'de tekrar ezan okumuştur.¹⁹⁷

Bilâl cennetle müjdelenen sahâbilerdendir. Ebû Hüreyre'den (v. 58/678) gelen rivayette, sabah namazı esnasında Hz. Peygamber, "Cennette senin önümde yürürken ayak seslerini işittim" buyurmuş ve Bilâl-i Habeşî'ye en güvendiği ameli sormuş, bunun üzerine o, "Ben gece veya gündüzün bir vaktinde abdest alır ve bu abdestle ne kadar zaman takdir edildi ise namaz kılarım"¹⁹⁸ şeklinde cevap vermiştir. Mütevazı bir kişiliğe sahip olan Bilâl, başkalarının, kendisiyle alakalı üstün vasıflarını hatırlattıklarında, "Ben dün de yarın da Habeşliyim"¹⁹⁹ diyerek asıl üstünlüğün takvada olduğunu vurgulamıştır.

Bilâl-i Habeşî, Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş ve pek çok görevler üstlenmiştir.²⁰⁰ İbn Sa'd'ın *Tabakât'ında* onun bayram günleri ve yağmur duasına çıkıldığında Hz. Peygamber'in sütre olarak kullandığı anezeyi önünden taşıdığı bilgisi kayıtlarda yer almaktadır. Keza Bilâl'in, ezan okuduktan sonra Peygamber'in (s.a.)

¹⁹⁴ Kaynaklarda ifade edildiğine göre Bilâl, Şam'a yerleşmek üzere Hz. Ömer döneminde ondan izin talebinde bulunmuş; Hz. Ömer de kendisine, yerine ezan görevini ifâ edebilecek birini bilip bilmediğini sormuştur. Anlaşılan o ki, Bilâl Hz. Peygamber sonrasında Şam'a gidene kadar müezzinlik görevine Medine'de devam etmiştir. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 178; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 357; Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk: Amr b. Gurâme el-Umreviyyu (y.y.: Dâru'l-Fikir, 1995/1415), 10: 469.

¹⁹⁵ Kimi eserlerde Hz. Ebû Bekir döneminde Medine'den Şam'a ayrıldığı söyleniyor olsa da çoğu kaynaklarda onun Medine'den ayrılışını Hz. Ömer döneminde gerçekleştiği belirtilmektedir. Bu konuda rivayetler farklı bilgiler vermektedir. Hz. Ebû Bekir'e müezzinlik yapmak istemediğini söyleyen Bilâl-i Habeşî halifenin kabul etmemesi üzerine "Beni kendin için satın alıp âzâd ettiysen tut. Eğer Allah için âzâd etmişsen beni bırak Şam'a gideyim, cihâd edeyim" şeklinde karşılık vermiş ve Hz. Ebû Bekir'in ona izin vermesiyle Şam'a gittiği bilgisi de nakledilmiştir. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 178-179; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 1: 617-618 (1974); Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 356.

¹⁹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 357.

¹⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1: 415.

¹⁹⁸ Buhârî, *Sahîh*, Teheccüd 17 (1149); Müslim, *Sahîh*, Fazâilü's-Sahâbe 108; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 2: 213 (1208).

¹⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 180.

²⁰⁰ Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, c. 6 152; Ayrıntılı bilgi için Bk. Bünyamin Yüksel, "İslâm Tarihi Açısından Bilâl b. Ebî Rebâh el-Habeşî'nin Hayatı ve Şahsiyeti", 30-31.

kapısına gelerek "حَيِّ عَلَى الصَّلَاةِ" = "Haydi namaza", "حَيِّ عَلَى الْفَلَاحِ" = "Haydi kurtuşula", "es-salâh ya Resûlallah" diye seslendiğine dair ayrıntı da kaynaklarda geçmektedir.²⁰¹

Bilâl-i Habeşî, Bedir, Uhud ve Hendek gibi Peygamber (s.a.) ile pek çok savaşa katılmıştır.²⁰² Resûlullah'dan (s.a.) 44 hadîs rivayet eden Bilâl,²⁰³ yaklaşık 60 sene yaşamış ve hicri 20 yılında Dımaşk'te vefat etmiştir.²⁰⁴

Bilâl-i Habeşî, ezanla müsemma olmuş bir isim olarak anılmaktadır. Özellikle cuma günleri, "Pîr-i müezzinîn Bilâl-i Habeşî radiye anhu'l-Bârî hazretleri..." diye başlayan müezzinler, Bilâl'in ehad'dan ekber'e yükselişini bir başka deyişle vahdetten kesrete erişini, daveti Medine'den evrene iletişini hatırlatmaktadırlar.²⁰⁵ Ayrıca Kamboçya'da müezzinlere "Bilâl" denilmiştir.²⁰⁶ Amerika'daki bazı zenci Müslümanlar da kendilerine "Bilâlîler" mânasında "The Bilalians" derler; ayrıca bu isimle bir de gazete çıkarmaktadırlar.²⁰⁷

1.2.3.2. İbn Ümmü Mektûm (Abdullah / Amr b. Kays b. Zâide el-Kureşî el-Âmiri) (v.15/636)

Medineliler isminin Abdullah, Iraklılar ise Amr olduğunu söylemişler; ancak nesebinin İbn Kays b. Zâide b. el-Âsam b. Revâha b. Hacer b. Abdüma'is b. Âmir b. Lüey olduğunda ittifak etmişlerdir.²⁰⁸ İslâmiyetten önce adı Husayn iken Müslüman olduktan sonra Peygamber (s.a.) kendisine Abdullah ismini vermiştir.²⁰⁹ Annesi Âtike'nin künyesi olan Ümmü Mektûm'a nisbetle İbn Ümmü Mektûm diye tanınmıştır.²¹⁰ İbn Ümmü Mektûm, Hz. Hatice'nin halasının oğludur.²¹¹ Çocukluktan âmâ olan²¹² İbn Ümmü Mektûm Mekke'de ilk İslâm'a giren sahâbîlerdendir.²¹³

²⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 177.

²⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 180; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1: 415.

²⁰³ Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, c. 6 153.

²⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 180; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 347.

²⁰⁵ İsmail Lütfi Çakan, *Olay ve Ölçü Olarak Hicret* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 106-107.

²⁰⁶ M. Ali Kettânî, *Muslim Minorities in the World Today*, (y.y.: y.e.y., t.y.), 149; Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, c. 6, 153.

²⁰⁷ Juan E. Cambo, *Encyclopedia of Islam* (Amerika: y.e.y., 2009), 102; Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, c. 6, 153.

²⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4: 155.

²⁰⁹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk: Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Ali Muhammed el-Muavviz (Beyrût: DKİ, 1994/1415), 4: 494.

²¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4: 155; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 360.

²¹¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV: 251; İbn Hacer, *İsâbe*, IV: 495.

²¹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 361, 362.

²¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4: 155; İbn Hacer, *İsâbe*, 4: 495.

Abese suresinde kendisinden bahsedilen İbn Ümmü Mektûm, Hz. Peygamber Kureş’in ileri gelenlerini²¹⁴ İslâm’a davet ettiği esnada kendisini irşad etmesi talebiyle araya girmiş ve bu konuda ısrarcı olmuştu. Hz. Peygamber, İbn Ümmü Mektûm’un söz konusu tavrından rahatsız olmuş ve bu rahatsızlığını beden dili ile ortaya koymuştu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, elçisini, “Kendisine âmâ geldi diye yüzünü ekşitti ve çevirdi” beyanıyla uyarmıştı.²¹⁵ Bu hâdiseden sonra Peygamber’in (s.a.) ona ikramda bulunduğu²¹⁶ ve ona her rastladığında, “Rabbim’in kendisinden dolayı beni ikaz ettiği yâr-ı sâdıkım merhaba”²¹⁷ diyerek o olaya atıfta bulunduğu, hâlini sorduğu ve ridâsını onun için serdiği²¹⁸ nakledilmiştir.²¹⁹

İbn Ümmü Mektûm, Medine’ye Hz. Peygamber’den önce hicret etmiş,²²⁰ Mahreme b. Nevfel’in (v. 54/674) evi Dârülkurrâ’da kalarak burada²²¹ Mus’ab b. Umeyr’le (v. 3/625) insanlara Kur’ân’ı/İslâmı öğretmeye başlamıştır.²²²

İbn Ümmü Mektûm, Bilâl el-Habeşî ve Ebû Mahzûre gibi Allah Resûlü’nün (s.a.) meşhur müezzinleri arasında yer almış bir sahâbîdir.²²³ Nitekim Bilâl olmadığı zaman ezanı İbn Ümmü Mektûm ve Ebû Mahzûre okurlardı.²²⁴ Keza Hz. Peygamber gazvelere giderken Medine’de İbn Ümmü Mektûm’u insanlara imam olması için²²⁵ yerine vekil bırakmıştır.²²⁶ Onun, on üç defa Hz. Peygamber tarafından vekil olarak

²¹⁴ Hz. Peygamberin görüştüğü kimselerden birinin de bu kişinin Übey b. Halef olduğu belirtilmektedir. Bk. Ebû Ya’lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya’lâ*, thk: Hüseyin Selim Esed (Dimaşk: Dâru’l-Me’muni li’l-Türâs, 1984/1404), 5: 431 (3123).

²¹⁵ İmam Mâlik, *Muvatta’*, Kur’ân 8; Tirmizî, *Sünen*, Tefsîrü’l-Kur’ân 72 (3331).

²¹⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4: 158; Ebû Ya’lâ Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya’lâ*, 5: 431 (3123).

²¹⁷ Nakledilen bilgide yer alan “kimse” ifadesi “Yâr-ı sâdıkım” şeklinde tercüme edilmiştir. Bk. Ahmed Naîm, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 2: 580.

²¹⁸ Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdüs’s-Sârî li şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, (Mısır: Matbaatü’l-Kübrâ, 1905/1323), VII: 411.

²¹⁹ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *et-Tavzîh li şerhi’l-Câmi’i’s-sahîh*, thk: Dâru’l-fellâh araştırma heyeti ve tahkîkû’t-türâs (Suriye: Dâru’n-Nevâdir, 2008/1429), 23: 496; Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhim b. Hattâb el-Büstî, *Me’âlimü’s-sünen*, (Haleb: Matbaatü’l-İlmiyye, 1932/1351), 3: 3; Ahmed Naîm, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 2: 580.

²²⁰ Hadislerde Mus’ab b. Umeyr ile birlikte ilk hicret ettiği kaydedilmiştir. Bk. Buhârî, *Sahîh*, Menâkîbü’l-ensâr 47 (3924, 3925).

²²¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4: 155, 156.

²²² Buhârî, *Sahîh*, Menâkîbü’l-ensâr 47 (3925).

²²³ Müslim, *Sahîh*, Salât 7, 8; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 42 (535).

²²⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3: 177. Hz. Peygamber’in müezzinleri arasında zikredilen üç isimle birlikte Sa’d el-Karaz ve birkaç isim daha yer almaktadır. Hz. Peygamber’in müezzinleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kettânî, *Hz. Peygamber’in Yönetimi*, 2: 216.

²²⁵ Hattâbî; Hz. Peygamber’in İbn Ümmü Mektûm’u idari görevler olmaksızın sadece namaz kıldırma için vekil tayin ettiğini ifade etmiştir. Bk. Hattâbî, *Me’âlimü’s-sünen*, 3: 3.

²²⁶ Abdürrezak, *Musannef*, 2: 394 (3828), 395 (3829); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2: 27 (6060); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19: 349 (12343), 20: 307 (12999); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 65 (595), Harac 3 (2931); Ebû Ya’lâ Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya’lâ*, 5: 422 (3110), 438 (3138), 7: 434 (4456); Aydınlı, “İbn Ümmü Mektûm”, 435.

bırakıldığı bilgisi yer almaktadır.²²⁷ Hatta o kadar ki kendisi hakkında, “Ondan daha fazla Hz. Peygamber’e vekâlet eden kimse olmadı.” şeklinde bir değerlendirmede bulunulmuştur.²²⁸

Bilâl gece ezanını, İbn Ümmü Mektûm ise sabah namazı vaktinin kendisine haber verilmesiyle sabah ezanını okumakla görevlendirilmiştir.²²⁹

Keza bazı konular İbn Ümmü Mektûm vasıtasıyla gündeme gelmiş, bu durum ayet ve hadislere yansımıştır. Nitekim o, “Müminlerden özür sahibi olanlar dışında oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenlerle eşit tutulmazlar.”²³⁰ beyanındaki özür sahipleriyle alakalı kayıt, onun sebebiyle²³¹ burada yerini almıştır. Ancak buna rağmen Kâdisiye (15/636) savaşına katıldığı, hatta ona ait bir sancak ve zırhın olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.²³² Ayrıca İbn Ümmü Mektûm, Allah ve Resûlü (s.a.) hakkında ileri geri konuşup kendisine eziyet eden Yahudi bir kadını yakalayıp öldürmüştür. Bu olay Hz. Peygamber’e anlatıldığında O (s.a.), “Allah onu rahmetinden uzaklaştırsın” diye lanetlemiş ve kanının geçersiz olduğunu belirtmiştir.²³³

Bir defasında İbn Ümmü Mektûm, Resûlullah’a (s.a.) gelerek kendisinin âmâ olduğu, evinin mescitten uzak bulunduğu ve hizmetçisinin de kendisine rehberlik etmediğini söyleyerek namazlarını evde kılmak için ruhsat istemişti. Bunun üzerine Aleyhisselâtu vesselâm, “Ezanı duyuyorsan sana ruhsat bulamıyorum.” cevabını vermiştir.²³⁴ Görüldüğü gibi o, bu tavrıyla da cemaate katılma noktasındaki nebevî hassasiyetin tekrardan vurgulanmasına vesile olmuştur.

Hülasa İbn Ümmü Mektûm vasıtasıyla; görme özürlü kimselerin müezzin olmaları, imamlık yapmaları, vekil bırakılmaları, savaşa katılmaları farz namazları

²²⁷ Bk. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4: 155.

²²⁸ İbn Abdilber, *el-İstî’âb*, 3: 1199; İbn Hacer, *İsâbe*, 4: 495.

²²⁹ İmam Mâlik, *Muvatta’*, Salât 15; Buhârî, *Sahîh*, Ezan 11 (617), 12 (620), Şehâdet 11 (2656), Savm 17 (1918); Müslim, *Sahîh*, Sıyam 38; Tirmizî, *Sünen*, Salât 35 (203).

²³⁰ Nisa 4/95.

²³¹ Buhârî, *Sahîh*, Cihad ve Siyer 32 (2831, 2832); Tefsîrûl-Kur’ân 96 (4592, 4593, 4594); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Cihad 19 (2507); Tirmizî, *Sünen*, Tefsîrûl-Kur’ân 5 (3031, 3032, 3033), Cihad 1 (1670).

²³² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4: 160; İbn Hacer, *İsâbe*, 4: 495.

²³³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4: 158; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ* 1: 363; İsmail Lütfi Çakan, “Peygamberimizin Müezzinleri (İbn Ümmü Mektûm- Ebû Mahzûre- Sa’d b. Âiz)”, *Altınoluk*, sy. 66 (1991): 14. Benzer bir rivayet Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde şu şekilde geçmiştir: “Bir Yahûdi kadın, Resûlullah’a (s.a.) küfrediyordu. Bir adam/âmâ o kadını öldürene kadar boğazından sıktı. Resûlullah (s.a.) kadının kanını iptal etti/heder saydı.” Ebû Dâvûd, *Sünen*, Hudud 2 (4362, 4363). Zikredilen bu hadis, İbn Sad’dan gelen bilgi ile birlikte ele alındığında ilgili şahıstan kastın İbn Ümmü Mektûm olabileceği ifade edilmiştir. Bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, Hudud 2 (4362, 4363) numaralı hadisin dipnotu.

²³⁴ İbn Mâce, *Sünen*, Mesâcid 17 (792); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 47 (552, 553); Nesâî, *Sünen*, İmamet 51 (850).

cemaatle eda etmeleri, korunma amacıyla köpek beslemeleri²³⁵ gibi durumlar izah edilmiştir.²³⁶

Abdullah İbn Ümmü Mektûm'un Kâdisiye Savaşı sonrası Medine'de vefat ettiği ve Hz. Ömer (v. 23/644) döneminden sonra hakkında bir şey işitilmediği nakledilmiştir.²³⁷ Nakledilen bir başka bilgiye göre ise Kâdisiye günü şehit olmuştur.²³⁸

1.2.3.3. Ebû Mahzûre (Evs b. Mi'yer b. Levzân el-Cumahî) (v. 59/678-79)

İsmi konusunda ihtilaf edilmesine rağmen o, Ebû Mahzûre künyesi ile meşhur olup Kureyş kabilesinin Cumah koluna mensuptur.²³⁹ Mekke'nin fethinde İslâm'a girmiş ve vefatına kadar da Mekke'den ayrılmamıştır.²⁴⁰

Ebû Mahzûre'nin Müslüman oluşu ve müezzinlik görevine ilk adım atışına ilişkin olay dikkate şayan bir şekilde vuku bulmuştur. Kendisinin rivayetiyle hadise şöyle nakledilmiştir: “Resûlullah (s.a.) Huneyn'den yola çıktığında biz bir topluluk halinde oradan ilerliyorduk ve yolda Hz. Peygamber ile karşılaştık. Bu arada O'nun (s.a.) müezzini namaz için ezan okudu. Müezzinin sesini işitince ondan uzak durup onunla alay etmeye başladık. Resûlullah (s.a.): ‘Onlardan güzel sesli birinin ezan okuduğunu işittim’ diyerek bizleri yanına çağırttı. Oraya varınca Peygamber (s.a.): ‘Sesini gür olarak işittiğim hanginiz?’ diye sorunca yanımdakiler beni işaret ettiler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.) onları göndererek beni yanında tuttu. Sonra, ‘Kalk, ezan oku’ buyurdu. Resûlullah'ın (s.a.) bana emrettiği işten nefret ettiğim kadar hiçbir şeyden nefret etmemiştim. Neticede kalktım ve karşısında durdum. Resûlullah (s.a.) bizzat kendisi bana ezan kelimelerini telkin etti/öğretti. Ezan okumayı bitirince beni çağırdı ve içinde bir miktar gümüş bulunan bir kese verdi. Peşinden alnımı, göğsümü sıvazladı ve ‘Allah mübarek eylesin’ buyurdu. Bunun üzerine ben, ‘Ey Allah'ın Resûlü! Benim Mekke'de ezan okumama müsaade eder misin?’ dedim. Peygamber'in (s.a.) müsadesiyle ben de O'na (s.a.) karşı olan kin ve nefret gitti, onun yerini muhabbet almıştı. Aradan bir süre geçtikten sonra Mekke valisi Attâb bin Esîd'in (v. 13/634)

²³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22: 377 (14494); Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *Mu'cem'l-Evsât*, thk: Târik b. İvazullah (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, t.y.), 4: 106 (3725); Ebû Ya'lâ Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 4: 56 (2072).

²³⁶ Abdullah Aydınlı, “İbn Ümmü Mektûm”, *DİA*, c. 20 (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 434-435.

²³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4: 161.

²³⁸ Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 365.

²³⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 4: 273, 1: 329; Murat Sarıcağ, “Ebû Mahzûre”, *DİA*, c. 10 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 179.

²⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4: 7.

yanına geldim ve Resûl-i Ekrem'in (s.a.) emri ile ezan okudum.”²⁴¹

Peygamber'e (s.a.) derin bir bağlılığı olan Ebû Mahzûre'nin, O'nun okşadığı başının ön kısmındaki saçlarını hiç kestirmedeği de nakledilmiştir.²⁴² Hz. Peygamber'in ezan lafızlarını bizzat kendisine öğretmesiyle diğer müezzinlerden farklı olan Ebû Mahzûre, ezan ve ikâmeti harf harf O'ndan (s.a.) öğrendiğini nakletmiştir.²⁴³ Yaşamı boyunca Mescid-i Harâm'da görev yaparken müezzinliği de öğreten Ebû Mahzûre Mekke okuyuşunun kurucusu kabul edilmiştir.²⁴⁴

Ebû Mahzûre, vefat edinceye kadar Mescid-i Harâm'ın müezzinliğine devam etmiştir.²⁴⁵ Kendisinden sonra müezzinlik oğlu ve torunlarına miras kalmıştır.²⁴⁶

1.2.3.4. Sa'd b. Âiz (Sa'du'l-Karaz) (v. ?)

Sa'd b. Âiz, Ammar b. Yâsir'in azatlı kölesidir. O, karaz/selem ağacı ticareti ile uğraştığı için Sa'du'l-Karaz olarak da anılmıştır. Kubâ mescidinin müezzinidir.²⁴⁷

Resûlullah (s.a.) onun başını meshetmiş ve ona hayır duada bulunmuştur.²⁴⁸ Bilâl-i Habeşî Şam'a gittiğinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Mescid-i Nebevî'de ezan okuması için görevlendirilmiştir.²⁴⁹ Sa'd'dan nakledildiğine göre; bir gün Peygamber (s.a.) Kubâ'ya geldiğinde Bilâl insanlara Hz. Peygamber'in gelişini duyurmak için ezan okumuştur. Resûl-i Ekrem, başka bir gün Kubâ'ya tekrar geldiğinde ise yanında Bilâl yoktu. Sa'd, kendiliğinden ezan okuyunca Peygamber (s.a.) neden okuduğunu sormuş o da, “Senin geldiğini haber vermek için” demişti. Aldığı cevaptan memnun kalan Hz. Peygamber, “Bilâl yokken sen ezan oku” buyurmuştur.²⁵⁰

Sa'd b. Âiz'in vefat tarihi net olarak belirtilmemekle beraber, kaynaklarda Emevîlerin Irak valisi Haccac b. Yûsuf (v. 95/714) dönemine kadar yaşadığı ifade

²⁴¹ İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 2 (708); Nesâî, *Sünen*, Ezan 5 (632), 6 (633).

²⁴² Abdürrezak, *Musannef*, 1: 457; Çakan, Hz. Peygamberin Müezzinleri, 15.

²⁴³ Dârimî, *Sünen*, Salât 7 (1232, 1232); Müslim, *Sahîh*, Salât 6; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 28 (500, 501, 502, 503, 504, 505); Tirmizî, *Sünen*, Salât 26 (191, 192); Nesâî, *Sünen*, Ezan, 3 (629), 5 (631).

²⁴⁴ Küçükaşçı, “Müezzin”, *DİA*, c. 31, 492.

²⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 7: 303; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3: 118; Sarıca, “Ebû Mahzûre”, *DİA*, c. 10, 179.

²⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 8.

²⁴⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3: 54.

²⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2: 440.

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2: 440; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3: 54.

²⁵⁰ Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâid*, thk: Hüsamettin el-Kudsî (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994/1414), 1: 336 (1898). Heysemi Abdurrahman b. Sa'd b. Ammâr'ı zayıf olarak nitelendirmiştir.

edilmiştir.²⁵¹ Sa'd'ın vefatı üzerine müezzinliğe oğulları ve torunları devam etmişlerdir.²⁵²

Hız. Peygamber'in müezzinleri olarak yukarıda isimlerini saydığımız sahâbîler haricinde Ziyâd b. Hâris es-Sudâî (v. ?), Abdülaziz b. Esam, Sevbân (v. 54/674) ve Osman b. Affan (v. 35/656) da bu görevi icra edenler arasında zikredilmiştir.²⁵³

1.2.4. Ezanın Asıl Amacı Haricinde Genel Bir Duyuru Aracı Olması / İ'lâm / İllân

1.2.4.1. Ramazan Ayına Özel

Ramazan ayı, Müslümanlar arasında "ayların sultanı" olarak nitelendirilmiş²⁵⁴ ve "on bir ayın sultanı" şeklinde şöhret bulmuştur.²⁵⁵ Nitekim fazîleti, orucun başlangıç ve bitişi ve bu aya mahsus uygulamalarla ilgili pek çok rivayet nakledilmiştir.

Ezan, ihtiva ettiği anlamları itibariyle dinleyenlerde bilinçliliğe ve harekete geçmeye sevk edici bir duyuru olarak nitelendirilmiştir.²⁵⁶ Bu çerçevede ezan, asr-ı saadette namaz vakitlerinin ilânının yanı sıra İslâm'ın temel şartlarından bir diğeri olan oruçla ilgili sahur vaktinin duyurulmasında bir i'lâm vasıtası olarak da kullanılmıştır. Nitekim Ramazan ayında sahurun başlangıcı ve bitişi/imsak haber vermek üzere Bilâl-i Habeşî ve İbn Ümmü Mektûm tarafından iki ayrı ezan okunmuştur.²⁵⁷ Bu bağlamda genellikle²⁵⁸ İbn Ümmü Mektûm kendisine vaktin girdiği bildirilince imsak

²⁵¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2: 440; Mehmet Akbaş, "Asr-ı Saadetin İlk Müezzinleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19, sy. 2 (2014): 8.

²⁵² Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk: Ali Şîrî (y.y.: Dâru İhyâi't-Türâs, 1988/1708), 7: 356; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3: 54.

²⁵³ Ayrıntılı bilgi için Bk. Kettânî, *et-Teratibü'l-İdariyye*, 1: 216-219; Fatih Koca, "Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Müezzinleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52, sy. 2 (2011): 299-300.

²⁵⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, thk: Abdü'l-ali Abdülhamîd Hâmid (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003/1423), 5: 243.

²⁵⁵ Bk. Nazan Atalay, "Hz. Peygamber Dönemi Ramazan Günlüğü", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), 12.

²⁵⁶ M. Cüneyt Gökçe, "Ortak Dilimiz Ezan", *Ezan ve İnanç Esaslarımız*, Ed. Mahmut Öztürk (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018), 35.

²⁵⁷ Bk. İmam Mâlik, *Muvatta'*, Salât 14; Dârimî, *Sünen*, Salât 4 (1226, 1227; Buhârî, *Sahih*, Ezan 12 (620), 13 (622); Müslim, *Sahih*, Sıyâm 36, 37, 38; Nesâî, *Sünen*, Ezan 9 (637, 638), 10 (639).

²⁵⁸ Bu konuda Üneyse b. Hubeyb (v.?) ve Hz. Aişe'den (v. 58/678) gelen rivayetlerde Bilâl'in sabah, İbn Ümmü Mektûm'un ise gece ezan okuduğu zikredilmiştir. Bk. Nesâî, *Sünen*, Ezan 10 (640); İbn Huzeyme, *Sahih* 1: 210 (404), 1: 211 (406). Bulkîni bu hadisteki isim değişikliğinin hükmü etkilemesi sebebiyle hadis usulündeki Maklub hadis çeşitlerinden biri olarak ifade etmiştir. Bk. Ebû Hafz Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî, *Mehâsinü'l-İstılâh fi tazmîni Kitâbi İbni's-Salâh*, thk: Âişe Abdurrahman (y.y.: Dâru'l-Meârif, t.y.), 1: 285; İsmail Lütü Çakan, *Şekil ve*

için²⁵⁹ Bilâl-i Habeşî ise sabah namazı vaktinin yaklaştığını haber etmek ve uykuda olanı uyandırmak üzere ezan okumuşlardır.²⁶⁰

1.2.4.2. Özel Anlamda / Durumlarda Duyuru

Herhangi bir olguyu, bir işi, bir durumu ilân etmek için yayımlanan yazılı veya sözlü haber²⁶¹ şeklinde tanımlanan duyuru kavramı; dinlerde genel anlamda ibadete çağrı şeklinde müşahhaslaşmış bir form halini almıştır. Bu çerçeveden bakıldığında Müslümanlar için alem konumundaki ezan Hz. Peygamber döneminde özel durumlarda ilân vasıtası olarak da kullanılmıştır.

Hayatın her alanında olduğu gibi ibadetlerde de ölçülü olmanın rolü tartışılmazdır. Dinin yaşanabilirlik vasfına binaen bu ölçüyü gözetmek önemlilik arz etmektedir.²⁶² Bu hususta Resûl-i Ekrem, İslâmın bir kolaylık dini olduğunu belirtmiş ve amellerinin eksiksiz olması için kendisini aşırı zorlayan kimsenin sonunda dine mağlup olacağını²⁶³ beyan etmiştir. Bunun en açık örneklerinden birisi Peygamber'in (s.a.) seferde iken, soğuk ya da yağmurlu bir gecede müezzine ezan okumasını ve ardından da "أَلَا صَلُّوا فِي الرَّحَالِ" ²⁶⁴ "Haberiniz olsun namazlarınızı olduğunuz yerde kılınız"²⁶⁵ diye nidâ etmesini emretmesidir.²⁶⁶ Yine İbn Abbas'ın (v. 68/687-88) fazlaca yağan

Örnekleriyle *Hadis Usulü*, (İstanbul: İFAV 2012), 123; Ahmed Naim ise hadisler arasındaki bu farklılığı Bilâl-i Habeşî ve İbn Ümmü Mektûm'un bu işi nöbetleşerek yapmaları şeklinde açıklamıştır. Bk. Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 2: 581.

²⁵⁹ İmam Mâlik, *Muvatta'*, Salât 15; Buhârî, *Sahîh*, Ezan 11 (617), 12 (620), Şehâdet 11 (2656), Kitâbu Ehbârî'l-ehâd 1 (7248).

²⁶⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 13 (621), Kitâbu Ehbârî'l-ehâd 1 (7247), Talâk 23 (5298); Müslim, *Sahîh*, Sıyâm 39; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Savm 17 (2347); İbn Mâce, *Sünen*, Sıyâm 23 (1696); Nesâî, *Sünen*, Sıyâm 30 (2170), Ezan 11 (641).

²⁶¹ TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, erişim tarihi: 16 Şubat 2020, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=>

²⁶² Bk. Mahmut Kavaklıoğlu, "Sünnette İtidal", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995), 89-91.

²⁶³ Buhârî, *Sahîh*, İman 28 (39); Nesâî, *Sünen*, İman ve Özellikleri 28 (5034).

²⁶⁴ "رَحْلٌ" İnsanın meskeni veya yükünün bulunduğu yer manasına gelir. Bina olup olmaksızın seferde ve hazarda insanın durağı rahli olması hasebiyle "رَحَالٌ" = Rihal kelimesi olduğunuz yer şeklinde tercüme si tercih edilmiştir. Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 2: 596. Nitekim konuya dair bir başka rivayette "يُؤْوِيهِمْ" ifadesi bu anlamı destekler mahiyettedir. Bk. İbn Mâce, *Sünen*, İkâmeti's-Salâh 35 (939).

²⁶⁵ İmam Mâlik, *Muvatta'*, Salât 10; Dârimî, *Sünen*, Salât 55 (1311); Buhârî, *Sahîh*, Ezan 18 (632), 40 (666); Müslim, *Sahîh*, Salâtu'l-Müsafirîn 22, 23; İbn Mâce, *Sünen*, İkâmeti's-Salâh 35 (937); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 213 (1062, 1063); Nesâî, *Sünen*, Ezan 17 (654).

²⁶⁶ Bu rivayetin Nesâî'nin *Sünen* 'inde yer alan bir başka tarikinde ise müezzinin "Hayye ale's salâh" ve "Hayye ale'l felâh" dedikten sonra "Sallû fi rihâliküm" ifadesini ilân ettiği zikredilmiştir. Bk. Nesâî, *Sünen*, Ezan 17 (653).

yağmur neticesinde yerde çamurun olduğu bir cuma²⁶⁷ gününde hutbe irâd ettiği esnada müezzine, ezanda “Hayye ale’s-Sâlâh’a” ulaştığında, “es-salâtü fi’r-rihâl”²⁶⁸ demeyi emretmesi²⁶⁹ pratikteki uygulamayı da göstermektedir. Ayrıca ilgili olayın akabinde İbn Abbas tarafından yapılan, “كِرِهْتُ أَنْ أُؤْتِمَّكُمْ فَتَجِيئُونَ تَدُوسُونَ الطِّينَ إِلَى رِجْلِكُمْ” “Sizi günaha sokmak istemedim ki, gelip ta dizlerinize kadar çamura batmış olacaktınız”²⁷⁰ açıklama da yaşanan olayın sebebini izâh etmektedir.²⁷¹

Diğer taraftan Peygamber’in (s.a.) öğle ezanını okumak için davranan müezzine serin vakti/sıcağın hararetinin azaldığı zaman dilimini beklemesini söylemesi²⁷² de Hz. Peygamber’in ifadelerindeki kolaylaştırmaya olan işaret ezan ile yapılmıştır.

Yukarıda zikredilen rivayetler birlikte değerlendirildiğinde Resûlü Ekrem (s.a.) meşakkatin olduğu yerde kolaylığı öncelemiş ve bu husustaki duyurular genellikle ezan ile gerçekleştirilmiştir.

1.2.4.3. Genel Bir Toplanma Çağrısı

Ezan meşru olduktan sonra Müslümanların simge çağrısı²⁷³ haline gelmiştir. Bu sembol, herhangi bir olay veya durum karşısında insanlara en özel bir duyuru aracı olarak kullanılmıştır. Nitekim Bilâl-i Habeşî, Hz. Peygamber’in Kubâ’ya gelişini insanlara haber vermek ve onların toplanmalarını sağlamak için ezan okumuştur. Yine başka bir seferinde Kubâ’ya gelen Resûl-i Ekrem’in etrafında bulunan insanların az olduğunu gören Sa’d el-Karaz, kalabalığın oluşması için de ezan okumuştur.²⁷⁴ Görüleceği üzere gerek Bilâl-i Habeşî gerek Sa’d el-Karaz’ın söz konusu her iki olayda da ezan okumaları insanlara haber vermek ve onları bir araya toplamak amacını

²⁶⁷ İbn Mâce, *Sünen*, İkâmeti’s-Salâh 35 (939).

²⁶⁸ İbn Mâce’de ilgili rivayette “فَلْيَصْلُوا فِي يَوْمِهِمْ” şeklinde geçmiştir. Bk. İbn Mâce, *Sünen*, İkâmeti’s-Salâh 35 (939).

²⁶⁹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 10 (616); 40 (668), Cuma 12 (901); Müslim, *Sahîh*, Salatu’l-Müsâfirîn 26; İbn Mâce, *Sünen*, İkâmeti’s-Salâh 35 (938, 939); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Cuma 8 (1066); İbn Huzeyme, *Sahîh*, 3: 180 (1864, 1865, 1866).

²⁷⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 10 (668).

²⁷¹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 40 (668), 668 numaralı hadisin devamında zikretmiştir.

²⁷² Buhârî, *Sahîh*, Ezan 18 (629), Mevâkitü’s-Salâh 9 (535), 10 (539), Bed’ü’l-Halk 10 (3258); Müslim, *Sahîh*, Mesâcid 184; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 4 (401). Tirmizî, *Sünen*, Salât 5 (158).

²⁷³ Özpinar, *Ezani Anlamak*, 34.

²⁷⁴ Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâ’id*, I: 336 (1898). Heysemi senedde yer alan Abdurrahman b. Sa’d b. Ammâr’ı zayıf olarak nitelendirmiştir; Ebû’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l Kebîr*, thk: Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994/1415), 6: 40 (5452).

taşımaktadır. Böylece ezan, tarih boyunca önemli bir husus meydana geldiğinde mü'minlerin harekete geçip bir arada toplanmalarını da sağlamıştır.²⁷⁵

1.3. HULEFÂ-İ RÂŞİDİN DÖNEMLERİNDE EZAN

Medine'ye hicretten sonra meşru olan ezan asr-ı saâdette ilk günkü lafızlarıyla müezzinler tarafından okunmuştur. Bu başlık altında Hz. Peygamber vefat ettikten sonraki râşid halifeler dönemi ele alınarak ezanda şekilsel ve uygulama açısından herhangi bir değişikliğin meydana gelip gelmediği irdelenecektir.

1.3.1. Hz. Ebû Bekir Dönemi (10-12/632-634)

Bilâl-i Habeşî, Hz. Peygamber'in defninden hemen sonra ezan okuma görevini icra etmek istememiş ve Medine dışına gitme arzusunu cihad etmek isteğiyle dile getirmiş²⁷⁶ ancak Hz. Ebû Bekir'in kabul etmemesi üzerine Medine'de kalmıştır.²⁷⁷ Resûl-i Ekrem döneminde dokuz mescid bulunduğu ve buralarda Bilâl-i Habeşî'nin okuduğu ezanla namaz kılındığı bilinmektedir.²⁷⁸ Dolayısıyla asr-ı saâdette müezzinlik görevini ifâ eden İbn Ümmü Mektûm, Ebû Mahzûre, Sa'd b. Âiz'in²⁷⁹ vefat tarihleri ve ömürlerinin sonuna kadar bu görevi yaptıkları bilgisi göz önünde bulundurulduğunda bu dönemde de vazifede kaldıklarını söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber'in ezan sesi işittiği bir kavim üzerine hücum ettirmediği²⁸⁰ şeklindeki rivayet, ezanın bir tevhid sembolü olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda Peygamber'in (s.a.) vefatından sonra meydana gelen Zülkassa Seriyyesi'nde Hz. Ebû Bekir'in, elçilerinden kendileriyle birlikte gönderdiği mektubu gittikleri yöre halkına okumalarını, ezan sesi duymaları halinde onlara dokunmamalarını aksi takdirde ise yükümlülüklerini yerine getirmelerini talep etmesi²⁸¹ ezanın bu işlevinin ilgili dönemde de uygulandığını göstermektedir.

²⁷⁵ Gökçe, "Ortak Dilimiz Ezan", *Ezan ve İnanç Esaslarımız*, 35.

²⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 356.

²⁷⁷ Bilâl-i Habeşî'nin Şam'a ne zaman gittiğine dair ayrıntılı bilgi 'Hz. Peygamber'in Müezzinleri' başlığı altında Bilâl-i Habeşî'nin hayatını anlatırken zikredildiği için burada verilmemiştir.

²⁷⁸ Makrizî, *Hıtat*, IV: 46; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk: Abdulmutî Emin Kal'acî (Pakistan: Câmiatü'l-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1991/1412), 4: 392 (6574); Koca, "Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Müezzinleri", 297-298.

²⁷⁹ Sa'd b. Âiz'in vefat tarihi bilinmemekle beraber Emevîlerin Irak valisi Haccac b. Yusuf (v. 95/714) zamanına kadar yaşadığı kaynaklarda yer almıştır. Bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2: 440.

²⁸⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 6 (610); Müslim, *Sahîh*, Salât 9.

²⁸¹ Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6: 348.

Bu devirde bazı fetihler gerçekleştirilmiş ancak yaptığımız araştırmalarda buralarda ezan uygulamasına dair bilgiye ulaşamamıştır. Ayrıca ridde olaylarının yaşandığı bu dönemde ezanda şekilsel ya da uygulama bakımından herhangi bir değişiklikte söz konusu olmamıştır.

1.3.2. Hz. Ömer Dönemi (12-22/634-644)

Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir dönemlerinde müezzinlik yapan Bilâl-i Habeşî, Hz. Ömer'in kendisine izin vermesiyle birlikte yerine Sa'd el-Karaz'ı bırakarak Şam'a gitmiştir.²⁸² Dolayısıyla söz konusu görevi Sa'd üstlenmiş ve Mescid-i Nebevî'nin müezzinliği onun tarafından gerçekleştirilmiştir. Hz. Ömer'in Şam'a geldiği bir sırada Bilâl-i Habeşî'den ezan okumasını istemesi üzerine de Bilâl-i Habeşî orada ezan okumuştur.²⁸³

Daha önce geçtiği üzere Resûl-i Ekrem, (s.a.) Mekke'nin fethinde Bilâl-i Habeşî'ye ezan okutmuş,²⁸⁴ ayrıca görevlendirdiği valiler ve İslâm'a giren kabilelerden buldukları yörede imam ve müezzin tayin etmelerini istemiştir.²⁸⁵ Bu olaylardan hareketle fetih ezanı okunması ve fethedilen yere imam ve müezzin tayin edilmesi ilk dönemlerden itibaren uygulanmaya gelmiştir. Hz. Ömer döneminde yapılan fetihlerle yeni coğrafyalarda mescidler inşa edilmiş ve komutanlar tarafından da müezzinler görevlendirilmiştir. Nitekim Mısır fâtihi Amr b. Âs (v. 43/664) tarafından Fustat'ta h./642 yılında bir cami inşa ettirilmiş²⁸⁶ ve mezkûr camide on müezzin görevlendirilmiştir.²⁸⁷ Ayrıca Hz. Ömer tarafından Kûfe kadılığı ile görevlendirilen Abdullah b. Mes'ûd (v. 32/652-53) müezzinlik vazifesini de icra etmiştir.²⁸⁸

Müezzinler, asr-ı saâdet döneminde belirli bir ücret almamalarına rağmen²⁸⁹ müezzinlere maaş verilmesi hususunda ilk uygulamanın Hz. Ömer döneminde²⁹⁰ bağlandığına dair bilgiler mevcuttur.²⁹¹

²⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 178; Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk: İhsan Abbas (Beyrût: Dâru's-Sâdr, 1900/1318), 3: 70.

²⁸³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1: 415; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 356, 357.

²⁸⁴ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 177; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7: 398 (36900), 405 (36919), 407 (36926).

²⁸⁵ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 18 (630, 631).

²⁸⁶ Semavi Eyice, "Amr b. Âs Camii", *DİA*, c. 3 (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 81.

²⁸⁷ Makrizî, *Hitat*, 4: 46.

²⁸⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî, *Kitâbü'l-büldân*, thk: Yusuf el-Hâdî (Beyrût: Âlimü'l-Kütüb, 1996/1416), 1: 202; Küçükaşçı, "Müezzin", *DİA*, c. 31, 491.

²⁸⁹ Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtih şehü mişkâtü'l-mesâbih* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2002/1422), 2: 568 (668). İlgili rivayetler için bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*,

1.3.3. Hz. Osman Dönemi ve Üçüncü Ezan Uygulaması (22-34/644-656)

Râşid halifeler döneminde ezan uygulaması açısından esas zikredeceğimiz dönem Hz. Osman devridir. Zira bu aşamada üçüncü ezan uygulaması ihdas olmuştur. Konuya ilişkin Sâib b. Yezîd'den (v. 91/710) gelen rivayet şöyledir: “Resûlullah'ın (s.a.) yalnız bir tek müezzini vardı ve minbere²⁹² çıktığı zaman söz konusu müezzin ezan okur, minberden indiği zaman da ikâmet getirirdi. Bu durum Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde de aynı şekilde devam etti. Hz. Osman²⁹³ ise nüfusun atması sebebiyle çarşıdaki Zevrâ²⁹⁴ adlı bina üstünde üçüncü çağrıyı/ezanı okuttu.²⁹⁵ Böylece mescidde okunan ezanı işitmenin güçleşmesi²⁹⁶ ve cuma namazı vaktinin geldiğinin insanlara haber verilmesi amacıyla üçüncü bir ezan daha okunmuştur. Yapılan bu uygulama, Hz. Peygamber döneminde olmaması hasebiyle İbn Ömer (v. 73/693) tarafından bid'at olarak değerlendirilmiştir. Ancak Hz. Osman'ın söz konusu uygulamayı beş vakit namaz için okunan ezana kıyasen yaptığı da ifade edilmiştir.²⁹⁷

Üçüncü ezan günümüzde ‘dış ezan’ olarak okunan ilk ezana karşılık gelmektedir. Diğer ikisi ise hutbeden önce okunan ezan ve hutbeden sonraki ikâmettir. Bu ilave, ilk davet olmasına karşın üçüncü ezan olarak nitelendirilmesi var olan iki ezana ek olmasından kaynaklanmaktadır.²⁹⁸ Hz. Osman tarafından yapılan ilgili uygulama günümüze kadar da gelmiştir.

Salât 40 (351); Tirmizî, *Sünen*, Salât 41 (209); Nesâî, *Sünen*, Ezan 32 (672). Bu rivayetleri müteahhirûn âlimler din işlerinde uğraştıkları için müezzinlerin ücret almalarını caiz görmüşlerdir. Bk. Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Şerhu sünen-i Ebî Dâvûd*, thk: Ebû Münzir Hâlid b. İbrâhim el-Mısırî (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999/1420), 2: 497.

²⁹⁰ Hz. Ömer döneminde artan gelirler vesilesiyle memurlara bağlanan maaşla müezzinlerin maaşlarının da göz önünde bulundurulduğu düşünülebilir. Bk. Koca, “Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Müezzinleri”, 300.

²⁹¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, thk: Dr. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002/1422), 2: 427, Küçükkaşçı, “Müezzin”, *DİA*, c. 31, 492. Ancak müezzinlere ilk defa maaş bağlayan halifenin Hz. Osman olduğu ve de bu dönemden itibaren sürekli maaş aldıkları bilgisi nakledilmiştir. Bk. Abdürrezzak, *Musannef*, 1: 483 (1857); Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfî, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk: Hamdi ed-Demardâşî (y.y.: Mektebetü Nizâr Mustafa Elbâz, 2004/1425), 23, 129; Koca, “Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Müezzinleri”, 300; Küçükkaşçı, “Müezzin”, *DİA*, c. 31, 492.

²⁹² Buhârî, *Sahîh*, Cuma 19 (912, 913); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 224 (1087, 1088).

²⁹³ Buhârî, *Sahîh*, Cuma 19 (916); Nesâî, *Sünen*, Cuma 15 (1392).

²⁹⁴ Zevrâ, Medine çarşısında bir yerdir. Bk. İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, II: 394.

²⁹⁵ Buhârî, *Sahîh*, Cuma 19 (912, 913, 915, 916); İbn Mâce, *Sünen*, İkâmeti's-Salâh 97 (1135), 84 (1101); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 224 (1087, 1088); Tirmizî, *Sünen*, Cuma 20 (516); Nesâî, *Sünen*, Cuma 15 (1392, 1393, 1394); İbn Huzeyme, *Sahîh*, 3: 137 (1774), 168 (1837).

²⁹⁶ Yeniçel, Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 4: 185-186.

²⁹⁷ Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî* (Beyrût: DKİ, t.y.), 3: 40.

²⁹⁸ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 3: 39; Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh*, 3: 59.

1.3.4. Hz. Ali Dönemi (34-39/656-661)

Hz. Ali döneminde ezan uygulamasıyla alakalı olarak önceki devirlerden farklı bir bilgiye rastlanmamakla birlikte bu zamanda halifenin otoritesinin zayıflaması onu her alanda eleştiriye açık hale getirmiştir. Bu çerçevede muhalifler tarafından cuma namazında ikinci bir ezanın okutturulması meselesinde de eleştirildiği nakledilmiştir.²⁹⁹

Hz. Ali'nin müezzini olarak kayıtlarda yer alan İbn Nebbâh (v.?) aynı zamanda kâtiplik de yapmıştır.³⁰⁰

Bilâl-i Habeşî ezan okuduktan sonra Peygamber'i (s.a.) namaza davet ederdi.³⁰¹ Bu uygulama sonraki dönemlerde de müezzinler tarafından halifelerin namaza davet edilmesi şeklinde devam ettirilmiştir. Nitekim ikinci ezanı okuyan İbn Nebbâh, Hz. Ali'nin yanına gelerek onu, "es-Salâh es-Salâh" demek suretiyle namaza çağırmıştır.³⁰²

Araştırmalar neticesinde Hz. Ali döneminde uygulama ve şekilsellik açısından ezanda bir farklılığın olmadığını ifade edebiliriz.

²⁹⁹ Gencal Şenyayla, "Hayatı ve İlk Dönem İslâm Toplumundaki Yeri Açısından Hz. Ali", (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016), 219.

³⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 251.

³⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 177.

³⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 254.

İKİNCİ BÖLÜM

İFADE ETTİĞİ ANLAM AÇISINDAN EZAN

2.1. EZAN'IN İSLÂM'A DAİR SİMGESEL BİR DEĞER TAŞIMASI

Ezan namaza çağrı olmanın özelinde olsa da Müslümanlar için bir simge konumundadır. Bu açıdan ezanın incelenmesi yerinde olacaktır.

2.1.1. İslâm'ın Şiârı Olması

Duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret, alem, remiz şeklinde tanımlanan sembol/simge³⁰³ arzu edilen fikri daha iyi ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır.³⁰⁴ Sembolde mevcut olan iki unsur, sembolleştirilen madde ve bunun temsil ettiği anlama işaret etmektedir.³⁰⁵ Buna atıfla semboller sistemi, dinin inanç ve düşüncesine göre şekillenip farklı manaları ihtiva eder. Nitekim bunlar, çoğu zaman o dinin inananlarının kimliğini oluşturmada ve ayırt edici özellik kazandırmada önemli bir yere sahiptir.³⁰⁶ Dolayısıyla din ve semboller³⁰⁷ arasında önemli bir ilişki olduğu aşikârdır. Çünkü dinler, öğretilerinden ziyade tezahürleri ile geniş halk kesimleri tarafından bilinirler. Farklı inanç gruplarına göre farklılık arz eden bu semboller Müslümanlarda cami, ezan, Budistlerde kıyafetler, Yahudilerde Dâvut Yıldızı, Hıristiyanlar da ise haç, kilise şeklinde tezahür etmektedir.³⁰⁸

İslâm'da semboller Kur'ânî bir kavram olan 'şeâir'³⁰⁹ kelimesi ile ifade edilmiştir. Tekili şiâr olan bu kavram; Allah'a kulluk etmeye vesile olan, saygı gösterilmesi ve korunması gereken belli ibadet, işaret ve semboller şeklinde

³⁰³ TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, erişim tarihi: 25.02.2020, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=>

³⁰⁴ Muhammed Hamidullah, "İslâm'da Sembol", çev: İsmail Yakıt, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2 (1995): 299.

³⁰⁵ Annemarie Schimmel, "Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3-4 (1954): 68.

³⁰⁶ Özpınar, *Ezanı Anlamak*, 90.

³⁰⁷ Sembol kelimesi özellikle Din Bilimleri alanında daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Bk. Hayrettin Kızıl, "Dini Sembolizm Üzerine", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 20 (2018): 329. Biz de burada simge ile eş anlamlı olarak kullanılan sembol kavramını kullandık.

³⁰⁸ Kızıl, "Dini Sembolizm Üzerine", 328.

³⁰⁹ Bk. Bakara 2/158; Mâide 5/2; Hac 22/32, 36.

tanımlanmıştır.³¹⁰ Kur'an-ı Kerim, dini sembollere saygı gösterilmesi hususuna, “Evet, bu böyledir. Kim Allah’a ait nişânelere saygılı davranırsa, bu kalplerin takvâli olmasındandır”³¹¹ âyeti ile dikkat çekmiştir.

Ezan, taşıdığı anlamlar ve önemine binaen İslâm’ın şîârı kabul edilmiştir. Bu sebeple sahâbenin Hz. Peygamber ile ezan arayışı için yaptıkları istişarede öne sürülen tekliflerde dikkat çeken husus, diğer din mensuplarına benzeyen çağrı usullerinden kaçınmak ve İslâm’a has bir sembol üzerinde durmak olmuştur.³¹² Ezan, bir vahiy ya da Peygamber (s.a.) buyruğu ile değil sahâbenin istişaresi,³¹³ düşünmesi ve bunun sıkıntısını hissetmesi³¹⁴ üzerine Abdullah b. Zeyd,³¹⁵ Ömer b. Hattab³¹⁶ gibi sahâbîlere rüyada öğretilmiştir. Böylelikle ezan kulların katkısıyla Allah ve Resûlü’ne övgü ve bağlılık nişânesi olarak ortaya çıkmış ve uygulanagelmiştir.³¹⁷ Bu sebeple o, Hz. Ebû Bekir’in de ifadesiyle “İmanın bir şîâridir.”³¹⁸

Müslümanlar için bir alâmet-i fârîka olan ezanın ‘Sünnetü’l-Hüdâ’dan³¹⁹ kabul edilmesi onun terki³²⁰ durumunda bazı müeyyideleri beraberinde getirmektedir. Nitekim Enes b. Mâlik, (v. 93/711-12) Hz. Peygamber’in bir beldeye savaşa karar vermesi halinde sabah olmadıkça hücum etmediğini, ezan sesi işitmesiyle harpten vazgeçtiğini aksi takdirde ise baskın yaptığını³²¹ nakletmiştir. Hattâbî; bu hadisten hareketle ezanın İslâm’ın sembolü olduğunu ve bölge halkının tamamının ezan okumayı terk etmesi durumunda onlarla savaşılabileceğini ifade etmiştir.³²² Çünkü ezan okunan yerde, Allah’ın büyüklüğü, birliği ve Hz. Peygamber’in risâlet görevinin kabul edildiğine dair

³¹⁰ M. Sait Özervarlı, “Şîâr”, *DİA*, c. 39 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 123.

³¹¹ Hac 22/32.

³¹² Bk. Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (604, 606); Müslim, *Sahîh*, Salât (377); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706, 707); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 27 (498); Tirmizî, *Sünen*, Salât 25 (190); Nesâî, *Sünen*, Salât 1 (626).

³¹³ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (604); Müslim, *Sahîh*, Salât 1; Tirmizî, *Sünen*, Salât 25 (190); Nesâî, *Sünen*, Ezan 1 (626).

³¹⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 27 (498); Beyhakî, *Sünen*, 1: 574 (1834).

³¹⁵ Dârimî, *Sünen*, Salât 2 (1124); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706,707); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 27 (498, 499); Tirmizî, *Sünen*, Salât 25 (189).

³¹⁶ Darîmi, *Sünen*, Salât 3 (1224); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 1 (706); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 28 (499); Tirmizî, *Sünen*, Salât 25; (189).

³¹⁷ Hadislerle İslâm, Ed. Mehmet Emin Özafşar vd. (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 2: 315.

³¹⁸ Abdürrezzak, *Musannef*, 1: 483 (1858).

³¹⁹ Bk. Müslim, *Sahîh*, Mesâcid 265 (654); Ferhat Koca, “Sünnet”, *DİA*, c. 38 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 155.

³²⁰ Hanbeliler hariç diğer mezhep imamları ezanın müekked sünnet olduğuna ittifak etmişlerdir. Hanbeliler ise ezanın hükmü konusunda farz-ı kifâye demişlerdir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Abdurrahman el-Ceziri, *el-Fıkh ale’l-mezâhibi’l-erba’a* (Beyrût: DKİ, 2003/1424), I: 282-283.

³²¹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 6 (610); Müslim, *Sahîh*, Salât 9. Benzer rivayetler için bk. Tirmizî, *Sünen*, Siyer 2 (1549); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Cihad 101 (2635). Bu rivayetleri Elbânî zayıf olarak nitelendirmiştir.

³²² İbn Hacer, *Fethü’l-bârî*, 2: 90; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 5: 116.

açıkça bir ilân söz konusudur.³²³ Ayrıca Resûl-i Ekrem (s.a.), üç köyün bulunduğu yerde ezan okunmadığı takdirde orada şeytanın var olacağını da ifade etmiştir.³²⁴ Bu açıdan bakıldığında ezan, bir bölgenin veya topluluğun Allah ve Resûlünü kabul ettiklerine dair en önemli göstergesi olmakla birlikte aynı zamanda o bir güvenlik sistemi ve en açık Müslümanlık simgesidir.³²⁵ Nitekim Yahudilerin Medine’de ezanı ilk işittiklerinde, “Ey Muhammed! Daha önce hiç bilinmeyen bir çağrı ortaya koydun!” demeleri ezanın İslâm’ın şîârı oluşunu da ifade eder mahiyettedir.³²⁶

2.1.2. Ortak Bir Dil İşlevi Görmesi

Müslümanlığın bir şîârı olan ezan aynı zamanda tüm insanlar için ortak bir dil konumundadır. Esasen ezan kendine özgü bir üslupla inanlar için ibadete/kulluğa bir çağrı inanmayanlar için ise dine daveti ifade eder.

Ezanın tüm insanlar için ortak bir dil konumunda olması onun lafızlarının değişmezliğiyle yakından ilgilidir. Bu açıdan ele alındığında Hanefî âlimlerin çoğunluğu -aciz hâli hariç- ezan lafzının Farsça ile veya başka bir dilde okunmasının caiz olmadığı ve Kur’ân gibi aslı üzere okunması gerektiği kanaatini belirtmişlerdir.³²⁷ Bu bağlamda ezanın ilk günkü gibi lafız ve manalarının değişmeden/değiştirilmeden nesillere hitap etmesi İslâm’ın birliğe olan vurgusunun bir alâmeti olmasından dolayı olduğu söylenebilir.³²⁸ Bu bakımdan ezan Peygamber’den (s.a.) nasıl öğretilmiş ise öyle okunmalıdır. Nitekim hangi millet ve ırktan ve hangi coğrafya ve ülkede olursa olsun ezanı duyan her müslüman onu anlar ve mesajını alır.³²⁹ Ezan Allah’ın zikri, kelime-i şehâdet ve namaza çağrı cümlelerinden oluşmak suretiyle herkesçe anlaşılır bir içeriği barındırmaktadır.³³⁰

³²³ Bk. Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 5: 116.

³²⁴ Ahmed. B. Hanbel, *Müsned*, 36: 42 (21710).

³²⁵ Hadîslerle İslâm, 2: 318; Özpınar, *Ezanı Anlamak*, 91.

³²⁶ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 77-78.

³²⁷ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1993/1414), 1: 36-37; Ayrıca Bk. Aydar, “Ezanın Tarihi ve Başka Dillerde Okunma Meselesi”, 20.

³²⁸ Cüneyt Gökçe, “Ezan ve İnanç Esaslarımız”, 43.

³²⁹ Hadîslerle İslâm, Ed. Mehmet Emin Özafşar vd., 2: 319.

³³⁰ Ebû Abdilaziz Kutbüddin Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddin ed-Dihlevî el-Fârûkî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, thk: Seyyid Sabık (Beyrût: Dâru'l-Cil, 2005/1426), 1: 322; Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 1: 682.

Müslümanın ezan sesi karşısında duyduğu his imandan kaynaklanmakta ve onu etkilemektedir.³³¹ Nitekim Ebû Mahzûre'nin Müslüman oluşu bu konu için güzel bir örnek teşkil eder. Ebû Mahzûre'nin Peygamber'e (s.a.) ezanı okuduktan sonra O'na (s.a.) muhabbet duyması³³² ve müezzinlik yapma isteğini söylemesi dikkat çeken bir hâdisedir. Keza günümüzde de ezan sesini işitip etkilenen kimselerin Müslüman olmaları ezanın bu etkisinin devam ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla ezan Arapça olmasına rağmen bütün Müslümanların anlayabildiği evrensel bir mesajı içermektedir.³³³

Ayrıca Kamboçya'da ve Endonezya'nın bazı bölgelerinde müezzinlere “Bilâl” veya “Bilâl-i gayr-i Habeşî” denmesi³³⁴, Amerika'daki bazı zenci Müslümanların da kendilerini “Bilâlîler” anlamında “The Bilalians” diye tanımlaması³³⁵ tüm insanlık için müşterek olan ezan lafızlarının farklı coğrafyalardaki etkisini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

2.1.3. Bağımsızlığın / Hâkimiyetin Bir İfadesi

Bağımsızlık, bir milletin başka unsurların etkisinde kalmadan kendi inanç ve değerleri ile yaşamasıdır. Genel olarak bayrak ve marşlar bağımsızlığın bir ifadesi olmakla birlikte İslâm toplumunda ezan da bu konumdadır.

Ezanın bağımsızlık sembolü olduğunu açıklar mahiyette Talk b. Ali'den (v.?), nakledilen rivayet önem arz etmektedir. Rivayete göre o, bir heyet halinde Resûlullah'a (s.a.) geldiklerini, O'nun siyasi otoritesini kabul edip birlikte namaz kıldıklarını ve kendisine de memleketlerinde bir havra olduğunu söylediklerini belirtmişti. Belli bir süre sonra Hz. Peygamber onlara hitaben, “Şimdi gidin, memleketinize varınca söz konusu yeri mescid edinin” buyurdu. Bunun üzerine onlar yola çıkıp memleketlerine gelmişler, sözü edilen yeri mescid olarak kullanmışlar ve orada ezan okumuşlardır. Hatta mezkûr havranın râhibi okunan ezanı işitince, “Bu hak bir davettir” deyip vadinin

³³¹ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 95; Recep Ardoğan, “Kelâmî Açıdan İmanın Mahiyeti ve Din Özgürlüğünün Muhtevası”, *Diyanet İlmî Dergi* 41, sy. 1 (2005): 54.

³³² İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 2 (708); Nesâî, *Sünen*, Ezan 5 (632).

³³³ Ramazan Kamiloğlu, “Türk Kültüründe Ezan Ve Makamları”, *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3, sy. 5 (2010): 225.

³³⁴ Kettânî, *Muslim Minorities in the World Today*, 149; Fayda, “Bilâl-i Habeşî”, *DİA*, c. 6, 153.

³³⁵ Cambo, *Encyclopedia of İslam*, 102; Fayda, “Bilâl-i Habeşî”, *DİA*, c. 6, 153.

yamaçlarına doğru yönelmiş ve bir daha da oralarda görülmemiştir.³³⁶ Bu rivayetten ilgili mekânın Müslümanlara aidiyetinin ezanla sabit olduğu anlaşılmaktadır.

Bilâl-i Habeşî'nin Mekke'nin fethinde Kâbe'nin üzerinde ezan okuması³³⁷ artık Mekke'nin İslâm hâkimiyetinde olduğuna, küfrün ve zulmün egemenliğinden kurtulduğuna işaret etmektedir.³³⁸ Fetih ezanı olarak adlandırılan ve okunduğu bölgenin İslâm hâkimiyetinde olduğunu ifade eden bu uygulama o günden bu güne devam etmiştir.

İslâm medeniyeti ezan temelli Bilâl-i Habeşî şahsında ehadden ekbere, ekberden kesrete ve kabile medeniyetinden cihanşümüllüğe bir kapı aralamıştır. Bu sayede günümüze kadar ezan; birliğin ve beraberliğin simgesi olmuştur. İslâm hâkimiyetinin Mekke semalarındaki ilânını, Resûlü Ekrem'in (s.a.) emriyle Kâbe'nin üzerinde Allâhüekber nidalarıyla Hz. Bilâl izhar etmiştir.³³⁹ Böylece İslâm medeniyetinin ve ufkunun en somut örneklerinden birisini açığa çıkarmıştır.

Edebiyatımızda birçok şair şiirlerinde ezana yer vermişlerdir.³⁴⁰ Nitekim Milli şairimiz Mehmed Âkif Ersoy'un İstiklâl Marşı'nda yer verdiği;

“Bu ezanlar-ki şehâdetleri dînin temeli-,

Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli” mısraları konuya dair en meşhur dizeleri temsil etmektedir.

2.1.4.Yeni Doğan Çocuğun Kulağına Ezan Okunması

Müslümanlar için hayatı tanzim eden kurallar bütünü olan İslâm, yaşamın her noktasında aydınlatıcı bir meşale konumundadır. Bu bakımdan Hz. Peygamber bir çocuk dünyaya geldiği zaman güzel isim koyma³⁴¹ ve akîka kurbanı³⁴² gibi yapılması

³³⁶ Nesâî, *Sünen*, Mesâcid 11 (701).

³³⁷ İbn Sad, *et-Tabakât*, 3: 177; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, 7: 398 (36900), 405 (36919), 407 (36926).

³³⁸ Özpınar, *Ezanı Anlamak*, 92.

³³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 177; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, 7: 398 (36900), 405 (36919), 407 (36926); Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1: 356.

³⁴⁰ Tevfik Fikret, Mehmed Akif Ersoy ve Yahya Kemal Beyatlı dünya ve sanat görüşlerinde farklılık olsa de üçü de ezan hakkında mısralar dile getirmiş ve üç ezan şâiri olarak nitelendirilmişlerdir. Bk. Zeynep Kerem, “Üç Ezan Şâiri”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü* 16, sy. 185 (1978): 303. Ayrıca ezan hakkında dizeler kaleme alan şairler ve şiirleri için Bk. Ahmet Çağlayan, *Asr-ı Saadetten Günümüze Ezan* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 87-125.

³⁴¹ Bk. Dârimî, *Sünen*, İstizân 59 (2736); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Edep 68 (4948); Beyhakî, *Sünen*, 9: 515 (19308).

³⁴² Ebû Dâvûd, *Sünen*, Edâhî 21 (2837, 2838, 2839).

gereken bazı hususları tavsiye etmiştir.³⁴³ Bunlarla birlikte yeni doğan çocuk için yapılması gerekenler arasında ezan okunması da Hz. Peygamber tarafından uygulanmıştır.

Esasen Müslüman için hayat ezanla başlar.³⁴⁴ Nitekim Peygamber (s.a.), torunu Hz. Hasan dünyaya geldiğinde kulağına ezan okumuştur.³⁴⁵ Yeni doğmuş bir çocuğun ilk olarak ezanı işitmesi İslâm kültürünün en özel şekilde aktarılmasına misâl teşkil etmektedir. Bir başka rivayette de yeni doğan çocuğun sağ kulağına ezan sol kulağına ikâmet okunması gerektiği ve bu işlemin onu manevi zararlılardan³⁴⁶ koruyacağı belirtilmiştir.³⁴⁷ Ayrıca, yaratılıştaki ilk insanı kandırdığı gibi yeni doğan çocuğa şeytanın davetinden önce onu Allah'a, İslâm'a ve ibadete davet için okunduğu manası da çıkarılır.³⁴⁸ Zira başka bir hadiste ezanın okunması ile şeytanın kaçtığı ve uzaklaştığı da bildirilmiştir.³⁴⁹

İbn Kayyim el Cevziyye'nin (v. 751/1350) çocuklara ilişkin hükümleri içeren eseri *Tuhfetü'l-Mevdûd* adlı eserinde bu konu ile ilgili şu izahata yer verilmiştir:

“İnsanın kulaklarına çarpan ilk sesin, Allah'ın büyüklüğünü, yüceliğini ve şehâdeti içeren sözler olması onun İslâm'a girmesini sağlayan önemli bir hâdisedir. Tıpkı dünyadan ayrılırken kelime-i tevhidin telkin edilmesi gibi dünyaya gelen çocuğa İslâm şîârını telkin etmek anlamına da gelir. Çocuğa bir anlam ifade etmese de ezan onun kalbine tesir eder. Bununla beraber ezan okunmasının diğer bir faydası da çocuğun doğumunu beklerken şeytanın ezan duyunca kaçmasıdır. Diğer bir ifadeyle çocuğun kulağına ezan okumak çocuğu şeytanın çağrısından önce Allah'a davet etmek ve İslâm'a çağırmak gibi manaları vardır.”³⁵⁰ Bu bağlamda yeni doğan bebeğin kulağına ezan okunması Peygamber'in (s.a.) sünnetlerinden birisi olup İslâm toplum ve

³⁴³ Ayrıntılı bilgi için Bk. M. Özgü Aras, “Ad Koyma”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1 (1985): 99-122.

³⁴⁴ Özpinar, *Ezanı Anlamak*, 94.

³⁴⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Edep 115 (5105); Tirmizî, *Sünen*, Edâhî 17 (1514); Beyhakî, *Sünen*, 9: 513 (19303).

³⁴⁶ Rivayette "أَمَّ الصَّبِيَّانَ" lafızlarıyla yer almıştır. Cinlere tabi olan şekilde ifade edilmiştir. Bk. Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd şerhu sünen-i Ebî Dâvûd* (Beyrût: DKİ, 1994/1414), 14: 7.

³⁴⁷ Mevslî, *Müsned*, 12:150 (6780); Ayrıca Bk. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 5: 89-90.

³⁴⁸ Aras, “Ad Koyma”, 119.

³⁴⁹ İmam Mâlik, *Muvatta'*, Salât 6; Dârimî, *Sünen*, Salât 11 (1240), 178 (1535); Buhârî, *Sahîh*, Ezan 4 (608), Amelü fi's-salât 18 (1222), Sehv 5(1231), Bedü'l-Halk 11 (1285); Müslim, *Sahîh*, Salât 17, 19, Mesâcid ve Mevâdîü's-salât 83; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 31 (516); Nesâî, *Sünen*, Ezan 30 (670), Sehv 25 (1253).

³⁵⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Tuhfetü'l-mevdûd bi-ahkâmi'l-mevlûd*, thk: Abdülkadir el-Arnaût (Dımeşk: Mektebetü Dâru'l-Beyân, 1971/1391), 1: 31.

kültüründe önemlilik arz etmektedir. Doğar doğmaz çocuğun kulağına ezanın okunmasıyla aslında doğumdan ölüme kadar sürülecek olan hayatta ezanın kuşatıcı bir anlamı çocuğa bildirilmektedir.³⁵¹ Edebiyatımızda da bu konuya “Ölürken aynı âhenk, salâ sesinden sızan: Kulağıma doğduğum günde okunan ezan”³⁵² dizeleriyle işaret edilmiştir.

2.2. İSLÂM’IN ÖZÜNE / TEMEL PRENSİPLERİNE VURGU YAPMASI

Ezan lafızları içerdiği anlam bakımından İslâmı’nın temel prensiplerine vurgu yapmakta, İslâm’ın parolası kabul edilmekte, iman/inanç göstergesi olarak değerlendirilmekte ve âhiret hayatının varlığını da tüm âleme haykırmaktadır. Bu bakımdan burada bu üç temel prensip üzerinde durulacaktır.

2.2.1. İslâm’ın Parolası Kelime-i Şehâdet

İslâm’ın beş temel esasından biri olan kelime-i şehâdet³⁵³ Allah’tan başka ilâh bulunmadığına, Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna inanmayı ve bunu sözle belirtmeyi ifade etmektedir.³⁵⁴

İslâm âlimleri ezan lafızlarının kısa ve az sözlerle itikadî hükümlerin tamamını ihtiva ettiğini belirtmişlerdir.³⁵⁵ Nitekim İslâm’a girişin temel cümleleri olan Kelime-i Şehâdet ezan lafızları içinde iki defa tekrar etmekte ve ilân edilmektedir.³⁵⁶ Ezanda tekbirden sonra zikredilen şehâdet cümlelerinin ilkinde, İslâm inancının Hz. Âdem’den Hz. Peygamber’e kadar devam eden³⁵⁷ ve kıyamete kadar da sürecek olan olan tevhid inancının somutlaşmış hali ifade edilmekle beraber³⁵⁸ tevhide, birliğe vurgu yapılmakta dinin ve kulluğun sadece Allah’a (c.c.) has kılınması³⁵⁹ ile şirk nehyedilmektedir. Kelime-i Şehâdetin ikinci cümlesi ile de Peygamber’in (s.a.) risâleti doğrulanmaktadır.³⁶⁰

³⁵¹ Özpınar, *Ezanı Anlamak*, 95.

³⁵² Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2008), 142.

³⁵³ Buhârî, *Sahîh*, İman 1 (8); Müslim, *Sahîh*, İman 20, 21, 22; Nesâî, *Sünen*, İman 13 (5001).

³⁵⁴ Bk. İlyas Çelebi, “Kelime-i Şehâdet”, *DİA*, c. EK-2 (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), 36.

³⁵⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, V: 102.

³⁵⁶ Bk. Dârîmî, *Salât* 2 (1124); Ebû Dâvûd, *Sünen*, *Salât* 28 (499); İbn Mâce, *Sünen*, *Ezan* 1 (706).

³⁵⁷ Bk. *Enbiyâ* 21/25.

³⁵⁸ Cüneyt Gökçe, “Ezan ve İnanç Esaslarımız”, 45.

³⁵⁹ Özpınar, *Ezanı Anlamak*, 48.

³⁶⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, V: 102.

2.2.2. İman / İnanç

Kelime anlamı olarak iman, küfrün zıddı, doğrulama ve tasdik etmek manasında kullanılmaktadır.³⁶¹ İman/İnanç, bir düşünceye gönülden bağlanmak, birine duyulan güven duygusu, bir kimse ya da bir şeyin doğruluğunu sarsılmaz bir duygu ile benimsemek demektir.³⁶²

İman esaslarına Kur'ân-ı Kerîm'de, "Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitâba ve daha önce indirdiği kitâba iman edin. Allah'ı, meleklerini, kitâblarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapıtmıştır"³⁶³ âyeti ile işarette bulunulmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber de İslâm, iman ve ihsan kavramlarının ne olduğunun sorulması üzerine O (s.a.), "İslâm'ı Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek; namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek, ramazan orucunu tutmak ve yol külfetlerine gücün yettiği takdirde hac etmektir" şeklinde açıklamış, imanı ise Allah'a, meleklerine, kitâblarına, peygamberler'ine ve âhiret gününe ve kadere; hayrına şerrine inanmaktır buyurmuştur.³⁶⁴

Ezan lafızları ile tevhid inancının temelleri tüm insanlığa ilân edilmektedir. Ezanda tekbirlerle mutlak olarak Allah'ın büyük olduğu, sonra şehâdet lafızları ve nübüvvet bununla birlikte inanç ve teslimiyetin gereği olarak namaza davet edilmektedir. Bu hususa işaret eden Babanzâde Ahmed Naim ezanın muhtevası için 'kavâid-i dinî müştemil' terkiibini kullanmıştır.³⁶⁵

2.2.3. Âhiret

Din, genel olarak insanların kendi hür iradeleriyle seçtikleri bu dünya ve ahirette felâha ulaştıran ilahi kurallar bütünü şeklinde tanımlanmaktadır. Ezan belirli lafızlardan oluşmakla birlikte önemi haiz manalar içerdiğini ve bu konuda da âlimlerin ezanın, tevhid, nübüvvet ve ahiret inancını ifade ettiğine dair açıklamaları zikretmiştik.³⁶⁶ Bu

³⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13: 21.

³⁶² Ramazan Altıntaş, "İnsanın Zihin Halleri", *İslâm İnanç Esasları El Kitâbı*, Ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 37.

³⁶³ Nisa 4/136.

³⁶⁴ Buhârî, *Sahîh*, İman 37 (50); Müslim, *Sahîh*, İman 1, 5; İbn Mâce, *Sünen*, İftitâhu'l-Kitâbî İman Fezâilü's-Sahâbe ve İlim 9 (64); Nesâî, *Sünen*, İman ve Şerâihî 6 (4991).

³⁶⁵ Ahmed Naîm, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 2: 562. Ayrıca ezan Lafızlarının içerdiği manalar için Bk. Ali b. İbrahim el-Emîri es-Sa'ânî, *Teşnîfü'l-Âzân bi Esrâri'l-Ezan*, thk: Abullah Muhammed el-Hâbeşi (Beyrût: Dârü'l-Yemen, 1987/1407).

³⁶⁶ Bunlar için bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 102.

zâviyeden ezan lafızları tekbir, kelime-i şehâdet, namaza davet ve felâha/kurtuluşa çağrı, sadece sabah ezanında ‘namaz uykudan daha hayırlıdır’ bildirisini ile devam edip son tekbir ve tehlil ile tamamlanmakta, “Kamûs-u din”³⁶⁷ nitelendirmesi ile İslâm inancının temel prensiplerini ihtiva ettiği belirtilmektedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de “Mü’minler kesinlikle kurtuluşa ermişlerdir ki onlar namazlarında huşu içindedirler”³⁶⁸ âyeti gerçek kurtuluşun ancak iman ve Allah yolunda geçirilen bir hayatla olabileceğine işaret etmektedir.³⁶⁹ Nitekim ezan lafızlarında iki defa tekrar eden “حَيِّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيِّ عَلَى الْفَلَاحِ” “Haydi kurtuluşa, Haydi kurtuluşa”³⁷⁰ ifadeleri ile daim olan bir felâha yani ahirete işaret edilmektedir.³⁷¹

2.3. İSLÂMÎ PRATIĞE DAVET ETMESİ VE BUNA ÖZENDİRMESİ

2.3.1. İslâmî Pratiğe Davet Etmesi

İnanç ve amel eksenli bir dinin inanç değerleri temel esaslar olarak ifade edilirken ibadetler dinin pratik yönünü oluşturmaktadır. İslâmî pratik ifadesi ile genel olarak kulluğun ifâsı noktasında yapılan amellerin tümü anlaşılacakla birlikte akla ilk olarak dinin direği namaz³⁷² gelmektedir. Malumdur ki ezan böylesine ulvi bir göreve davetin yegane çağrıcısıdır.

Birlikte yaşamak insan fitratının gereği olduğu gibi beraber ibadet etmek de fitratın gerekli kıldığı bir husustur.³⁷³ Zira namazların cemaatle kılınmasından elde edilecek sevabın³⁷⁴ yanı sıra müslümanların sosyal hayatlarına katkı sağlayan hikmetleri olduğu da bilinmektedir.³⁷⁵ Peygamber’in (s.a.) namaz vakti geldiği zaman iki kişiden

³⁶⁷ Tâhirülmevlî, “Ezan Hakkında Mâlûmat ve Hâlisâne Bazı Temenniyat”, *SR*, X/236 (1329), s. 29-31.

³⁶⁸ Mü’minûn 23/1-2.

³⁶⁹ Özpinar, *Ezanı Anlamak*, 53.

³⁷⁰ Dârîmî, *Salât* 2 (1124); Müslim, *Sahîh*, *Salât* 6, 12; İbn Mâce, *Sünen*, *Ezan* 1 (706); Ebû Dâvûd, *Sünen*, *Salât* 28 (499, 500, 502, 504); Nesâî, *Sünen*, *Ezan* 3 (629, 631, 632, 633).

³⁷¹ Bk. Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 5: 102.

³⁷² Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî, *Kitâbu’l-emval*, thk: Şâkir Zîb Feyyâz (Suud: ed-Dirâsetü’l-İslâmiyye, 1986/1406), 2: 769 (1330); Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, 4: 300 (2550).

³⁷³ Akif Köten, “Hz. Peygamber’in Sünnetine Göre Cemaatle Kılınan Namazlarda Uyulması Gereken Hususlar”, *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* (Ankara: DİB Yayınları, 1995), 64.

³⁷⁴ İmam Mâlik, *Muvatta’*, *Salâtü’l-cemaat* 1, Buhârî, *Sahîh*, *Ezan* 30 (645); Müslim, *Sahîh*, *Kitâbu’s-Salât ve Mevâdiü’s-Salât*, 249, 250; İbn Mâce, *Sünen*, *Mesâcid*, 16 (789); Tirmizî, *Sünen*, *Salât*, 47 (215).

³⁷⁵ Mustafa Uzunpostalcı, “Cemaat”, *DİA*, c. 7 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 288.

birinin ezan okuyup ikâmet getirmesini aralarında en yaşlısının da imam olmasını tavsiye etmesi³⁷⁶ buna işaret etmektedir.

İbadetlerin programlanmış belli vakitlerde ve devamlı yapılması esastır.³⁷⁷ Zira bu insanın yapısına, özelliklerine en uygun şekil olup kalpleri de itaata alıştıırır.³⁷⁸ Bu bakımdan ezan, Müslümanlar arasında mevcut mânevî bağın en önemli tezahürlerini harekete geçirecek bir ilân konumundadır. Nitekim namaza davet özelinde ihdas olunan ezan, beş vakit farz namazların vaktini bildirmekte; sabah,³⁷⁹ öğle,³⁸⁰ ikindi,³⁸¹ akşam³⁸² ve yatsı³⁸³ olmak üzere cemaatla namaza ve Cuma namazına davet etmektedir.

Ezanda namaza çağrı anlamında “حَيِّ عَلَى الصَّلَاةِ” “Haydi namaza” lafzındaki “hayye alâ” ibaresi bir şeye teşvik, yönlendirmek, çağırma ve özendirme anlamı taşımakla beraber acele edimesi gereken bir manayı da ihtiva etmektedir.³⁸⁴ Bu etimolojiyle birlikte ezan lafızlarının dizimi; tevhidin, şehâdetin ve ardından gereğinin hemen yapılmasını ifade etmektedir. Ayrıca günde beş defa müslümanları namaza davetin simgesi ezan, insanoğlu için değerlendirilmesi gereken bir hazine olan vakit için hatırlatma yapmaktadır.³⁸⁵ Bu bağlamda İslâm’ın en temel özünü ilân etmekte olan ezan her daim bilinçli ve şuurlu bir şekilde dinin pratik yönüne vurgu yapmaktadır.

2.3.2. İslâmî Pratiğe Özendirmesi

Bir şeyin teşvik edilmesi yapılan davetin sürekli olması ile ilgilidir. Çünkü bir davetin belli vakitlerde muhataba ilân edilmesi onun önemini hatırlatmakta ve buna özendirir. Ezan ıstılahî olarak namaza davet etmekle birlikte ibadetlerin özü olan duaya, zikre de teşvik etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in ezanı işittiğiniz zaman

³⁷⁶ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 35 (658); İbn Mâce, *Sünen*, İkâmeti’s-Salâh 46 (979); Tirmizî, *Sünen*, Salât 37 (205).

³⁷⁷ Hüseyin Certel, “Psikolojik bir Yaklaşımla Sözlü ve Fiili Şart ve Rükûnlarıyla Namaz”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13 (1997): 334.

³⁷⁸ Dihlevî, *Hüccetullâhi’l-Bâliga*, 2: 39.

³⁷⁹ İbn Mâce, *Sünen*, Salât 1 (667), Tirmizî, *Sünen*, Mevâkît 1 (152); Nesâî, *Sünen*, Mevâkît 11 (519).

³⁸⁰ Müslim, *Sahîh*, Mesâcid 176 (613), 1/428; İbn Mâce, *Sünen*, Salât 1, (667); Tirmizî, *Sünen*, Mevâkît 1 (152), (1/308); Nesâî, *Sünen*, Mevâkît 11 (519).

³⁸¹ Müslim, *Sahîh*, Mesâcid 176 (613), İbn Mâce, *Sünen*, Salât 1 (667); Tirmizî, *Sünen*, Mevâkît 1 (152); Nesâî, *Sünen*, Mevâkît 11 (519).

³⁸² İbn Mâce, *Sünen*, Salât 1 (667); Tirmizî, *Sünen*, Mevâkît 1 (152); Nesâî, *Sünen*, Mevâkît 11 (519).

³⁸³ İbn Mâce, *Sünen*, Salât 1 (667); Tirmizî, *Sünen*, Mevâkît 1 (152); Nesâî, *Sünen*, Mevâkît 11 (519).

³⁸⁴ Bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 14: 222; Özpınar, *Ezanı Anlamak*, 51.

³⁸⁵ Özpınar, *Ezanı Anlamak*, 43.

müezzinin söylediklerinin³⁸⁶ aynısını söyleyin³⁸⁷ buyruğu bu bilincin günde bir çok kez tekrarlanmasına yöneliktir.³⁸⁸ Ayrıca Said b. Cübeyr'in (v. 94/713 ?) müezzinin söylediği, "haydin namaza", haydin kurtuluşa" ibarelerinden sonra dinleyenlerin, "işittik ve itaat ettik"³⁸⁹ şeklinde icabette bulunmaları gerektiğine dair beyanı ezanın harekete sevkedici bir aksiyon olduğunu vurgulamakta ve buna özendirmektedir.

Allah Teala kul ile her an beraberdir³⁹⁰ ve dualara her an isticab eder.³⁹¹ Bunlarla birlikte bazı durum ve vakitlerde duanın daha çok kabul gördüğü çeşitli rivayetlerde³⁹² aktarılmaktadır. Ezan okunduğu zaman rahmet kapılarının açılıp feyz ve rızanın kulları kucakladığı³⁹³ ve bu vakitte yapılan duaların redd olunmayacağı bildirilmiştir.³⁹⁴ Aynı şekilde ezan ve ikâmet arasında yapılan duaların da geri çevrilmeyeceği rivayetlerde yer almaktadır.³⁹⁵

Ezanı işiten kimselerden müezzinin söylediklerine icabet etmeleri,³⁹⁶ Hz. Peygamber'e salavat getirmeleri³⁹⁷ ve ayrıca ezan duasını³⁹⁸ okumaları istenmiştir.³⁹⁹ Hz. Peygamber'in öğrettiği şekliyle müezzine mukabelede bulunmak Allah'ın sonsuz

³⁸⁶ Müezzini "حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ" ve "حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ" kısmına geldiği zaman "لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ" diyerek müezzini söylediklerinin tekrar edilmesi diğer rivayetlerde belirtilmiştir. Bk. Müslim, *Sahîh*, Salât 12; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 36 (527); Dârimî, *Sünen*, Salât 10 (1239). Ayrıca sabah namazında müezzini "الصلاة خير من النوم" dediği zaman "صدقت بررت" diyerek karşılık verileceği ifade edilmiştir.

Bk. Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sârîh*, 2: 569.

³⁸⁷ İmam Mâlik, *Muvatta'*, Salât 2; Dârimî, *Sünen*, Salât 10 (1237); Buhârî, *Sahîh*, Ezan 7 (611, 612); Müslim, *Sahîh*, Salât 10 (383); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 4 (720); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 36 (522); Tirmizî, *Sünen*, Salât 40 (208); Nesâî, *Sünen*, Ezan 33 (673), 35 (676). Nesâî'de yer alan bu rivayette gönülden inanarak müezzini söylediklerini tekrar eden kimsenin cennete gideceği kaydı yer almaktadır. Bk. Nesâî, *Sünen*, Ezan 34 (674).

³⁸⁸ M. Cüneyt Gökçe, "Ezan ve İnanç Esaslarımız", 35.

³⁸⁹ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, II: 92.

³⁹⁰ Kâf 50/16-17.

³⁹¹ Mü'min 23/60.

³⁹² Bunlar için bkz. Dârimî, *Sünen*, Salât 77 (1325, 1326); Müslim, *Sahîh*, Salât 207; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 148 (876); Nesâî, *Sünen*, Tatbîk 8 (1045), 62 (1120).

³⁹³ Bk. Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'arîfin b. Nûriddin Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr* (Mısır: el-Mektebetü'l-Ticâriyyetü'l-Kübra, 1937/1356), 3: 340; Özpınar, *Ezani Anlamak*, 98.

³⁹⁴ İmam Mâlik, *Muvatta'*, Salât 7; Dârimî, *Sünen*, Salât 9 (1236); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Cihad 40 (2540); Tirmizî, *Sünen*, Salât 44 (212).

³⁹⁵ Tirmizî, *Sünen*, Deavât 129 (3594, 3595).

³⁹⁶ İmam Mâlik, *Muvatta'*, Salât 2; Dârimî, *Sünen*, Salât 10 (1237); Buhârî, *Sahîh*, Ezan 7 (611, 612); Müslim, *Sahîh*, Salât 10 (383); İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 4 (720); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 36 (522); Tirmizî, *Sünen*, Salât 40 (208); Nesâî, *Sünen*, Ezan 33 (673), 35 (676).

³⁹⁷ Müslim, *Sahîh*, Salât 11 (384); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 36 (523); Tirmizî, *Sünen*, Menâkîb 3 (3614); Nesâî, *Sünen*, Ezan 37 (678).

³⁹⁸ Ezan duası, ezan bitince okunan duadır. Bk. İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 94.

³⁹⁹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 8 (614), Tefsir 65 (4719); Müslim, *Sahîh*, Salât 11; İbn Mâce, *Sünen*, Ezan 4 (721, 722); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 38 (529), 36 (523, 525); Tirmizî, *Sünen*, Salât 42 (210), 43 (211), 46 (3614); Nesâî, *Sünen*, Ezan 37 (678), 38 (679, 680).

kudret ve büyüklüğünü, Hz. Muhammed'in peygamberliğini, kurtuluşun da iman ve ibadetler ile mümkün olacağını hatırlatmakta ve gün aşırı aynı durum yeryüzünde her an kesintiye uğramaksızın devam etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HADİS KAYNAKLARINDA EZANLA İLGİLİ RİVAYETLER

Çalışmanın son kısmı olan bu bölümde, Kütüb-i Semâniyye diye isimlendirilen hadis kitâbları özelinde ezan ile ilgili tespit edilen rivayetler nasıl ve hangi bağlamda ele alınmış sorusunun cevabı aranmış ve bunlar tablolar halinde sunulacaktır. Son olarak da Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inin ezan bölümü içerik itibarıyla incelenerek bu bölüm ve Müslim'in *Sahîh*'inde yer alan ilgili bâbların mukayesesi yapılacaktır.

3.1. ELE ALINIŞ KEYFİYETLERİ AÇISINDAN

Hız. Peygamber'in sözlerinin yazıya geçirilmesiyle ortaya çıkan sahîfeler hadis edebiyatının ilk yazılı örneğini teşkil etmektedir. Daha sonra ise hadisler tedvîn, ardından da çeşitli metotlara göre tasnif edilip ale'l-ebvâb (konularına) ve ale'r-ricâl (râvi adlarına göre) şeklinde tertip edilmişlerdir.⁴⁰⁰ Çalışma alanının sınırlılıklarını belirleyen Kütüb-i semâniyye eserleri ale'l-ebvâb sisteminde tasnif edilmiş olup bunlar câmi', sünen ve musannef olarak isimlendirilmişlerdir. Bu bağlamda Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh* isimli eserleri, dinle ilgili meselelerin tamamını ihtiva edip sekiz ana konuyu bir araya getirmişler,⁴⁰¹ Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî'nin *es-Sünen* adlı kitâbları ise fihhi konulara dair merfû hadisleri ihtiva etmektedirler.⁴⁰² İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı ise içerdiği bölüm olarak sünenlere ilave olarak mevkuf ve maktû hadislerden oluşmaktadır.⁴⁰³

Hülasa belli bir sistematîğe göre tasnif edilmiş olan bu eserler "kitâb" adı verilen muhtelif bölümlerden müteşekkil olup her bir kitâb da bâb veya terceme⁴⁰⁴ adı verilen alt başlıklardan oluşmakta ve konuyla alakalı rivayetler musanniflerin tercih ve tasarruflarına göre ilgili kitâb/bölüm, bâb veya tercemelerde yer almaktadır. Zira hadis

⁴⁰⁰ M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *DİA*, c. 15 (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 47.

⁴⁰¹ Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 20016), "Cami" md., 43; M. Yaşar Kandemir, "Câmi", *DİA*, c. 7 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 94.

⁴⁰² Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, "Sünen" md., 280; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 70.

⁴⁰³ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 70.

⁴⁰⁴ Terceme terimi hem ana başlık hem de alt başlıklar için kullanıldığı ifade edilmiştir. Bk. Erdinç Ahatlı, "Terceme", *DİA*, c. 40 (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 483.

kaynaklarında herhangi bir konuya dair bölümün olmaması, o eserde ilgili konuya dair rivayetlerin bulunmaması anlamına gelmemektedir. Çünkü konuyla ilişkili rivayetlerin özellikle yakın bölümlere serpiştirildiği bilinmektedir.⁴⁰⁵

3.1.1. Kütüb-i Semâniyye Kaynaklarında Ezanla İlgili Rivayetler

Çalışmaya konu olan ezanla ilgili rivayetler sözü edilen sekiz kaynağın tümünde müstakil kitâb/bölüm altında ya da farklı bölümlerde yer almaktadır. Bu doğrultuda öncelikli olarak ezanı müstakil kitâb veya bâb olarak ele alan eserler tespit edilmiştir. Daha sonra ise genel olarak ezanla ilgili rivayetler taranmış yapılan araştırma ve tetkiklerde mevzunun Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i, Nesâî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen* adlı eserlerinde “*Kitâbu'l-Ezan*” adıyla müstakil olarak işlendiği tespit edilmiştir. Bunlarla birlikte sözü edilen eserlerde mezkûr bölümler haricinde muhtelif kitâblarda ezanla ilgili bâb başlıklarına da yer verilmiştir.⁴⁰⁶

Diğer beş eserde ise ezanla ilgili rivayetler bâb hüviyetinde ele alınmıştır. Nitekim Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'inde “*Kitâbü's-Salât*”, “*Kitâbü'l-Mesâcid*”, “*Kitâbü'l-Müsâfirîn*” ve “*Kitâbü'l-Küsûf*”; Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde “*Kitâbü's-Salât*”, “*Kitâbü'l-Cumua*” ve “*Kitâbü'l-Edâhî*”; Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde “*Kitâbü's-Salât*” ve “*Kitâbü's-Savm*”; Dârimî'nin *es-Sünen*'i ve İmam Mâlik'in *Muvatta*'sında ise “*Kitâbü's-Salât*” bölümlerinin bâb başlıklarında ezanla ilgili rivayetler bulunmaktadır.⁴⁰⁷

3.1.1.1. Kitâb / Bölüm Hüviyetinde Ele Alan Kaynaklar

Bu bölümde ezanla ilgili rivayetleri bölüm olarak ele alan eserler inceleme konusu yapılacaktır.

⁴⁰⁵ Mahmut Kavaklıoğlu, “Hadis Edebiyatında Kitâbü'l-Edeb'lerle İlgili Bir Değerlendirme”, Ekev Akademi Dergisi c. 3, sy. 2 (2001): 149.

⁴⁰⁶ Örnekler için bk. Buhârî, *Sahîh*, Mevâkîtu's-salât 35; Cuma 19, 20, 21; İydeyn 7; Kitâbu's-savm 17; Kitâbu ahbâri'l-ehad 1; Hac 97; Kûsuf 3, 8; Kûsuf 6; İbn Mâce, *Sünen*, Kitâbu ikâmeti's-salâh 97; Nesâî, *Sünen*, Cuma 15; İydeyn 6; Kıyâmu'l-leyl 32.

⁴⁰⁷ Ezanla ilgili bölüm ve bâb başlıkları haricinde muhtelif yerlerde de ilgili rivayetlere rastlamak mümkündür. Zira eserlerinin özellikleri, musanniflerin tasarrufları göz önünde bulundurulduğunda bir hadisin eser içerisinde farklı yerlere serpiştirildiği unutulmamalıdır.

3.1.1.1.1. Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*

Buhârî'nin *Sahîh*'inde⁴⁰⁸ “*Kitâbü'l-Ezan*” 10. kitâb olarak yer almakta 163 bâb ve 272 hadisten oluşmaktadır. Ancak bölüm altındaki bâb başlıklarının tamamı doğrudan ezanla alakalı olmayıp bunlardan 29 bâb ve 43 hadis direk ezanla ilgilidir. Mezkûr kitâbtaki bâb başlıkları⁴⁰⁹ şu şekilde sıralanmıştır:

Tablo 3.1. Buhârî'nin *Kitâbü'l-Ezan*'ında yer alan başlıklar tablosu

Buhârî, <i>Kitâbü'l-Ezan</i> (10- كِتَابُ الْأَذَانِ)
1. Ezanın başlangıcı bâbı (بَابُ بَدْءِ الْأَذَانِ)
2. Ezan lafızları ikişer ikişerdir bâbı (بَابُ الْأَذَانِ مَثْنِي مَثْنِي)
3. “Kad kâmeti's-salâh” sözü müstesna ikâmet lafızları tekrar edilmez bâbı (بَابُ الْإِقَامَةِ وَاحِدَةً، إِلَّا قَوْلَهُ قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ)
4. Ezan okumanın fâzileti bâbı (بَابُ فَضْلِ التَّأْذِينِ)
5. Ezanı yüksek sesle okuma bâbı (بَابُ رَفْعِ الصَّوْتِ بِالدُّعَاءِ)
6. Ezan okunması sebebiyle savaş yapılmayacağı bâbı (بَابُ مَا يُحْتَقَنُ بِالْأَذَانِ مِنَ الدُّعَاءِ)
7. Kişi müezzini duyduğunda ne söyler bâbı (بَابُ مَا يَقُولُ إِذَا سَمِعَ الْمَآذِي)
8. Ezan okunduğu esnada dua etmek bâbı (بَابُ الدُّعَاءِ عِنْدَ التَّأْذِينِ)
9. Ezan okumak hususunda kura atmak bâbı (بَابُ الْإِسْتِهَامِ فِي الْأَذَانِ)
10. Ezan arasında konuşmak bâbı (بَابُ الْكَلَامِ فِي الْأَذَانِ)
11. Kendisine ezanı haber verecek biri olduğu zaman âmânın ezan okuması bâbı (بَابُ أَذَانِ الْأَعْمَى إِذَا كَانَ لَهُ مَنْ يُخْبِرُهُ)
12. Fecrden sonraki ezan bâbı (بَابُ الْأَذَانِ بَعْدَ الْفَجْرِ)
13. Fecrden önceki ezan bâbı (بَابُ الْأَذَانِ قَبْلَ الْفَجْرِ)
14. Ezan ile ikâmet arasında ne kadar fasıla vardır bâbı (بَابُ كَيْفَ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ، وَمَنْ يَنْتَظِرُ الْإِقَامَةَ)
15. İkâmeti bekleyen kimse bâbı (بَابُ مَنْ انْتَبَهَرَ الْإِقَامَةَ)
16. Dileyen kimse için her ezan arası namaz vardır bâbı (بَابُ بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ لِمَنْ شَاءَ)
17. Seferde bir müezzin ezan okusun diyen kimse bâbı (بَابُ مَنْ قَالَ: لِيُؤَذَّنَ فِي السَّفَرِ مُؤَذَّنٌ وَاحِدٌ)
18. Cemaatle namaz kılınacağında misafir için ezan ve ikâmet okunacağı, Arefe ve Müzdelife'de de böyle olacağı, soğuk yahut yağmurlu (gün ve) gecede müezzinin “Es-salâtu fi'r-rihâl” sözü bâbı (بَابُ الْأَذَانِ لِلْمَسَافِرِ، إِذَا كَانُوا جَمَاعَةً، وَالْإِقَامَةَ، وَكَذَلِكَ بِعَرْمَةَ وَجَمْعٍ، وَقَوْلِ الْمُؤَذِّنِ: الصَّلَاةُ فِي الرِّحَالِ، فِي اللَّيْلَةِ الْبَارِدَةِ أَوْ الْمَطِيرِ)
19. Müezzin ezan okurken ağzını sağa sola çevirir mi ve müezzin ezan esnasında sağa sola yönelir mi bâbı (بَابُ هَلْ يَتَّبِعُ الْمُؤَذِّنُ فَاةَ مَا هُنَا وَمَا هُنَا، وَهَلْ يَلْتَفِتُ فِي الْأَذَانِ)
20. İnsanın “Namaz vakti geçti” sözü bâbı (بَابُ قَوْلِ الرَّجُلِ: فَاتَتْنَا الصَّلَاةُ)
21. Kişi namaza koşarak değil sekinet ve vakârla gelir bâbı (بَابُ لَا يَسْعَى إِلَى الصَّلَاةِ، وَيَأْتِي بِالسَّكِينَةِ وَالْوَقَارِ)
22. İkâmet esnasında imamı gördüklerinde insanlar ne zaman ayağa kalkar bâbı (بَابُ مَتَى يَقُومُ النَّاسُ، إِذَا رَأَوْا الْإِمَامَ عِنْدَ الْإِقَامَةِ)
23. İnsan namaza sekinet ve vakârla kalkmalıdır bâbı (بَابُ لَا يَسْعَى إِلَى الصَّلَاةِ مُسْتَعْجَلًا، وَيُتِمُّ بِالسَّكِينَةِ وَالْوَقَارِ)
24. Hastalıktan dolayı mescitten dışarı çıkılır mı bâbı? (بَابُ هَلْ يَخْرُجُ مِنَ الْمَسْجِدِ لِعِلَّةٍ؟)
25. İmam “Dönüp gelinceye kadar yerinizde durun” dediği zaman, cemaat onu bekler bâbı (بَابُ إِذَا قَالَ الْإِمَامُ:)

⁴⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi, *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmihî*, (y.y: Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir, 2001/1422) tahkikli eser kullanılmıştır.

⁴⁰⁹ Bölüm sonunda *Kitâbü'l-Ezan*'ın içeriği ayrıca ele alınacağı için burada değinilmemiştir.

مَكَانِكُمْ حَتَّى رَجَعَ انْتِظَرُوهُ

26. Kişinin Hz. Peygamber'e 'biz namaz kılmadık' sözü bâbı (بَابُ قَوْلِ الرَّجُلِ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا صَلَّيْنَا)
27. İkâmetten sonra kendisine bir ihtiyaç hâsıl olan imam bâbı (بَابُ الْإِمَامِ تَعَرُّضُ لَهُ الْحَاجَةَ بَعْدَ الْإِقَامَةِ)
28. Namaz için ikâmet edildiği zaman konuşmak bâbı (بَابُ الْكَلَامِ إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ)
29. Cemaatle namaz kılmanın vacip oluşu bâbı (بَابُ وَجُوبِ صَلَاةِ الْجَمَاعَةِ)
30. Cemaatle namazın fazileti ve Esved b. Yezîd en-Nahaî, bir cemâati kaçırdığı zaman başka mescide giderdi ve Enes b. Mâlik de mescidin birinde namaz kılmadıktan sonra geldi, ezan okudu, ikâmet etti ve cemaatle namaz kıldı bâbı (بَابُ فَضْلِ صَلَاةِ الْجَمَاعَةِ وَكَانَ الْأَسْوَدُ: «إِذَا فَاتَتْهُ الْجَمَاعَةُ ذَهَبَ إِلَى مَسْجِدٍ آخَرَ» وَجَاءَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: إِلَى مَسْجِدٍ قَدْ صَلَّيْتُ فِيهِ فَأَذَّنَ وَأَقَامَ وَصَلَّى جَمَاعَةً)
31. Sabah namazını cemaatle kılmanın fazileti bâbı (بَابُ فَضْلِ صَلَاةِ الصُّبْحِ فِي جَمَاعَةٍ)
32. Öğle namazını ilk vaktinde kılmaya gayret etmenin fazileti bâbı (بَابُ فَضْلِ التَّهَجُّجِ إِلَى الظُّهْرِ)
33. Sünnetin sevabını Allah'tan ummak bâbı (بَابُ اخْتِيسَابِ الْآكَارِ)
34. Yatsı namazını cemaatle kılmanın fazileti bâbı (بَابُ فَضْلِ الْعِشَاءِ فِي الْجَمَاعَةِ)
35. İki kişi ve daha fazlası cemaattir bâbı (بَابُ: اثْنَانِ فَمَا فَوْقَهُمَا جَمَاعَةٌ)
36. Namazı bekleyerek mescit içinde oturan kimse ve mescitlerin fazileti bâbı (بَابُ مَنْ جَلَسَ فِي الْمَسْجِدِ يَنْتَظِرُ الصَّلَاةَ وَفَضْلُ الْمَسَاجِدِ)
37. Mescide gidip gelen kimsenin fazileti bâbı (بَابُ فَضْلِ مَنْ خَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ وَمَنْ رَاجَعَ)
38. Namaz ikâme edildiği zaman artık farz olan namazdan başka namaz kılınmaz bâbı (بَابُ إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا صَلَاةَ إِلَّا الْمَكْتُوبَةَ)
39. Hastanın cemaatte hazır olması hususundaki sınırı bâbı (بَابُ حُدِّ الْمَرِيضِ أَنْ يَشْهَدَ الْجَمَاعَةَ)
40. Yağmurda ve diğer bir illetle kendi menzilinde namaz kılmaya ruhsat bâbı (بَابُ الرُّخْصَةِ فِي الْمَطَرِ وَالْعَلَّةِ أَنْ يُصَلِّيَ فِي رَحْلِهِ)
41. İmam hazır olan kimselere namaz kıldırır mı ve yağmur yağdığı halde cuma günü hutbe okur mu bâbı (بَابُ هَلْ يُصَلِّي الْإِمَامُ بِمَنْ حَضَرَ؟ وَهَلْ يَخْطُبُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِي الْمَطَرِ؟)
42. Yemek hazır olduğu ve namaz da ikâmet edildiği zaman bâbı (بَابُ إِذَا حَضَرَ الطَّعَامُ وَأُقِيمَتِ الصَّلَاةُ)
43. İmam, elinde yiyeceği bir şey olduğu halde namaza çağırdığı zaman hakkındaki bâb (بَابُ إِذَا دُعِيَ الْإِمَامُ إِلَى الصَّلَاةِ وَبِيَدِهِ مَا يَأْكُلُ)
44. Ailesinin ihtiyacında meşgul olan kimse namaz ikâmet edilince hemen çıkar bâbı (بَابُ مَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَهْلِهِ إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَخَرَجَ)
45. Kendisi namaz kılmak arzu etmediği halde insanlara Hz. Peygamber'in namazını ve sünnetini öğretmek maksadıyla insanlara namaz kıldıran kimse bâbı (بَابُ مَنْ صَلَّى بِالنَّاسِ وَهُوَ لَا يُرِيدُ إِلَّا أَنْ يُعَلِّمَهُمْ صَلَاةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَشِبْثَةَ)
46. İlim ve fazilet sahibi olan kimseler imamlığa daha haklıdır bâbı (بَابُ أَهْلِ الْعِلْمِ وَالْفَضْلِ أَحَقُّ بِالْإِمَامَةِ)
47. Bir illetten dolayı imamın yanında namaza duran kimse bâbı (بَابُ مَنْ قَامَ إِلَى حَنْبِ الْإِمَامِ لِجَلْبِ)
48. Bir kimse insanlara imamlık yapmak için namaza başlasa akabinde de asıl vazifeli olan birinci imam gelse bu takdirde ilk namazı başlatan imam geri çekilse yahut çekilmeyip namazı kıldırsa namazı caiz olmuştur bâbı (بَابُ مَنْ دَخَلَ لِيَوْمِ النَّاسِ، فَجَاءَ الْإِمَامَ الْأَوَّلُ، فَتَأَخَّرَ الْأَوَّلُ أَوْ لَمْ يَتَأَخَّرْ، حَازَتْ صَلَاتَهُ)
49. Namaza gelenler kıraatte eşit oldukları zaman, en büyükleri onlara imamlık eder bâbı (بَابُ: إِذَا اسْتَوَوْا فِي الْقِرَاءَةِ فَلْيُؤْتَهُمْ أَكْبَرُهُمْ)
50. İmam bir kavmi ziyaret ettiği zaman onlara imam olur bâbı (بَابُ إِذَا زَارَ الْإِمَامُ قَوْمًا فَأَقَامَهُمْ)
51. İmam ancak kendisine uyulmak için görevlendirilmiştir bâbı (بَابُ إِذَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيَوْمٍ يَدِ)
52. İmamın arkasında namaz kılanların ne zaman secde edecekleri hakkındaki bâb (بَابُ مَنْ يَسْجُدُ مَنْ خَلْفَ الْإِمَامِ؟)
53. Başını imamdan önce kaldıran kimsenin günahı bâbı (بَابُ إِمٍّ مَنْ رَفَعَ رَأْسَهُ قَبْلَ الْإِمَامِ)
54. Kölenin ve mevlasının imamlığı bâbı (بَابُ إِمَامَةِ الْعَبْدِ وَالْمَوْلَى)
55. İmam ve ona uyanlar namazı tamamladığı zaman bâbı (بَابُ إِذَا لَمْ يَجْمَعْ الْإِمَامُ وَأُمَّمٌ مِنْ خَلْفِهِ)

56. Fitneye maruz kalan kimsenin ve bid'at işleyen imamın imamlığı bâbı (تابُ إِمَامَةُ الْمُفْتُونِ وَالْمُتَدَبِّعِ)
57. İki kişi oldukları zaman, imama uyan imamın sağ tarafında onun hizasında durur bâbı (تابُ يُعْوَمُ عَنْ يَمِينِ
الإمام، يَحْدِثُ سِوَاهُ إِذَا كَانَا أَتَيْنِي)
58. İmama uyan kimse imamın sol tarafında namaza durduğu zaman imam onu sağ yanına geçirdiğinde her ikisinin namazı bozulmaz bâbı (تابُ إِذَا قَامَ الرَّجُلُ عَنْ يَسَارِ الْإِمَامِ، فَحَوَّلَهُ الْإِمَامُ إِلَى يَمِينِهِ، لَمْ تَفْسُدْ صَلَاتُهُمَا)
59. İmam başkalarına imam olmaya niyet etmemişken, sonradan bir topluluk gelip de onlara imamlık ettiği zaman (تابُ إِذَا لَمْ يَنْوِ الْإِمَامَ أَنْ يُؤْمَ، ثُمَّ جَاءَ قَوْمٌ فَأَمَّهُمْ)
60. İmam namazı uzattığı ve ona uyan kimsenin de bir ihtiyacı olduğu zaman namazdan çıkıp namazı kılar bâbı (تابُ إِذَا طَوَّلَ الْإِمَامُ، وَكَانَ لِلرَّجُلِ حَاجَةٌ، فَخَرَجَ فَصَلَّى)
61. İmamın rukû'u ve secdeyi tamamlaması ve kıyamı da hafif tutması bâbı (تابُ تَخْفِيفِ الْإِمَامِ فِي الْقِيَامِ، وَأَتِمَامِ الرَّكُوعِ وَالسُّجُودِ)
62. Kişi kendi kendine namaz kıldığı zaman istediği kadar uzatsın bâbı (تابُ إِذَا صَلَّى لِتَفْسِيهِ فَلْيَطْوِلْ مَا شَاءَ)
63. Namazı uzattığında imamından şikâyet eden kimse bâbı (تابُ مَنْ شَكََا إِمَامَهُ إِذَا طَوَّلَ)
64. Namazı tam ve kısa kılmak hakkındaki bâb (تابُ الْإِجَارِ فِي الصَّلَاةِ وَالْحَمَلِ)
65. Çocuğun ağlaması sebebiyle namazı hafif kıldıran kimse bâbı (بابُ مَنْ أَحْضَتِ الصَّلَاةَ عِنْدَ بَكَاءِ الصَّبِيِّ)
66. Namaz kıldıktan sonra kişinin bir kavme imamlık yapması hakkındaki bâb (تابُ إِذَا صَلَّى ثُمَّ أَمَّ قَوْمًا)
67. İmamın tekbirlerini cemaate işittiren kimse bâbı (تابُ مَنْ أَسْمَعَ النَّاسَ تَكْبِيرَ الْإِمَامِ)
68. Kişi imama uyar, insanlar da imama uymuş olan o kimseye uyarlar bâbı (تابُ الرَّجُلِ يَأْتِمُ بِالْإِمَامِ وَيَأْتِمُ النَّاسُ بِالْمَأْمُومِ)
69. İmam şüpheye düştüğü zaman insanların sözüne güvenir mi? bâbı (تابُ هَلْ يَأْخُذُ الْإِمَامُ إِذَا شَكَّ بِقَوْلِ النَّاسِ؟)
70. İmam namazda ağıladığı zaman hakkındaki bâb (تابُ إِذَا بَكَى الْإِمَامُ فِي الصَّلَاةِ)
71. Saffların ikâmet ve sonrasında düzeltilmesi bâbı (تابُ تَشْوِيقِ الصُّفُوفِ عِنْدَ الْإِقَامَةِ وَتَعْدِلِهَا)
72. Saffların düzeltilmesi esnasında imamın insanlara karşı yönelmesi bâbı (بابُ إِقْبَالِ الْإِمَامِ عَلَى النَّاسِ، عِنْدَ تَشْوِيقِ الصُّفُوفِ)
73. Birinci saff bâbı (بابُ الصَّفِّ الْأَوَّلِ)
74. Saffı doğrultmak, namazın tamam olmasındandır bâbı (بابُ إِقَامَةِ الصَّفِّ مِنْ تِمَامِ الصَّلَاةِ)
75. Saffları tamamlamayan kimselerin günahı bâbı (بابُ إِعْمَ مَنْ لَمْ يَتِمَّ الصُّفُوفَ)
76. Saffta omuzun omuza ve ayağın ayağa yapıştırılması bâbı (بابُ الْإِرْزَاقِ الْمُنْكَبِ بِالْمُنْكَبِ وَالْقَدَمِ بِالْقَدَمِ فِي الصَّفِّ)
77. İmama uyan kimse, imamın solunda namaza durduğu ve imam da onu arka tarafından tutup sağ yanına geçirdiği zaman namazı tamam olmuştur bâbı (تابُ إِذَا قَامَ الرَّجُلُ عَنْ يَسَارِ الْإِمَامِ، وَحَوَّلَهُ الْإِمَامُ، خَلْفَهُ إِلَى يَمِينِهِ تَمَّتْ صَلَاتُهُمَا)
78. Kadın tek başına bir saff olur bâbı (بابُ الْمَرْأَةِ وَخَدَهَا تَكُونُ صَفًّا)
79. Mescid ve imamın sağ tarafında olmak bâbı (بابُ مَيْمَنَةِ الْمَسْجِدِ وَالْإِمَامِ)
80. İmamla kavim arasında duvar veya sütre olduğu zaman hakkındaki bâb (تابُ إِذَا كَانَ بَيْنَ الْإِمَامِ وَبَيْنَ الْقَوْمِ حَائِطٌ أَوْ سِتْرَةٌ)
81. Gece namazı bâbı (بابُ صَلَاةِ اللَّيْلِ)
82. Namaza başlarken "Allâhüekber" demenin vâcib oluşu bâbı (بابُ إِجَابِ التَّكْبِيرِ، وَافْتِتَاحِ الصَّلَاةِ)
83. Tekbirle birlikte ellerin kaldırılması bâbı (بابُ رَفْعِ اليَدَيْنِ فِي التَّكْبِيرِ)
84. Tekbir aldığı, rukû'a vardığı ve bir de rükû'dan kalktığı zaman elleri kaldırmak bâbı (بابُ رَفْعِ اليَدَيْنِ إِذَا كَتَبَ وَإِذَا رَكَعَ وَإِذَا رَفَعَ)
85. Namaz kılan kimse ellerini nereye kadar kaldırır bâbı (بابُ إِلَى أَيْنَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ؟)
86. İkinci rekâttan sonra ayağa kalktığı zaman elleri kaldırmak bâbı (بابُ رَفْعِ اليَدَيْنِ إِذَا قَامَ مِنَ الرَّكَعَتَيْنِ)
87. Namazda sağ elin sol el üzerine konulması bâbı (بابُ وَضْعِ اليَدِ الْيُسْرَى عَلَى اليَدِ الْيُمْنَى فِي الصَّلَاةِ)
88. Namazda huşûlu olmak bâbı (بابُ الْحُشُوعِ فِي الصَّلَاةِ)
89. Tekbirden sonra ne söyler bâbı (بابُ مَا يُقُولُ بَعْدَ التَّكْبِيرِ)
90. Namazda imama doğru bakmak bâbı (بابُ رَفْعِ الْبَصَرِ إِلَى الْإِمَامِ فِي الصَّلَاةِ)
91. Namazda gökyüzüne bakmak bâbı (بابُ رَفْعِ الْبَصَرِ إِلَى السَّمَاءِ فِي الصَّلَاةِ)
92. Namazda sağa sola bakmak bâbı (بابُ الْإِلْتِفَاتِ فِي الصَّلَاةِ)

93. Namaz kılan kimse, kendisine doğru gelen bir şeyden veya bir şey gördüğünden yahut kible tarafında bir tükürük görmesinden dolayı sağa sola yönebilir mi? bâbı (تَابَ هَلْ يَتَلَقَّضُ لِأَمْرِ يَنْزِلُ بِهِ، أَوْ يَرَى شَيْئًا، أَوْ بِصَافًا فِي الْقِبْلَةِ؟)
94. Hazarda, seferde açıktan ve gizli okuma olsun, namazların hepsinde imam ve me'mum için Kur'an okumanın vücûbu bâbı (تَابَ وَحُوبِ الْقِرَاءَةِ لِلْإِمَامِ وَالْمَأْمُومِ فِي الصَّلَوَاتِ كُلِّهَا، فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ، وَمَا يُجَهِّزُ فِيهَا وَمَا يُخَافُ)
95. Öğle namazında kıraat bâbı (تَابَ الْقِرَاءَةُ فِي الظُّهْرِ)
96. İkinci namazında kıraat bâbı (تَابَ الْقِرَاءَةُ فِي الْعَصْرِ)
97. Akşam namazında kıraat bâbı (تَابَ الْقِرَاءَةُ فِي الْمَغْرِبِ)
98. Akşam namazında kıraati açıktan okumak bâbı (تَابَ الْجَهْرِ فِي الْمَغْرِبِ)
99. Yatsı namazında kıraati açıktan okumak bâbı (تَابَ الْجَهْرِ فِي الْعِشَاءِ)
100. Yatsı namazında secde bulunan süreyi okumak bâbı (تَابَ الْقِرَاءَةُ فِي الْعِشَاءِ بِالسُّجُودِ)
101. Yatsı namazında kıraat bâbı (تَابَ الْقِرَاءَةُ فِي الْعِشَاءِ)
102. İlk iki rekâtta uzatma, son iki rekâtta ise kısaltma yapma bâbı (تَابَ يُطَوَّلُ فِي الْأَوَّلَيْنِ وَيُقَدِّمُ فِي الْآخِرَيْنِ)
103. Sabah namazında kıraat bâbı (تَابَ الْقِرَاءَةُ فِي الصُّبْحِ)
104. Sabah namazı kıraatinin açıktan okunması bâbı (تَابَ الْجَهْرِ بِقِرَاءَةِ صَلَاةِ الصُّبْحِ)
105. Bir rekâtta surelerin cemi bâbı (تَابَ الْجَمْعُ بَيْنَ السُّورَتَيْنِ فِي الرَّكَعَةِ)
106. Namaz kılan kimse son iki rekâtta Fatiha suresi okur bâbı (تَابَ يَقْرَأُ فِي الْآخِرَتَيْنِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ)
107. Öğle ve ikinci namazlarında kıraati gizli okuyan kimse bâbı (تَابَ مَنْ خَافَتْ الْقِرَاءَةَ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ)
108. İmamın okuduğu ayeti iştirtirmesi bâbı (تَابَ إِذَا أَسْمَعَ الْإِمَامُ الْآيَةَ)
109. Birinci rekâtta kıraati uzatma hakkındaki bâb (تَابَ يُطَوَّلُ فِي الرَّكَعَةِ الْأُولَى)
110. İmamın “Âmin” sözünü açıktan söylemesi bâbı (تَابَ جَهْرَ الْإِمَامِ بِالتَّامِينِ)
111. “Âmin” demenin fazîleti bâbı (تَابَ فَضْلُ التَّامِينِ)
112. Me'munun “Âmin” sözünü açıktan söylemesi bâbı (تَابَ جَهْرَ الْمَأْمُومِ بِالتَّامِينِ)
113. Saffin dışında rukuya gitmek bâbı (تَابَ إِذَا رَكَعَ دُونَ الصَّفِّ)
114. Tekbirin rükûda tamamlanması bâbı (تَابَ إِتْمَامُ التَّكْبِيرِ فِي الرَّكْعَةِ)
115. Tekbirin secdede tamamlanması bâbı (تَابَ إِتْمَامُ التَّكْبِيرِ فِي السُّجُودِ)
116. Secdeden kalkarken tekbir getirmek bâbı (تَابَ التَّكْبِيرُ إِذَا قَامَ مِنَ السُّجُودِ)
117. Rükûda avuçları dizler üzerine koymak bâbı (تَابَ وَضْعُ الْأَكْفِ عَلَى الرَّجْلِ فِي الرَّكْعَةِ)
118. Rükû tam yapılmadığında bâbı (تَابَ إِذَا لَمْ يُتِمَّ الرَّكْعَةُ)
119. Rükûda sırtın düz yapılması bâbı (تَابَ اسْتِوَاءُ الظُّهْرِ فِي الرَّكْعَةِ)
120. Rükû tamamlamanın sınırı ile rükûda itidal ve tuma'ninet bâbı (تَابَ حَدُّ إِتْمَامِ الرَّكْعَةِ وَالْإِعْتِدَالَ فِيهِ وَالطَّمَأْنِينَةَ)
121. Hz. Peygamber'in, rükû ve secdeyi tam yapmayan kimseye namazı yeniden kılmayı emretmesi bâbı (تَابَ أَمْرُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّذِي لَا يُتِمُّ رَكْعَةً بِالْإِعَادَةِ)
122. Rükûda dua etmek bâbı (تَابَ الدُّعَاءُ فِي الرَّكْعَةِ)
123. Rükûdan başlarını kaldırdıkları zaman imam ve cemaatin söyleyecekleri söz bâbı (تَابَ مَا يَقُولُ الْإِمَامُ وَمَنْ خَلْفَهُ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرَّكْعَةِ)
124. “Allahümme rabbena lekel-hamd” sözünün fazîleti bâbı (تَابَ فَضْلُ اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ)
125. Rükûdan başını kaldırdığı zaman beden uzuvlarının tamamen sakinleşip yatışması bâbı (تَابَ الطَّمَأْنِينَةُ جِئْنَ يَرْفَعُ رَأْسَهُ مِنَ الرَّكْعَةِ)
126. Namaz kılan secdeye giderken tekbirle iner bâbı (تَابَ يَهْوِي بِالتَّكْبِيرِ جِئْنَ يَسْجُدُ)
127. Secdenin fazîleti bâbı (تَابَ فَضْلُ السُّجُودِ)
128. Namazın tek rekâtında oturuşunu tam yakıp sonra kalkan kimse bâbı (تَابَ يَبْدِي ضَبْعِيهِ وَيَجْبِي فِي السُّجُودِ)
129. Ayak parmaklarının uçlarının kibleye yöneltilmesi bâbı (تَابَ يَسْتَقْبِلُ بِأَطْرَافِ رِجْلَيْهِ الْقِبْلَةَ)
130. Secdenin tam yapılmaması bâbı (تَابَ إِذَا لَمْ يُتِمَّ السُّجُودَ)
131. Yedi kemik üzerine secde etmek bâbı (تَابَ السُّجُودُ عَلَى سَبْعَةِ أَكْظَمٍ)
132. Burun üzerine secde etmek bâbı (تَابَ السُّجُودُ عَلَى الْأَنْفِ)
133. Çamurda burun üzerinde secde etmek bâbı (تَابَ السُّجُودُ عَلَى الْأَنْفِ، وَالسُّجُودُ عَلَى الطِّينِ)

134. Elbisenin düğümlemesi ve bağlanması ve namazda iken avret yerinin açılacağından korktuğu zaman elbisesini kendine doğru toplayan kimse bâbı (باب عَقْدُ الثِّيَابِ وَشَدُّهَا، وَمَنْ صَمَّ إِلَيْهِ نَوْبَهُ، إِذَا خَافَ أَنْ تَتَكْشِفَ عَوْرَتَهُ)
135. Namaz kılan saçları toplayamaz bâbı (باب لَا يَكْفُؤُ شَعْرًا)
136. Namaz kılan kimse namazda elbisesini toplamaz bâbı (باب لَا يَكْفُؤُ نَوْبَهُ فِي الصَّلَاةِ)
137. Secdede tesbih ve dua etmek bâbı (باب التَّسْبِيحِ وَالذُّعَاءِ فِي السُّجُودِ)
138. İki secde arasında beklemek bâbı (باب الْمَكْثُ بَيْنَ السُّجُودَيْنِ)
139. Secde esnasında kollarını yere yayıp döşemez bâbı (باب لَا يَنْقَرِشُ ذِرَاعَيْهِ فِي السُّجُودِ)
140. Namazının tek rekâtlarında (bir müddet) oturup, sonra ayağa kalkan kimse bâbı (باب مَنْ اسْتَقْوَى قَاعًا فِي وَتْرٍ مِنْ صَلَاتِهِ ثُمَّ مَضَى)
141. Namaz kılan kimse rekâttan kalktığı zaman yere nasıl dayanır bâbı (باب: كَيْفَ يَتَعَمَّدُ عَلَى الْأَرْضِ إِذَا قَامَ مِنَ الرَّكْعَةِ؟)
142. Namaz kılan kimse iki secdeden kalkarken tekbir alır bâbı (باب يَكْبُرُ وَهُوَ يَنْهَضُ مِنَ السُّجُودَيْنِ)
143. Teşehhütte oturma sünneti bâbı (باب سُنَّةُ الْجُلُوسِ فِي التَّشَهُُّدِ)
144. Hz. Peygamber ikinci rekâttan üçüncüye kalktığı ve geriye dönmediği için birinci teşehhüdü vacip görmeyen kimse bâbı (باب مَنْ لَمْ يَرِ التَّشَهُُّدَ الْأَوَّلَ وَاجِبًا لِأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَامَ مِنَ الرَّكْعَتَيْنِ وَلَمْ يَرْجِعْ)
145. Birinci oturuşta teşehhüt bâbı (باب التَّشَهُُّدِ فِي الْأَوَّلَى)
146. Son oturuşta teşehhüt bâbı (باب التَّشَهُُّدِ فِي الْآخِرَةِ)
147. Selamdan önce dua etmek bâbı (باب الدُّعَاءِ قَبْلَ السَّلَامِ)
148. Teşehhütten sonra vacip olmaksızın tercih olunacak dua bâbı (باب مَا يُتَخَيَّرُ مِنَ الدُّعَاءِ بَعْدَ التَّشَهُُّدِ وَلَيْسَ بِوَاجِبٍ)
149. Namazı kılincaya kadar alnını ve burnunu eliyle silmeyen kimse ve Ebû Abdullah el-Buhârî: “Ben el-Humeydî’yi gördüm ki, namazda iken alnını elle mesh edip silemeyeceğine bu hadisle ihticâc ediyordu” bâbı. (باب مَنْ لَمْ يَمْسَحْ جَبْهَتَهُ وَأَنْفَهُ حَتَّى صَلَّى قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: رَأَيْتُ الْحَمَيْدِيَّ: يَحْتَجُّ بِهَذَا الْحَدِيثِ: «أَنْ لَا يَمْسَحَ الْجَبْهَةَ فِي الصَّلَاةِ»)
150. Selam vermek bâbı (باب التَّسْلِيمِ)
151. İmamla namaz kılan kimse imam selam verirken selam verir ve İbn Ömer, İmam selâm verdiği vakit, arkasında olanların hemen selâm vermelerini müstehâb gördü bâbı (باب يُسَلِّمُ حِينَ يُسَلِّمُ الْإِمَامَ وَكَانَ ابْنُ عَمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: «يَسْتَجِبُكَ إِذَا سَلَّمَ الْإِمَامُ أَنْ يُسَلِّمَ مَنْ خَلْفَهُ»)
152. İmamın selamına karşılık selâmı tekrar etmeyen ve namazın iki selâmı ile iktifa eden kimse bâbı (باب مَنْ لَمْ يَرِ رَدَّ السَّلَامِ عَلَى الْإِمَامِ وَاتَّكَفَى بِتَسْلِيمِ الصَّلَاةِ)
153. Namazdan sonra dua bâbı (باب الدُّعَاءِ بَعْدَ الصَّلَاةِ)
154. İmam selam verdiği zaman insanlara yönelir bâbı (باب يَسْتَقْبِلُ الْإِمَامُ النَّاسَ إِذَا سَلَّمَ)
155. Selamdan sonra imamın kendi namaz yerinde biraz beklemesi bâbı (باب تَمَكُّثُ الْإِمَامِ فِي مَضَلَّةِ بَعْدَ السَّلَامِ)
156. İnsanlara namaz kıldırıp da bir ihtiyacını hatırlayan ve onların üzerinden geçerek giden kimse bâbı (باب مَنْ صَلَّى بِالنَّاسِ، فَلَذَكَرَ حَاجَةً فَتَخَطَّاهُمْ)
157. Sağa ve sola yönelip çekip gitmek bâbı (باب الْإِثْتِمَالِ وَالْإِنْصِرَافِ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَالِ)
158. Sarımsak, soğan ve pırasa yemek hakkındaki bâb (باب مَا جَاءَ فِي الثُّومِ وَالْبَصَلِ وَالْحَرَاثِ)
159. Çocukların abdest almaları ve onlara temizlenmek ve gusletmenin ne zaman vacip olacağı ayrıca cemaat ile bayram ve cenaze namazlarında hazır olup yetişkinlerin saflarına dâhil olmaları bâbı (باب وَضُوءُ الصِّبْيَانِ، وَمَتَى يَجِبُ عَلَيْهِمُ الْغُسْلُ وَالطُّهُورُ، وَخُضُوعُهُمُ الْجَمَاعَةَ وَالْعِيْدَيْنِ وَالْحَجَّاتِ، وَصُفُوفِ)
160. Kadınların geceleyin ve alaca karanlıkta mescitlere gitmeleri bâbı (باب مَخْرُجُ النِّسَاءِ إِلَى الْمَسَاجِدِ بِاللَّيْلِ وَالْعَلَسِ)
161. Kadınların, erkeklerin gerisinde namaz kılmaları bâbı (باب صَلَاةِ النِّسَاءِ خَلْفَ الرِّجَالِ)
162. Kadınların sabah namazından ayrılımlarında hızlı hareket etmeleri ve namazdan sonra mescidde az bir süre kalmaları bâbı (باب سُرْعَةُ انْصِرَافِ النِّسَاءِ مِنَ الصُّبْحِ وَقَلَّةُ مَقَامِهِمْ فِي الْمَسْجِدِ)
163. Kadının mescide gitmek için eşinden izin istemesi bâbı (باب اسْتِيفَازِ الْمَرْأَةِ زَوْجِهَا بِالْمَخْرُجِ إِلَى الْمَسْجِدِ)

3.1.1.1.2. Nesâî, es-Sünen

Nesâî'nin *es-Sünen*'inde⁴¹⁰ bulunan *Kitâbü'l-Ezan* 42 bâb ve 61 hadisten meydana gelmesine rağmen ezan ile ilgili doğrudan 37 bâb ve 54 rivayet bulunmaktadır. Bu bölümde yer alan bâb başlıkları ise şu şekildedir:

Tablo 3.2. Nesâî'nin *Kitâbü'l-Ezan*'ında yer alan başlıklar tablosu

Nesâî, <i>Kitâbü'l-Ezan</i> (7- كتاب الأذان)	
1.	Ezanın başlangıcı bâbı (بدء الأذان)
2.	Ezan lafızlarının ikişer defa okuması bâbı (تثنية الأذان)
3.	Ezanda terci` esasında sesin alçaltılması bâbı (خفض الصوت في الترجيع في الأذان)
4.	Ezan kaç kelimededen oluşur bâbı (كم الأذان من كلمو)
5.	Ezanın sözleri nasıldır bâbı (كيف الأذان)
6.	Yolculukta ezan bâbı (الأذان في السفر)
7.	Yolculukta iki kişinin ezanı bâbı (أذان المنفردين في السفر)
8.	Bir kişinin ezan okuması herkes için yeterlidir bâbı (اجتزاء المزمع بأذان غيره في الحضرة)
9.	Bir mescitte iki müezzin bâbı (المؤذنان للمسجد الواحد)
10.	Müezzinler aynı zamanda ezan okurlar mı bâbı (هل يؤذنان جميعاً أو فرداً)
11.	Namaz vakti dışında ezan bâbı (الأذان في غير وقت الصلاة)
12.	Sabah ezanının vakti bâbı (وقت أذان الصبح)
13.	Müezzin ezanda nasıl hareket eder bâbı (كيف يصنع المؤذن في أذانه)
14.	Ezanda sesi yükseltmek bâbı (رفع الصوت بالأذان)
15.	Sabah ezanında tesvip bâbı (التصويب في أذان الفجر)
16.	Ezanın son cümlesi bâbı (آخير الأذان)
17.	Yağmurlu gecede cemaatle namaz kılmaya katılmamak bâbı (الأذان في التخلف عن شهود الجماعة في الليلة المطيرة)
18.	İki vakitten ilkinde namazların arasını birleştiren kimse için ezan bâbı (الأذان لمن يجتمع بين الصلاتين في وقت الأولى منهما)
19.	İlk vaktin çıkmasından sonra iki namaz arasını birleştiren kimse için ezan bâbı (الأذان لمن جمع بين الصلاتين بعد دعاء وقت الأولى منهما)
20.	İki namazı birleştirmede tek ikâmet olur mu bâbı (الإقامة لمن جمع بين الصلاتين)
21.	Namazı kaçıran kimse için ezan bâbı (الأذان للفاوت من الصلوات)
22.	Her bir namaz için bir ezan bir ikâmet bâbı (الاجتزاء لذلك كله بأذان واحد، والإقامة لكل واحدة منهما)
23.	Her namaz için ikâmet getirilir bâbı (الإحتماء بالإقامة لكل صلاة)
24.	Namazda bir rekâti unutan kimse için ikâmet bâbı (الإقامة لمن نسي ركعة من صلاة)
25.	Çobanın ezanı bâbı (أذان الراعي)
26.	Tek başına namaz kılan kimsenin ezanı bâbı (الأذان لمن يصلي وحده)
27.	Tek başına namaz kılan kimsenin ikâmeti bâbı (الإقامة لمن يصلي وحده)
28.	İkâmet nasıl olur bâbı (كيف الإقامة)
29.	Her bir kimsenin kendisi için ikâmet getirmesi bâbı (إقامة كل واحد لنفسه)
30.	Ezan okumanın fazîleti bâbı (فضل التأذين)
31.	Ezan okumak için kura çekmek bâbı (الاستيهام على التأذين)

⁴¹⁰ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ mine's-Süneni-es-Sünenü's-sagîr li'n-Nesâî*, thk: Abdülfettâh ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1986/1406) kitâbı esas alınmıştır.

32. Müezzîn ezan okuduğu için ticret almaktan sakınmalı bâbı (التَّحَاذُّ الْمُوَدَّدِنَ الَّذِي لَا يَأْخُذُ عَلَىٰ آدَائِهِ أَحْرَبَ)
33. Müezzînin söyledikleri aynen söylenir bâbı (الْقَوْلُ بِمِثْلِ مَا يُقُولُ الْمُؤَدَّدُ)
34. Müezzînin söylediklerini aynen söylemenin sevabı bâbı (كُتَابٌ ذَلِكَ)
35. Müezzînin söyledikleri tekrar edilmeli bâbı (الْقَوْلُ بِمِثْلِ مَا يَتَشَهُدُ الْمُؤَدَّدُ)
36. Müezzîn “*Hayye ale’l-felâh ve Hayye ale’s-salâh*” dediğinde söylenilecek söz bâbı (الْقَوْلُ إِذَا قَالَ الْمُؤَدَّدُ: حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ , حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ)
37. Ezandan sonra Hz. Peygamber’e salavat getirmek bâbı (الصَّلَاةُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ الْأَذَانِ)
38. Ezan esnasında dua bâbı (الدُّعَاءُ عِنْدَ الْأَذَانِ)
39. Ezan ve ikâmet arasında namaz bâbı (الصَّلَاةُ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ)
40. Ezandan sonra mescitten çıkmak hoş değildir bâbı (التَّشْدِيدُ فِي الْخُرُوجِ مِنَ الْمَسْجِدِ بَعْدَ الْأَذَانِ)
41. İmamları namaz için müezzînler çağırır bâbı (إِيْدَانُ الْمُؤَدَّدِينَ الْأَئِمَّةَ بِالصَّلَاةِ)
42. İmam namaz için kalktığında müezzîn ikâmet eder bâbı (إِقَامَةُ الْمُؤَدَّدِينَ عِنْدَ خُرُوجِ الْإِمَامِ)

3.1.1.1.3. İbn Mâce, *es-Sünen*

İbn Mâce’nin *Sünen*’inde⁴¹¹ yer alan *Kitâbü’l-Ezan* bölümünde 7 bâb altında 28 hadis bulunmakta ve ilgili rivayetlerin tamamı ezanla ilgilidir. Bâb başlıkları şu şekildedir:

Tablo 3.3. İbn Mâce’nin *Kitâbü’l-Ezan*’ında yer alan başlıklar tablosu

İbn Mâce, <i>Kitâbü’l-Ezan</i> (3- كتاب الأذان، والسنة فيه)
1. Ezana başlama bâbı (كتاب بدء الأذان)
2. Ezandaki terci bâbı (كتاب الترجيح في الأذان)
3. Ezandaki sünnet bâbı (كتاب السنة في الأذان)
4. Müezzînin ezan okuduğu zaman söylenecek sözler bâbı (كتاب ما يقال إذا أذن المؤدَّد)
5. Ezanın fazileti ve müezzînlerin sevabı bâbı (كتاب فضل الأذان، وكُتَابُ الْمُؤَدَّدِينَ)
6. İkâmet cümlelerini birer defa okumak bâbı (كتاب إفراد الإقَامَةِ)
7. Sen mescitte iken müezzîn ezan okuduğu zaman dışarı çıkma bâbı (كتاب إذا أذن وأنت في المسجد فلا تخرج)

3.1.1.2. Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahîh*, Nesâî ve İbn Mâce’nin *es-Sünen* Adlı Eserlerinde Ezana Dair Farklı Kitâblarda Yer Alan Bâb Başlıkları

Yukarıda da ifade edildiği üzere ezan üç eserde müstakil bir bölüm olarak ele alınmıştır. Bunlara ilaveten söz konusu eserlerin farklı bölümlerinde ezanla ilgili bâb başlıklarına da yer verilmiştir. İlgili eserler hakkında *Kitâbu’l-Ezan*’lar haricinde yapılan tetkiklerde söz konusu bâb başlıklarının "اذن" ve "ندا" lafızlarının türevleri şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple bunları da ayrı bir başlık altında sunmanın faydalı olacağı kanaatine varılmıştır. Bu bâb başlıkları, tespit edilen lafızlarla iki ayrı

⁴¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Süneni İbn Mâce*, thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî (y.y.: Dâru İhyâu’l-Kütübü’l-Arabiyye, t.y.) tahkikli eser esas alınmıştır.

tablo halinde sunulacaktır. Tablolardaki kitâb ve bâbların başında yer alan numaralar eserdeki konumlarının sayısını ifade etmektedir.⁴¹²

3.1.1.2.1. Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde "Kitâbü'l-Ezan" Dışındaki Başlıklar

Ezan ile ilgili rivayetler, Buhârî'nin *Sahîh*'inde biraz önce de ifade ettiğimiz gibi ayrı bir bölüm halinde yer almakla birlikte farklı bölümlerin bâb başlıklarında da istihraç edilmiştir.

3.1.1.2.1.1. Buhârî'nin *Sahîh*'inde "إِذْن" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar

Tablo 3.4. Buhârî'nin *Sahîh*'inde "إِذْن" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu

Kitâb adı	İlgili kitâpta yer alan bâblar
9.Mevâkitü's-Salât (كِتَابُ مَوَاقِيتِ الصَّلَاةِ)	35. Namaz vakti çıktıktan sonra ezan okumak bâbı (بَابُ الْأَذَانِ بَعْدَ ذَهَابِ الْوَقْتِ)
11. Cuma (كِتَابُ الْجُمُعَةِ)	19. Cuma günündeki ezan bâbı (بَابُ الْأَذَانِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ) 20. Cuma günü tek müezzîn bâbı (يَوْمَ الْجُمُعَةِ بَابُ الْمُؤَذِّنِ الْوَاحِدِ)
13.Ebvâbü'l-İdeyn (أَبْوَابُ الْعِيدَيْنِ)	7. Bayram namazına yayan ve binekli gitmek, namazı hutbeden önce ezansız ve ikânetsiz kılmak bâbı (بَابُ الْمَشْيِ وَالرُّكُوبِ إِلَى الْعِيدِ، وَالصَّلَاةِ قَبْلَ الْخُطْبَةِ بَعْدَ الْأَذَانِ وَلَا إِقَامَةٍ)
30.Kitâbü's-Savm (كِتَابُ الصَّوْمِ)	17. Hz. Peygamber'in "Bilal'i ezanı sizi sahurularınızdan men etmesin" sözü bâbı (بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَمْتَعَنَّكُمْ مِنْ سَحُورِكُمْ أَذَانُ بِلَالٍ»)
95.Ahbârü'l-Âhâd (كِتَابُ اخْتِيَارِ الْأَحَادِ)	1. Sadûk bir zâtın ezan, namaz, oruç ve bunlara benzer dini hükümler hakkındaki haberinin şer'i delil oluşu bâbı (بَابُ مَا جَاءَ فِي إِجَارَةِ خَيْرِ الْوَاحِدِ الصَّدُوقِ فِي الْأَذَانِ وَالصَّلَاةِ وَالصَّوْمِ وَالْفَرَائِضِ وَالْأَحْكَامِ)
25. Hac (كِتَابُ الْحَجِّ)	97. İkinin her biri için ezan ve kamet eden kimse bâbı (بَابُ مَنْ أَدَّنَ وَأَقَامَ لِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا)

3.1.1.2.1.2. Buhârî'nin *Sahîh*'inde "نَدَا" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar

Tablo 3.5. Buhârî'nin *Sahîh*'inde "نَدَا" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu

Kitâb adı	İlgili kitâpta yer alan bâblar
11. Cuma (كِتَابُ الْجُمُعَةِ)	21. İmam, minber üzerinde iken nidâyı işittiği zaman ne yapar bâbı (بَابُ: نُجِيبُ الْإِمَامَ عَلَى الْمُنْبَرِ إِذَا سَمِعَ النِّدَاءَ)
16. Ebvâbü'l-Küsûf (أَبْوَابُ الْكُسُوفِ)	3. Güneş tutulması sırasında " <i>es-salâtü câmiatiün</i> " diye nidâ edilmesi bâbı

⁴¹² Bu ifade bölümdeki tabloların tümü için geçerlidir.

3.1.1.2.2. Nesâî'nin *es-Sünen*'inde “*Kitâbü'l-Ezan*” Dışındaki "اذن" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar

Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere *es-Sünen*'de ezan bölümü dışında⁴¹³ 4 farklı kitâb içerisinde 4 adet ezanla ilgili bâb başlığına yer verilmiştir.

Tablo 3.6. Nesâî'nin *es-Sünen*'inde “*Kitâbü'l-Ezan*” dışındaki "اذن" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu

Kitâb adı	İlgili kitâpta yer alan bâblar
14. Cuma (كِتَابُ الْجُمُعَةِ)	15. Cuma için ezan bâbı (بَابُ الْأَذَانِ لِلْجُمُعَةِ)
19. Salâtü'l-İdeyn (كِتَابُ صَلَاةِ الْعِيدَيْنِ)	6. Bayram namazı için ezan okunmaz bâbı (فَرَكُ الْأَذَانِ لِلْعِيدَيْنِ)
20. Gündüz ve Gece Kılınan Nafîle Namazlar (كِتَابُ قِيَامِ اللَّيْلِ وَتَطْوِيعِ النَّهَارِ)	32. Ezandan sonra vitir bâbı (الْوَيْتْرُ بَعْدَ الْأَذَانِ)
16. Kûsûf (كِتَابُ الْكُشُوفِ)	6. Kûsuf Namazına Çağrının Emredilmesi bâbı (بَابُ الْأَنْمْرِ بِالنِّدَاءِ لِصَلَاةِ الْكُشُوفِ)

3.1.1.2.3. İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde "اذن" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar

İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer alan *Kitâbü'l-Ezan* kitâbı haricinde⁴¹⁴ ezanla ilgili 1 kitâb ve 1 bâb başlığı yer almaktadır. Tablo şu şekildedir:

Tablo 3.7. İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde "اذن" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu

Kitâb adı	İlgili kitâpta yer alan bâb
5. Namazı Eda Etmek ve Namazın Sünnetleri (كِتَابُ إِقَامَةِ الصَّلَاةِ، وَالسُّنَّةُ فِيهَا)	97. Cuma günü ezan bâbı (بَابُ مَا جَاءَ فِي الْأَذَانِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ)

3.1.1.3. Bâb / Terceme / Alt başlık Hüviyetinde Ele Alan Kaynaklar

Kütüb-i semâniyye özelinde ezanla ilgili rivayetler beş eserde bâb/terceme şeklinde ele alınmıştır. Yer alan bu bâb başlıkları "اذن" ve "ندا" lafızlarının türevleri şeklinde iki ayrı tabloda gösterilmiştir.

⁴¹³ Nesâî'nin *Sünen*'inde *Kitâbü'l-Ezan* dışında ezanla ilgili bâb başlıklarına dair yapılan araştırmada "ندا" lafzıyla geçen bâb başlığına rastlanmamıştır.

⁴¹⁴ “Ezan ve Ondaki Sünnet Kitâbı” haricinde "ندا" lafzı ile bâb başlığı yer almamıştır.

3.1.1.3.1. Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*

Müslim'in *Sahîh*'inde⁴¹⁵ ezanla ilgili toplamda 60 rivayet bulunmaktadır. Bunların bir kısmına 4 farklı bölüm altında 13 bâb başlığı açılarak yer verilmiştir. Yer verilen bu bâb başlıkları iki farklı lafız türüyle ayrı tablolarla şu şekilde gösterilmiştir.

3.1.2.3.1.1. Müslim'in *Sahîh*'inde "اذن" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar

Tablo 3.8. Müslim'in *Sahîh*'inde "اذن" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu

Kitâb Adı	İlgili kitâpta yer alan bâblar
4. Salât (كتاب الصلاة)	1. Ezanın başlangıcı bâbı (باب بدء الأذان)
	2. Ezanın çift ikâmetin tek lafızlarla okunmasının emredilmesi bâbı (باب الأمر بشفع الأذان وإيقار الإقامة)
	3. Ezanın sıfatı bâbı (باب صفة الأذان)
	4. Bir mescidde iki müezzin bulundurmanın istihbâb oluşu bâbı (باب استحباب اتخاذ مؤذنين للمسجد الواحد)
	5. Yanında gözü gören biri bulunursa âmânın ezan okumasının cevazı bâbı (أذان الأعمى إذا كان معه بصير باب حوازي)
	6. Aralarında ezan sesi duyulduğunda küfür diyarında bulunan bir kavme baskın yapmaktan çekinme bâbı (باب الإنسائك عن الإغارة على قوم في دار الكفر، إذا شيع فيهم الأذان)
	7. Ezanı işiten kimseye müezzinin söylediklerinin söylenmesi, sonra Hz. Peygamber'e salavat getirmenin sonra ona vesileyi istemenin müstehab oluşu bâbı (باب القول بقرآن قول المؤذن لمن سمعه، ثم يصلي على النبي صلى الله عليه وسلم ثم يسأل له الوسيلة)
	8. Ezanın fazîleti ve onu işitince şeytanın kaçması bâbı (باب فضل الأذان وهرب الشيطان عند سماعه)
5. Mescidler ve Namaz Kılınan Yerler (كتاب المساجد ومواضع الصلاة)	45. Müezzin ezanı okuduğu vakit mescidden çıkmanın nehyi bâbı (باب النهي عن الخروج من المسجد إذا أذن المؤذن)
6. Yolcuların Namazı ve bu Namazın Kısaltılması (كتاب صلاة المسافرين وقصرها)	9. Müezzin (İkâmete) başladıktan sonra nafîle namaza niyetlenmenin keraheti bâbı (باب كراهة الشروع في نافلة بعد شروع المؤذن)
	56. Her iki ezan arasında namaz vardır bâbı (باب بين كل أذانين صلاة)

⁴¹⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Müsned's-Sahîhu'l-Muhtasaru bi nakli'l adli ani'l adli ilâ Resûlullah*, thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.) tahkikli eser kullanılmıştır.

3.1.1.3.1.2. Müslim'in *Sahîh*'inde "ندا" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar

Tablo 3.9. Müslim'in *Sahîh*'inde "ندا" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu

Kitâb adı	İlgili kitâpta yer alan bâblar
5. Mescidler ve Namaz Kılınan Yerler (كتاب المساجد ومواضع الصلاة)	43. Ezanı işiten kimseye mescide gitmenin vacip oluşu bâbı (باب يجب إتيان المسجد على من سمع النداء)
10. Kitâbü'l-Küsuf (كتاب الكسوف)	5.Küsuf namazında (haydin toplayıcı namaza) diye nida edilmesi bâbı (باب ذكر النداء بصلاة الكسوف الصلاة جامعة)

3.1.1.3.2. Tirmizî, *es-Sünen*

Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde⁴¹⁶ bâb başlığı şeklinde verilen ezan ile ilgili toplam 37 rivayet mevcuttur. İlgili rivayetlerin ekseriyeti “*Kitâbü's-Salât*” bölümünde bulunmaktadır. Bunlarla birlikte *Savm*,⁴¹⁷ *Deavât*,⁴¹⁸ *Vitr*,⁴¹⁹ *Edâhî*,⁴²⁰ *Hac*⁴²¹ ve *Menâkîb*⁴²² bölümlerine de ilgili rivayetler serpiştirilmiştir.

Söz konusu bâb başlıkları "اذن" ve "ندا" lafzının türevleri şeklinde 19 tane tespit edilmiş olup iki ayrı tabloda gösterilmiştir.

3.1.1.3.2.1. Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde "اذن" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar

Tablo 3.10. Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde "اذن" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu

Kitâb adı	İlgili kitâpta yer alan bâblar
2. Namaz Bölümü (أبواب الصلاة)	25. Ezanın başlangıcı bâbı (باب ما جاء في بدء الأذان)
	26. Ezanda ses yükseltme bâbı (باب ما جاء في الترفع في الأذان)
	29. Ezanı yavaş yavaş okumak bâbı (باب ما جاء في الترتيل في الأذان)
	30. Ezan okunurken parmağın kulak üzerine konması bâbı (باب ما جاء في إدخال الإصبع في الأذن عند الأذان)
	32. Ayakta iken ezan okuyan kimse hakkındaki bâb (باب ما جاء أن من أذن فهو يؤم)

⁴¹⁶ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk: Ahmet Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Mektebetü Mustafa Elbâni, 1975/1395) tahkikli eser esas alınmıştır.

⁴¹⁷ Tirmizî, *Sünen*, *Savm* 15 (706).

⁴¹⁸ Tirmizî, *Sünen*, *Deavât* 129 (3594, 3595).

⁴¹⁹ Tirmizî, *Sünen*, *Vitr* 6 (459).

⁴²⁰ Tirmizî, *Sünen*, *Edâhî* 17 (1514).

⁴²¹ Tirmizî, *Sünen*, *Hac* 56 (888).

⁴²² Tirmizî, *Sünen*, *Menâkîb* 3 (3614).

	33. Abdestsiz ezan okumanın keraheti bâbı (بَابُ مَا حَاءَ فِي كَرَاهِيَةِ الْأَذَانِ بِغَيْرِ وُضُوءٍ)
	35. Gece okunan ezan bâbı (بَابُ مَا حَاءَ فِي الْأَذَانِ بِاللَّيْلِ)
	36. Ezan okunduktan sonra mescitten çıkmanın keraheti bâbı (بَابُ مَا حَاءَ فِي كَرَاهِيَةِ الْخُرُوجِ مِنَ الْمَسْجِدِ بَعْدَ الْأَذَانِ)
	37. Yolculukta ezan okuma bâbı (بَابُ مَا حَاءَ فِي الْأَذَانِ فِي السَّفَرِ)
	38. Ezanın fazîletleri bâbı (بَابُ مَا حَاءَ فِي فَضْلِ الْأَذَانِ)
	39. İmam sorumludur, müezzin emanetçidir bâbı (بَابُ مَا حَاءَ أَنَّ الْإِمَامَ ضَامِرٌ، وَالْمُؤَذِّنُ مُؤْتَمَنٌ)
	40. Müezzin ezan okuduğunda ne söyler bâbı bâbı (بَابُ مَا يَقُولُ إِذَا أَدَّى الْمُؤَذِّنُ)
	41. Müezzinin ezan okumasına karşılık ücret almasının keraheti bâbı (بَابُ مَا حَاءَ فِي كَرَاهِيَةِ أَنْ يَأْخُذَ الْمُؤَذِّنُ عَلَى الْأَذَانِ أُجْرًا)
	42. Müezzin ezan okuduğunda ne söyler bâbı (بَابُ مَا يَقُولُ إِذَا أَدَّى الْمُؤَذِّنُ)
	44. Ezan ile ikâmet arasında duanın geri çevrilmeyeceği bâbı (بَابُ مَا حَاءَ فِي أَنَّ الدُّعَاءَ لَا يُرَدُّ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ)
4. Cuma Bölümü (أَبْوَابُ الْجُمُعَةِ)	3. Kametsiz ezansız bayram namazı bâbı (بَابُ أَنَّ صَلَاةَ الْعِيدَيْنِ بِغَيْرِ أَذَانٍ وَلَا إِقَامَةٍ)
	20. Cuma ezanı bâbı (بَابُ مَا حَاءَ فِي أَذَانِ الْجُمُعَةِ)
17. Kurbanlar Bölümü (أَبْوَابُ الْأَضَاحِيِّ)	17. Doğan kimsenin kulağına ezan okuma bâbı (بَابُ الْأَذَانِ فِي أُذُنِ الْمُؤَلُودِ)

3.1.1.3.2.2. Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde "ندا" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar

Tablo 3.11. Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde "ندا" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu

Kitâb adı	İlgili kitâpta yer alan bâb
2. Namaz Bölümü (أَبْوَابُ الصَّلَاةِ)	48. Ezanı işittiğinde ona icabet etmeyen kimse bâbı (بَابُ مَا حَاءَ فِيمَنْ سَمِعَ النَّدَاءَ فَلَا يُجِيبُ)

3.1.1.3.3. Ebû Dâvûd, *es-Sünen*

Ezanla ilgili rivayetleri bâb hüviyetinde ele alan eserlerden bir diğeri olan Ebû Dâvûd, *Sünen*'inde⁴²³ konu ile ilgili toplam 68 rivayete yer verir. Rivayetlerin çoğu *Salât* kitâbında bulunmaktadır. Bunların haricinde *Edep*,⁴²⁴ *Tahâret*,⁴²⁵ *Cihâd*⁴²⁶ gibi

⁴²³ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk: Şuayb el-Arnaût (y.y.: Dâru'l-Risâleti'l-İlmiyye, 2009/1430) tahkikli eser esas alınmıştır.

⁴²⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Edep 115 (5105).

⁴²⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Taharet 124 (340).

⁴²⁶ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Cihad 40 (2540).

bölümlerde de ilgili rivayetleri görmek mümkündür. Eserde 18 tane bâb başlığı "اذن" ve "ندا" lafzının türevleri şeklinde tespit edilmiş olup iki ayrı tabloda gösterilmiştir.

3.1.1.3.3.1. Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde "اذن" Lafzının Türevleriyle Yer

Alan Başlıklar

Tablo 3.12. Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde "اذن" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu

Kitâb adı	İlgili kitâpta yer alan bâblar
2. Kitâbü's-Salât (كتاب الصلاة)	27. Ezanın başlangıcı bâbı (باب بدء الأذان)
	28. Ezanın nasıl olacağı bâbı (باب كيف الأذان)
	31. Ezanda sesin yükselmesi bâbı (باب رفع الصوت بالأذان)
	32. Vakit girdiğinde müezzinin yapması gerekenler bâbı (باب ما يجب على المؤذن من تعاهد الوقت)
	33. Minarenin üstünde ezan bâbı (باب الأذان فوق المنارة)
	34. Ezan okurken müezzinin dönmesi bâbı (باب المؤذن يستدير في أذانه)
	35. Ezan ve ikamet arasında dua bâbı (باب في الدعاء بين الأذان والإقامة)
	36. Müezzin işitildiğinde kişi ne der bâbı (باب ما يقول إذا سمع المؤذن)
	38. Ezan esnasında dua bâbı (باب الدعاء عند الأذان)
	39. Müezzin akşam ezanında ne söyler bâbı (باب ما يقول عند أذان المغرب)
	41. Vakit girmeden evvel ezan okuma bâbı (باب في الأذان قبل دخول الوقت)
	42. Âmânın ezanı bâbı (باب أذان الأعمى)
	43. Ezandan sonra mescitten çıkma bâbı (باب الخروج من المسجد بعد الأذان)
	44. Müezzinin imamı beklemesi bâbı (باب في المؤذن ينتظر الإمام)
	249. Bayramda ezanın terkedilmesi bâbı (باب ترك الأذان في العيد)
	271. Seferde ezan bâbı (باب الأذان في السفر)

3.1.1.3.3.2. Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde "ندا" Lafzının Türevleriyle Yer

Alan Başlıklar

Tablo 3.13. Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde "ندا" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu

Kitâb adı	İlgili kitâpta yer alan bâblar
2. Kitâbü's-Salât (كتاب الصلاة)	224. Cuma günü ezan bâbı (باب النداء يوم الجمعة)
8. Kitâbü's-Savm (كتاب الصوم)	18. Kişinin kap elinde iken ezanı işitmesi bâbı (باب [في] الرجل يسمع النداء والإناء على يده)

3.1.1.3.4. Mâlik, *el-Muvatta'*

İmam Mâlik'in *Muvatta'*'sında⁴²⁷ ezanla ilgili toplam 21 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler *Salât* ve *Îdeyn* kitâbları haricinde *Cemaatle namaz*,⁴²⁸ *Seferde namazı kısaltmak*,⁴²⁹ *Cuma*⁴³⁰ gibi bölümlerde bulunmaktadır. Eserde ezanla ilgili bâb başlıkları sadece "ندا" lafzının türevleriyle şeklinde yer almıştır. İlgili 4 bâb başlığı şu şekildedir:

3.1.1.3.4.1. İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*'sında "ندا" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar

Tablo 3.14. İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*'sında "ندا" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu

Kitâb Adı	İlgili kitapta yer alan bâblar
3. Kitâbü's-Salât (كتاب الصلاة)	1. Namaza davet bâbı (باب ما جاء في النداء للصلاة)
	2. Seferde ve abdestsiz ezan okumak bâbı (باب النداء في السفر وعلى غير وضوء)
	3. Ezandan sonra sahurun süresi bâbı (باب قدر السحور من النداء)
10. Kitâbü'l-Îdeyn (كتاب العيدين)	1. Bayramlarda Gusül, Ezan ve İkâmet bâbı (باب العمل في غسل العيدين، والنداء فيهما والإقامة)

3.1.1.1.5. Dârimî, *es-Sünen*

Ezanla ilgili rivayetlere bâb hüviyetinde yer veren eserlerden sonuncusu Dârimîdir. Müellifin *es-Sünen* 'inde⁴³¹ 23 rivayet tespit edilmiştir. İlgili rivayetlerin çoğu *Salât* kitâbında yer almakla birlikte *Hac*,⁴³² *Savm*⁴³³ ve *Îdeyn*⁴³⁴ bölümlerinde de bulunmaktadır. Eserde yer alan ilgili bâb başlıkları 11 adet olup "اذن" ve "ندا" lafızlarının türevleri şeklinde tespit edilmiş bunlar tabloda gösterilmiştir.

⁴²⁷ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985/1406) tahkikli eser esas alınmıştır.

⁴²⁸ İmam Mâlik, *Muvatta'*, *Salâtü'l-cemaat* 6.

⁴²⁹ İmam Mâlik, *Muvatta'*, *kasru's-salâti fi's-sefer* 56.

⁴³⁰ İmam Mâlik, *Muvatta'*, *Cuma* 3.

⁴³¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk: Hüseyin Selim ed-Dârânî (Suud: Dâru'l-Muğni, 2000/1412) tahkikli eser esas alınmıştır.

⁴³² Dârimî, *Sünen*, *Hac* 34 (1892).

⁴³³ Dârimî, *Sünen*, *Savm* 8 (1737).

⁴³⁴ Dârimî, *Sünen*, *Bayramlar* 218 (1643).

3.1.1.1.5.1. Dârimî'nin *es-Sünen*'inde "اذن" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar

Tablo 3.15. Dârimî'nin *es-Sünen*'inde "اذن" lafzının türevleriye yer alan başlıklar tablosu

Kitâb adı	İlgili kitâpta yer alan bâblar
	3. Ezanın başlangıcı bâbı (باب: في بدء الأذان)
	4. Sabah ezanın vakti bâbı (باب في وقت أذان الفجر)
	5. Sabah ezanında tesvîb bâbı (باب: التوسيط في أذان الفجر)
	6. Kamet birer birer ezan ikişer ikişer okunur bâbı (باب الأذان مثنى مثنى، وإقامة مرق)
2. Kitâbü's-Salât (كتاب الصلاة)	7. Ezanda terci' bâbı (باب الترجيح في الأذان)
	8. Ezan okuma esnasında dönmek bâbı (باب الاستدابة في الأذان)
	9. Ezan okunurken dua etmek bâbı (باب الدعاء عند الأذان)
	10. Ezan okunurken ne söylenir bâbı (باب ما يقال عند الأذان)
	İdeyn Bölümü ⁴³⁵ (ابواب العيدين)
	2. İki bayram namazını ezansız ve ikâmetsiz kılma ile bu namazların hutbeden önce kılınması bâbı (باب صلاة العيدين بلا أذان ولا إقامة، والصلاة قبل الخطبة)

3.1.1.1.5.2. Dârimî'nin *es-Sünen*'inde "ندا" Lafzının Türevleriyle Yer Alan Başlıklar

Tablo 3.16. Dârimî'nin *es-Sünen*'inde "ندا" lafzının türevleriyle yer alan başlıklar tablosu

Kitâb adı	İlgili kitâpta yer alan bâblar
2. Kitâbü's-Salât (كتاب الصلاة)	11. Şeytan ezan okununca kaçır bâbı (باب الشيطان إذا سمع النداء فر)
	12. Ezan okunduktan sonra camiden çıkmanın keraheti bâbı (باب كراهية الخروج من المسجد بعد النداء)

3.2. İÇERİĞİ AÇISINDAN BUHÂRÎ'NİN KİTÂBÜ'L-EZAN'I

Ezanı müstakil bir bölüm olarak değerlendiren eserler arasında konuya en geniş yer veren Buhârî'nin ezan kitâbını muhtevasıyla tanimanın konu açısından daha anlamlı olacağını düşündük. Bu amaçla bu başlık altında ilk olarak Buhârî'nin *Kitâbü'l-ezan* incelenecek daha sonra ezanı bâb olarak ele alan Müslim'in *Sahîh*'indeki ilgili kısımlarla mukayese edilecektir.

⁴³⁵ Bu bölüm Salât kitabının içinde ayrı bir başlık altında yer almaktadır.

3.2.1. Buhârî'deki Ezan Kitâbının İçeriği

Mükerrerleriyle birlikte 7275 hadis ihtiva eden Buhârî'nin *Sahîh*'i *Concordance*'a göre 97 kitâb ve 3730 bâbtan oluşmakta ve onda mükerrerler dışında dört bine yakın hadis bulunmaktadır.⁴³⁶ İbn Hacer (v. 852/1449) mezkur eserdeki toplam hadis sayısını 9082 olarak verirken tekrar edenler haricindeki sayıyı 2761 olarak kaydeder.⁴³⁷

Daha önce de ifade edildiği üzere Buhârî, 97 kitâptan oluşan *Sahîh*'inde ezan kitâbına eserinin 10. bölümünde yer vermiştir.⁴³⁸ Buhârî, 29 bâb ve 43 hadisi doğrudan ezanla ilgili olmak üzere ezan kitâbında 163 bâb ve 272 rivayet tahrir etmiştir.

Buhârî, ilgili bölüm başında, “Ezanın başlangıcı bâbı” altında “*Namaza çağırduğunuz zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu, onların aklını kullanmaz bir topluluk olmalarındandır.*”⁴³⁹ ve “*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır.*”⁴⁴⁰ âyetlerini zikrederek başlar. Onun konuya bu âyetlerle başlama nedeninin teberrüken olduğu ve ezanın sadece uyku ile değil Kur'ân-ı Kerîm ile sabit oluşuna bir delil şeklinde değerlendirilmiştir.⁴⁴¹ Zira bölümdeki hadisler Enes b. Malik'ten (v. 93/711-12) nakledilen ezan hakkında yapılan istişare sonrasında Bilâl'e (v. 20/641) ezanın çifter, ikâmetin ise birer defa okuyacağını emredilmesi rivayeti ile başlar.⁴⁴² Ezan kitâbı “Kadının mescide çıkmak için eşinden izin istemesi” bâbı altında bir kadının izin istemesi halinde ona engel olunamayacağı hadisi⁴⁴³ ile de son bulur.

Kitâbü'l-ezan'daki ilgili rivayetlerin bu bölümde serdetmenin bahsedilen konuyu daha anlaşılır kılacağı kanaatini taşımaktayız. Bu sebeple ilgili bâblar zikredilmiş ve rivayetlerin metinle birlikte tercümesi verilerek gerekli açıklamalar yapılmıştır.

3.2.1.1. Ezanın Başlaması

وَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: (وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُؤًا وَلَعِينًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ)، وَقَوْلُهُ إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ.

⁴³⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 81.

⁴³⁷ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 1: 469.

⁴³⁸ Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sârîh*, 2: 550.

⁴³⁹ Mâide 5/58.

⁴⁴⁰ Cuma 62/9.

⁴⁴¹ Bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 102; Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sârîh*, 2: 550.

⁴⁴² Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (603).

⁴⁴³ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 163 (875).

حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا خَالِدُ الْحَدَّادُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: ذَكَرُوا النَّارَ وَالنَّافُوسَ، فَذَكَرُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى. فَأَمَرَ بِلَالٌ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ، وَأَنْ يُؤَيِّرَ الْإِقَامَةَ.

Enes b. Mâlik'ten rivayet olduğuna göre ashab ateş yakmayı ve çan çalmayı teklif ettiler. Ardından bunların Yahudi ve Hristiyanlara âit olduğunu düşünerek vazgeçtiler. Bilâl ezan lâfızlarını ikişer ikişer, ikâmet lâfızlarını da birer birer söylemekle emrolundu.⁴⁴⁴

أَنَّ ابْنَ عَمَرَ، كَانَ يَقُولُ: كَانَ الْمُسْلِمُونَ حِينَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ يَجْتَمِعُونَ فَيَتَحَيَّنُونَ الصَّلَاةَ لَيْسَ يُنَادَى لَهَا، فَتَكَلَّمُوا يَوْمًا فِي ذَلِكَ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: اتَّخَذُوا نَافُوسًا مِثْلَ نَافُوسِ النَّصَارَى، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ بُوقًا مِثْلَ قَرْنِ الْيَهُودِ، فَقَالَ عُمَرُ: أَوْلَا تَتَّبِعُونَ رَجُلًا يُنَادِي بِالصَّلَاةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا بِلَالُ قُمْ فَتَادِ بِالصَّلَاةِ».

İbn Ömer'den rivayet olduğuna göre Müslümanlar Medine'ye geldikleri zaman bir araya toplanırlar ve namaz vaktini beklerlerdi. Namaz için nidâ edilmezdi. Birgün bu durumu kendi aralarında konuştular. Bazıları Hristiyanların çanları gibi bir çan kullanılmasını teklif ederken diğerleri Yahudilerin nefirine benzer bir boru olsun dediler. Ömer de “Niçin namaza çağıracak bir kişi gönder miyorsunuz?” diye öneride bulundu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) “Yâ Bilâl! Kalk, namaz için nidâ et/ezan oku” buyurdu.⁴⁴⁵

Buhârî, “ezanın başlaması” şeklinde bir bâb başlığı belirleyerek ezanın hicretten önce olmadığını bilakis Müslümanların Medine'ye geldikten sonra namaza çağırılma şekillerinin müzakere edildiği bir haberi gündeme getirmiş ve ezanın Hz. Peygamber'in Bilâl-i Habeşî'ye emretmesiyle meşru kılındığını belirtmiştir. Keza Buhârî'nin ilgili bâb başlığı altında zikrettiği Medine'de nâzil olan iki âyet⁴⁴⁶ de bu görüşü desteklemektedir.⁴⁴⁷

3.2.1.2. Ezanın Lafızları İkişer İkişerdir

عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: أَمَرَ بِلَالٌ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ، وَأَنْ يُؤَيِّرَ الْإِقَامَةَ، إِلَّا الْإِقَامَةَ.

Enes b. Mâlik'ten rivayet olduğuna göre Bilâl'e ezan lâfızlarını ikişer ikişer; “Kad kâmeti's-salâh” lâfzı hariç ikâmet lâfızlarını da birer birer söylemesi emredildi.⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (603).

⁴⁴⁵ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (604).

⁴⁴⁶ Mâide 5/58; Cuma 62/9.

⁴⁴⁷ Ayni, *Umdetü'l-kârî*, 5: 102.

⁴⁴⁸ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 2 (605).

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: لَمَّا كَثُرَ النَّاسُ. قَالَ: ذَكَّرُوا أَنْ يَعْلَمُوا وَقْتُ الصَّلَاةِ بِشَيْءٍ يَغْرُبُونَ، فَذَكَّرُوا أَنْ يُرْوُوا نَارًا، أَوْ يَضْرِبُوا نَافُوسًا فَأَمَرَ بِلَالَ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ، وَأَنْ يُؤَيِّرَ الْإِقَامَةَ.

Enes b. Mâlik'ten rivayet olduğuna göre nüfus çoğaldığında, namaz vaktini bildikleri bir şeyle alâmetlendirmeyi düşündüler. Bir ateş tutuşturmayı ya da bir çan çalmayı önerdiler. Nihayet Bilâl'e ezan lâfızlarını ikişer ikişer, ikâmet lâfızlarını da birer birer söylemesi emredildi.⁴⁴⁹

3.2.1.3. “Kad Kâmeti’s-Salâh” Sözü Hariç İkâmet Lafızları Tekrar Edilmez

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: أَمَرَ بِلَالَ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ، وَأَنْ يُؤَيِّرَ الْإِقَامَةَ. قَالَ إِسْمَاعِيلُ: فَذَكَّرْتُ لِأَيُّوبَ، فَقَالَ: إِلَّا الْإِقَامَةَ.

Enes b. Mâlik'ten rivayet olduğuna göre Bilâl'e ezan lâfızlarını çift, ikâmet lâfızlarını tek söylemesi emredildi. İsmail Eyyüb'e Enes hadisini anlattığında Eyyüb de ikâmet lafızları hariç olduğunu söyledi.⁴⁵⁰

İkinci ve üçüncü bâbta yer alan hadisler ezan ve ikâmetin keyfiyeti, ne şekilde okunacağı ile ilgilidir. Buhârî, ezanın meşruiyeti hakkında bilgiyi aktardıktan sonra okuma keyfiyetine dair hadisleri vererek devam etmiştir. Ezan, ilk çağrı/davet; ikâmet ise ilk daveti işitip buna uyan cemaatin, mescide geliş amaçlarını ifâ etmelerini veya edeceklerini bildiren ikinci bir uyarıyı ifade etmektedir. Her ikisinde de lafız ve manalar aynıdır.⁴⁵¹ Ezan lafızlarının tekrar edilerek okunması daveti uzaktaki kimselere duyuru amacı taşıması sebebiyle sesin daha iyi ulaşması için tekrarlanırken ikâmet mescitte hazır bulunan kimseler için yapılır.⁴⁵² Bunlarla birlikte ikâmet lafızlarının tekrarıyla ilgili farklı görüşler benimsenmiştir.⁴⁵³

3.2.1.4. Ezan Okumanın Fazîleti

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ أَدْبَرَ الشَّيْطَانُ، وَلَهُ ضُرَاطٌ، حَتَّى لَا يَسْمَعَ التَّائِبِينَ، فَإِذَا قَضَى النَّدَاءَ أَقْبَلَ، حَتَّى إِذَا نُوبَ بِالصَّلَاةِ أَدْبَرَ، حَتَّى إِذَا قَضَى التَّوْبَةَ أَقْبَلَ، حَتَّى يَخْطُرَ بَيْنَ الْمَرْءِ وَنَفْسِهِ، يَقُولُ: ادْكُرْ كَذَا، ادْكُرْ كَذَا، لِمَا لَمْ يَكُنْ يَدْكُرْ حَتَّى يَظَلَّ الرَّجُلُ لَا يَدْرِي كَمْ صَلَّى.

⁴⁴⁹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 2 (606).

⁴⁵⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 3 (607).

⁴⁵¹ “kad kâmeti’s-salâh” sözü sadece ikâmette yer almaktadır.

⁴⁵² İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 84.

⁴⁵³ Ayrıntılı bilgi için Bk. Ayni, *Umdetü'k-Kârî*, 5: 110; Akyüz, “İkâmet”, *DİA*, c. 22: 16.

Ebû Hüreyre'den rivayet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Namaz için nidâ edildiğinde şeytan, ezanı işitmek için geri dönüp yellenerek kaçar. Müezzin nidâyı bitirince tekrar gelir. Namaz için ikâmet edilince yine geri kaçar. Müezzin ikâmeti bitirince gelir, insan ile nefsi arasına girer: “falan şeyi anımsa, falan şeyi anımsa” diyerek (namazdan önce insanın) aklında olmayan şeyleri hatırlatır. İnsan kaç rekât kıldığını unutana kadar (onunla uğraşır)”.⁴⁵⁴

Buhârî, ezanın ortaya çıkışı ve nasıl okunacağına dair rivayetlere yer verdikten hemen sonra ezan okumanın fazîleti bâbında şeytanın ezanı duyduğu anda kaçacağıyla ilgili hadisi zikretmiştir. Şeytan, insanlardan ve cinlerden isyankâr olan herşeyi kapsayan bir tür olarak belirtilmekle birlikte burada kastedilen mana cinlerden olan şeytandır. Şeytanın yellenme ifadesi; kendi çıkardığı sesle meşgul olup ezanı bastırmak ya da ezanı küçümsek için de ses çıkardığı, bunu kasten yahut korkudan yapmış olabileceği ve böylelikle taharete hadesle karşılık vermesi şeklinde izah edilmiştir.⁴⁵⁵ Şeytanın ezanı duymamak için kaçması onun şahitlikte bulunmak istemeyişi şeklinde de ifade edilmiştir.⁴⁵⁶ Zira müezzini işiten her şey kıyamette onun lehine şahitlik edecektir.⁴⁵⁷ Şeytan, ezan bittikten sonra namaz kılan ile kalbi arasına yani namaza yönelme gayesi ve ihlası arasına girerek⁴⁵⁸ kişiyi meşgul etmekle uğraşır. Bu açıdan ezan bittikten sonra şeytanın gelip ikâmet esnasında tekrar kaçması ikâmet bittiğinde ise yine gelmesi ezan ve ikâmetin etki ve gücünü göstermektedir.

Ezanın fazîleti bâbı altında tahrir edilen bu hadisin ilk etapta bâb başlığıyla bir uyumunun olmadığı gözükse de Buhârî'nin bâb başlıklarını oluşturmadaki vasfı göz önünde bulundurulduğunda ezan okunduğu zaman onun ortaya çıkardığı etki ve güç sebebiyle şeytanın kaçması ve tevhidin ilânı gibi ezan lafızlarının içerdiği yüce anlamlar ilgili bâb başlığına zemin hazırlamıştır.⁴⁵⁹

3.2.1.5. Ezan Okumada Sesi Yükseltme

وَقَالَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ: أَذُنُ أَذَانَا سَمَحًا وَإِلَّا فَاعْتَرَيْنَا.

⁴⁵⁴ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 4 (608).

⁴⁵⁵ Bk. İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 85.

⁴⁵⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 112.

⁴⁵⁷ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 5 (609); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 31 (515); Nesâî, *Sünen*, Ezan 14 (644, 645, 646).

⁴⁵⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 86; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 112.

⁴⁵⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 111.

أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ، قَالَ لَهُ: إِنِّي أَرَاكَ تُحِبُّ الْعَنَمَ وَالْبَادِيَةَ، فَإِذَا كُنْتَ فِي عَنَمِكَ، أَوْ بَادِيَتِكَ، فَأَذُنْتَ بِالصَّلَاةِ فَارْفَعِ صَوْتَكَ بِالنِّدَاءِ، فَإِنَّهُ: لَا يَسْمَعُ مَدَى صَوْتِ الْمُؤَذِّنِ، حَتَّى وَلَا إِنْسٌ وَلَا شَيْءٌ، إِلَّا شَهِدَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، قَالَ أَبُو سَعِيدٍ: سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Ömer b. Abdülaziz: “Ya külfetsiz ezan oku, yâhud yanımızdan ayrıl” demiştir.

Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayet olduğuna göre o şöyle demiştir: Zannediyorum sen davarları ve kırları seviyorsun. Davarların başında veya kırdarken namaz için ezan okuyacağın zaman yüksek sesle nidâ et. Zira sesinin ulaştığı yere kadar müezzinin ezanını duyan insanlar, cinler ve hatta bütün her şey kıyamet gününde onun lehine şahadette bulunur. Ebû Saîd bunu Resûlullah’tan (s.a.) işittiğini belirtmiştir.⁴⁶⁰

Buhârî, şartlarına uygun yeterli miktarda hadis bulamadığı bir bâbda veya fikhî görüşünü özellikle ifade etmek istediği bir konuda ilgili âyetleri, ta’lik yoluyla hadisleri, sahâbe, tâbiîn ve meşhur imamların sözlerini tercemede zikreder.⁴⁶¹ Bunun bir örneği olarak bu bâbta da Ömer b. Abdülaziz’in sözünü verdikten sonra ilgili gördüğü hadisi tahrir etmiştir.

Burada yer verilen Ömer b. Abdülaziz’in sözünün bâb başlığı ile uyumu müezzinin ezan okuduğu esnada sesinin yüksekliğinin yanı sıra okuyuşunun güzel olmasıdır.⁴⁶² Yani müezzinin bu işi ne kadar hasbîlikle yapma meselesi ve lafızlarının anlaşılır olmasında konunun ayrı bir yanını teşkil etmektedir. Dârekutnî’nin (v. 385/995) *Sünen*’inde İbn Abbas kanalıyla Hz. Peygamber’den aktarılan rivayet buna işaret etmektedir. Buna göre İbn Abbas, Hz. Peygamber’in ezanı kuralına uygun okumayan bir müezzinin olduğunu ve Peygamber’in (s.a.) ona konuya dair hatırlatmalarda bulunduğunu değilse müezzinlik yapma dediğini nakletmiştir.⁴⁶³

Yüksek sesle okuma ifadesi ezanın, ashâb-ı kirâm arasında yerleştiğini gösterir. Çünkü Ebû Saîd karşısındakinin ezan okurken sesini yükseltmesini belirtmekle yetinmiştir.⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 5 (609).

⁴⁶¹ M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh”, *DİA*, c. 7 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 115.

⁴⁶² Bk. Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 5: 113.

⁴⁶³ Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünen-i Dârekutnî*, thk: Şuayb el-Arnaût, Hasan Abdü’l Mün’ım Şilbî, vd. (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2004/1424), 2: 461 (1877).

⁴⁶⁴ Musa Bilgiç, “Buhârî’nin el-Câmiu’s-Sahîh’indeki Ezanla İlgili Rivayetlerin Hadis Tekniği ve Yorumu Açısından Değerlendirilmesi”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 35.

3.2.1.6. Ezan Okunması Sebebiyle Savaşılmayacağı

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا عَزَا بِنَا قَوْمًا، لَمْ يَكُنْ يَغْزُو بِنَا حَتَّى يُصْبِحَ وَيَنْظُرَ، فَإِنْ سَمِعَ أَذَانًا كَفَتْ عَنْهُمْ، وَإِنْ لَمْ يَسْمَعْ أَذَانًا أَعَارَ عَلَيْهِمْ، قَالَ: فَخَرَجْنَا إِلَى خَيْبَرَ، فَأَتَيْتُمُنَا إِلَيْهِمْ لَيْلًا، فَلَمَّا أَصْبَحَ وَلَمْ يَسْمَعْ أَذَانًا رَكِبَ، وَرَكِبْتُ خَلْفَ أَبِي طَلْحَةَ، وَإِنَّ قَدِيمِي لَتَمَسُّ قَدَمَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَخَرَجُوا إِلَيْنَا بِمَكَاتِلِهِمْ وَمَسَاحِيهِمْ، فَلَمَّا رَأَوْا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالُوا: مُحَمَّدٌ وَاللَّهِ، مُحَمَّدٌ وَالْحَمِيسُ، قَالَ: فَلَمَّا رَأَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، خَرِبَتْ خَيْبَرَ، إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ {قَسَاءَ صَبَاحِ الْمُنْدَرِيِّينَ}.

Enes b. Mâlik'ten rivayet olduğuna göre o şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.) bizimle beraber bir kavim üzerine gittiğinde sabah olmadan hücum etmezdi. Ezan sesi işitirse onlara saldırmaz değilse baskın yapardı. Enes devamla şöyle aktarır: Biz Hayber’e doğru yola çıktık; nihayet geceleyin oraya ulaştık. Sabah olup da bir ezan sesi işitmeyince, Resûlullah hayvanına bindi. Ben de Ebû Talha’nın hayvanının terkindeydim. Ayağım Peygamber’in (s.a.) ayağına dokunuyordu. Halk sepetleri ve çapalarıyla bize yöneldiler. Peygamber’i (s.a.) gördükleri zaman “Muhammed ve ordusu!” dediler. Resûlullah da, ‘Allâhüekber, Allâhüekber Hayber harâb oldu. Biz bir kavmin yurduna indik mi, uyarılmış olanların sabahı ne kötü olacaktır’ buyurmuştur.”⁴⁶⁵

Buhârî’nin bu bâb başlığından maksadının ne olduğu konusunda bir önceki başlıkla ilgi kurulduğunda ezanın ortaya çıkardığı neticeler kapsamlı olarak değerlendirilip üç husus ön plana çıkmaktadır. Bundan bir önceki ezanın fazîleti bâbı iki konuyu ihtiva eder. İlk olarak ezanın toplu bir şekilde namaza davet etmesi ikincisi ise şehâdeti tevdi etmek suretiyle kişinin ezan okumadaki fazîletidir. Bu sebeplerle üçüncü bir madde nazar edilerek ezan okunulan bir kavim ile savaşılmayacağı sonucu çıkmaktadır.⁴⁶⁶

Ayrıca bâb başlığı ile hadisin uyumu zahiren gözükmektedir.⁴⁶⁷ Bu hadis göstermektedir ki ezan, terkedilmesi mümkün olmayan İslam’ın sembolüdür. Eğer bir bölge halkı hep birlikte ezan okumayı terkederse, devlet başkanı onlarla savaşır.⁴⁶⁸

3.2.1.7. Kişi Müezzini İşittiğinde Ne Söyler

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا سَمِعْتُمُ النَّدَاءَ، فَعُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ الْمُؤَدُّ.

⁴⁶⁵ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 6 (610).

⁴⁶⁶ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 90.

⁴⁶⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 116.

⁴⁶⁸ Bk. İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 90; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 116.

Ebû Saîd'ten nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.) “Müezzinin nidâsını işittiğiniz zaman siz de onun dediğini söyleyiniz” buyurmuştur.⁴⁶⁹

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَيْسَى بْنُ طَلْحَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ مُعَاوِيَةَ يَوْمًا، فَقَالَ مِثْلَهُ، إِلَى قَوْلِهِ: وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ.

İsa b. Talha bir gün ezan okunduğu sırada Muâviye'yi müezzinin dediklerini “Eşhedu enne Muhammeden Resûlullah” sözüne kadar aynen tekrar ederken duyduğunu aktarmıştır.⁴⁷⁰

قَالَ يَحْيَى: وَحَدَّثَنِي بَعْضُ إِخْوَانِنَا، أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا قَالَ: حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، قَالَ: «لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ»، وَقَالَ: هَكَذَا سَمِعْنَا نَبِيَّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ.

Yahya b. Ebî Kesîr'e bazı kardeşlerinin kendisine naklettiğine göre Muâviye, müezzin, “Hayye ale's-salâh” ifadesini söylediğinde “La havle velâ kuvvete illâ billah” demiş, ardından da “İşte biz, Peygamberimiz'in (s.a.) böyle söylediğini işittik” diye ilâve etmiştir.⁴⁷¹

Buhârî, müezzin ezan okuduğunda onu işiten kimse, müezzinin söylediklerini aynen tekrar etmekle birlikte ‘hayye aleteyn’ ifadelerinde ‘lâ havle ve lâ kuvvete illâbillâh’ diyerek ona eşlik edeceği ifade edilmiştir.⁴⁷²

3.2.1.8. Ezan Okunduğu Esnada Dua

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ النِّدَاءَ: اللَّهُمَّ رَبِّ هَذِهِ الدُّعْوَةُ التَّامَّةُ، وَالصَّلَاةُ الْقَائِمَةُ آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ، وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ، حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

Câbir b. Abdullah'tan rivayet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Her kim ezanı işittiği zaman “Ey bu eksiksiz davetin ve kılınan namazın sahibi Rabbim! Hz. Muhammed'e vesileyi ve fazileti ver. O'nu (s.a.), vaat ettiğin Makam-ı Mahmûd'a eriştir” derse kıyamet gününde benim şefaati ona vâcib olur.”⁴⁷³

İlgili rivayette yer alan “ezan esnasında” cümlesinden maksat ezan bittiğinde okunulacak dua anlamındadır.⁴⁷⁴

Yüksek mertebeler için de kullanılan vesile, büyük birine yaklaşma yolunu ifade etmekte ve cennetteki yüce bir konum anlamında kullanılmaktadır. Övülmeyi gerektiren

⁴⁶⁹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 7 (611).

⁴⁷⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 7 (612).

⁴⁷¹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 7 (613).

⁴⁷² İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 91.

⁴⁷³ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 8 (614).

⁴⁷⁴ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 94-95.

her türlü güzellik için genel bir kavram olarak kullanılan Makam-ı mahmûd ise kendisinde bulunan kişinin övüldüğü makam manasındadır.⁴⁷⁵

3.2.1.9. Ezan Okumak Hususunda Kura Atmak

وَيُذَكِّرُ: أَنَّ أَقْوَامًا اخْتَلَفُوا فِي الْأَذَانِ فَأَقْرَعَ بَيْنَهُمْ سَعْدٌ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي النَّدَاءِ وَالصَّفِّ الْأَوَّلِ، ثُمَّ لَمْ يَجِدُوا إِلَّا أَنْ يَسْتَهْمُوا عَلَيْهِ لَأَسْتَهَمُوا، وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي التَّهَجِيرِ لَأَسْتَبَقُوا إِلَيْهِ، وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي الْعَتَمَةِ وَالصُّبْحِ، لَأَكْتَوهُمَا وَلَوْ حَبَوًا.

Bazı topluluklar önce kimin ezan okuyacağı hususunda ihtilaf ettiğinde Sa'd b. Ebî Vakkas'ın onlar arasında kura attığı aktarılmıştır.

Ebû Hüreyre'den rivayet olduğuna göre Resûlullah (s.a.), “İnsanlar ezan okumanın ve birinci safta bulunmanın fazîletini bilselerdi kuradan başka çare bulamazlardı da kura atarlardı. Yine insanlar, namazı ilk vaktinde kılmanın fazîletini bilselerdi bunun için birbirleriyle yarışarlardı. Ayrıca onlar, yatsı ile sabah namazlarındaki sevabı bilselerdi, bu iki namazın cemaatine emekleye emekleye de olsa gelirlerdi” buyurmuştur.⁴⁷⁶

Buhârî'nin gerekli gördüğü rivayetleri muallak bir şekilde bâbın hadisinden önce verme özelliğini bu bâbta da görmekteyiz. Bu bağlamda Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Kâdisiyye'de müslümanların ezanı kimin okuyacağı konusunda yaşanan tartışmalar üzerine Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın ilgililer arasında kura çektiğine dair muallak bir rivayete⁴⁷⁷ yer verdikten sonra başlıkla uyumu aşikâr olan bir hadisi zikretmiştir.

3.2.1.10. Ezan Arasında Kelam Etmek

وَتَكَلَّمَ سُلَيْمَانُ بْنُ صُرَيْدٍ فِي أَذَانِهِ وَقَالَ الْحَسَنُ: لَا بَأْسَ أَنْ يَضْحَكَ وَهُوَ يُؤَدُّنَ أَوْ يَقِيمُ.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: خَطَبَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ فِي يَوْمِ رَدِّغِ، فَلَمَّا بَلَغَ الْمُؤَدُّنَ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، فَأَمَرَهُ أَنْ يُنَادِيَ الصَّلَاةَ فِي الرَّحَالِ، فَنَظَرَ الْقَوْمُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ، فَقَالَ: فَعَلَّ هَذَا مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنْهُ وَإِنَّمَا عَزَمَةٌ.

Süleyman b. Surad ezan okurken konuşmuştur. Hasan el-Basrî de, “Müezzinin, ezan okurken yâhud ikâmet ederken gülmesinde beis yoktur” demiştir.

Abdullah b. Hâris, Abdullah b. Abbas'ın yağmur yağıp yerlerin çamurlandığı bir cuma gününde hutbe îrâd edeceği sırada müezzine “Hayye ale's-salâh” sözüne ulaştığı

⁴⁷⁵ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 95; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 122; Kastallânî, *İrşâdüs's-Sârî*, 2: 615.

⁴⁷⁶ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 9 (615).

⁴⁷⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 124.

zaman “es-Salâtü fi’r-rihâl = Namaz bulunduğunuz yerde kılınacak” diye nidâ etmesini emrettiğini nakletmiştir. Bu emirden dolayı insanlar birbirlerine baktılar. Bunun üzerine İbn Abbâs, müezzine bu nidâyı İbn Abbâs’tan çok daha hayırlı olan Hz. Peygamber’in yaptırdığını ve cuma namazının vâcib olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁸

Aynı şekilde Buhârî burada da müezzinin ezan okurken konuşmasında bir sakınca olmadığını ifade eden muallak bir rivayete yer vererek bâb başlığını desteklemiş ve sonrasında ilgili hadisi tahrir etmiştir.

Ezan okunurken konuşmak ifadesi; ezan okunurken ezanın lafızları dışında başka sözler sarfetmek manasına gelir.⁴⁷⁹ Bu hadisten anlaşılan mana da bunu ifade etmektedir. Zira müezzin çamurlu bir günde insanların mescitte ibadet yapabilmeleri mümkün olmadığı bir zamanda “الصَّلَاةُ فِي الرَّجَالِ” = “Namaz bulunduğunuz yerde kılınacak” şeklinde nidâ etmiştir.

3.2.1.11. Kendisine Ezanı Haber Verecek Biri Olduğu Zaman Âmânın Ezan Okuması

عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ بِلَالَ يُؤَدُّنُ بِلَيْلٍ، فَكُلُّوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ، ثُمَّ قَالَ: وَكَانَ رَجُلًا أَعْمَى، لَا يُنَادِي حَتَّى يُقَالَ لَهُ: أَصْبَحْتَ أَصْبَحْتَ.

Abdullah b. Ömer’den rivayet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.), “Bilâl, ezanı gece okuyor, sizler İbn Ümmü Mektûm ezan okuyuncaya kadar yiyiniz içiniz” buyurmuştur. Sonra râvî: “İbn Ümmü Mektûm âmâ bir kimse idi. Kendisine sabah oluyor, sabah oluyor denilmedikçe ezan okumazdı.” demiştir.⁴⁸⁰

Ezan kitâbında ramazan ayında iki uygulama halinde okunan ezan hakkında bilgi veren rivayetleri kitâbının farklı yerlerinde⁴⁸¹ tahrir eden Buhârî, burada âmâ bir kimsenin kendisine vaktin girdiğinin haber verilmesiyle ezan okuyabileceğine dair hadisi zikrederek özürlü olan kişilerinde kendi kabiliyetlerine göre istihdam edilebileceğine ayrıca onun kendisine vaktin geldiğini haber veren kimselerin bulunması hâlinde müezzinlik görevini yerine getirebileceğine işaret etmiştir.⁴⁸²

⁴⁷⁸ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 10 (616).

⁴⁷⁹ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 98.

⁴⁸⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 11 (617).

⁴⁸¹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 12 (620); 13 (621, 622).

⁴⁸² Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 128.

3.2.1.12. Fecirden Sonraki Ezan

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي حَفْصَةُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا اعْتَكَفَ الْمُؤَدُّنُ لِلصُّبْحِ، وَبَدَأَ الصُّبْحِ، صَلَّى رَكَعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ تُقَامَ الصَّلَاةُ.

Hafsa, müezzinin sabahı bekleyip fecr belirdiği zaman Resûlullah'ın (s.a.) farz namazdan önce hafif iki rekât namaz kıldığını haber vermiştir.⁴⁸³

عَنْ عَائِشَةَ، كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ بَيْنَ النَّدَاءِ وَالْإِقَامَةِ مِنْ صَلَاةِ الصُّبْحِ.

Hz. Âişe, “Peygamber’in (s.a.) sabah ezanı ile ikâmeti arasında hafif iki rekât namaz kıldığını rivayet etmiştir.⁴⁸⁴

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ بِلَالَ يُنَادِي بِلَيْلٍ، فَكُلُّوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ.

Abdullah b. Ömer'den rivayet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.), “Bilâl ezanı gece okuyor. Binâenaleyh sizler İbn Ümmü Mektûm ezan okuyuncuya kadar yiyiniz, içiniz” buyurmuştur.⁴⁸⁵

İlk bakışta bu ve bundan sonraki bâb arasında tertip açısından bir uyum olmadığı gözükse de aslolan müezzinin vakit girdikten sonra yani fecirden sonra ezan okumasıdır. Bu sebeple Buhârî, öncelikli olarak fecirden sonraki ezan, hemen ardından fecirden önceki ezan bâbına yer vermiştir.⁴⁸⁶ Esasında burada tartışma konusu olan fecirden önce ezanın okunması olup bir sonraki başlıkta bu mevzu açıklanacaktır.

Fecirden sonraki ezan bâbında sabah namazı vakti konu edilmiştir. Nitekim rivayetlerde Peygamber'in (s.a.) ikâmetten önce kıraatin uzun tutulmadığı kısa sure veya âyetlerle kılınan hafif iki rekat namaz yani sabah namazının sünnetini kıldığı nakledilmiştir.⁴⁸⁷

⁴⁸³ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 12 (618).

⁴⁸⁴ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 12 (619).

⁴⁸⁵ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 12 (620).

⁴⁸⁶ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 102; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 132.

⁴⁸⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 133.

3.2.1.13. Fecirden Önceki Ezan

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَا يَتَمَعَنَّ أَحَدُكُمْ - أَوْ أَحَدًا مِنْكُمْ - أَذَانُ بِلَالٍ مِنْ سَخُورِهِ، فَإِنَّهُ يُؤَدُّنُ - أَوْ يُنَادِي بِلَيْلٍ - لِيَرْجِعَ قَائِمَكُمْ، وَلِيُنَبِّئَ نَائِمَكُمْ، وَلَيْسَ أَنْ يَقُولَ الْفَحْرُ - أَوْ الصُّبْحُ - وَقَالَ بِأَصَابِعِهِ وَرَفَعَهَا إِلَى فَوْقِ وَطْأَطَأَ إِلَى أَسْفَلِ حَتَّى يَقُولَ هَكَذَا وَقَالَ زُهَيْرٌ: بِسَبَابَتَيْهِ إِحْدَاهُمَا فَوْقَ الْأُخْرَى، ثُمَّ مَدَّهَا عَنْ يَمِينِهِ وَيَسْمَالِهِ.

Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet olduğuna göre Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Bilâl’in ezanı hiçbirinizi sahur yemeğinden alıkoymasın. Zira o, gece ezan okur. Bunun sebebi ibadetle meşgul olanınıza sabahın yaklaştığını haber vermek, uykuda olanınızı da uyandırmaktır. Fecr/sabah, böyle zahir olmak değildir; böyle olmayınca fecr olmaz.” Râvi Züheyr, Peygamber’in “Fecr böyle zahir olmak değildir” derken parmaklarını yukarıya kaldırıp baş aşağıya diktiğini “böyle olmayınca” derken de şehâdet ve orta parmaklarını üst üste koyup sağa sola işaret ettiğini nakletmiştir.⁴⁸⁸

عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: إِنْ بَلَغَ الْيُودُنُ بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُؤَدَّنَ ابْنُ أُمِّ مَكْنُونٍ.

İbn Ömer’den rivayet olduğuna göre Resûlullah (s.a.), “Bilâl ezanı gece okur. Binâenaleyh İbn Ümmü Mektûm ezan okuyuncaya kadar yiyiniz ve içiniz” buyurmuştur.⁴⁸⁹

Bu bâb fecirden önce ezan okumanın dini bir temeli olduğunu tespit için açılmıştır.⁴⁹⁰ Nitekim tahrir edilen hadisten açıkça anlaşılacağı üzere sabah namazı vakti için öncesinde bu vaktin yaklaştığını haber vermek üzere Bilâl-i Habeşî’nin okuduğu ezan ve imsakin girmesi sebebiyle İbn Ümmü Mektûm’un ezanı şeklinde asr-ı saadette fecirden önce ve sonra iki ezan uygulaması söz konusudur.

3.2.1.14. Ezan İle İkâmet Arasında Ne Kadar Fasıla Vardır?

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلٍ الْمُرِّيِّ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: بَيْنَ كُلِّ أَذَانَتَيْنِ صَلَاةٌ، ثَلَاثًا لِمَنْ شَاءَ.

Mugaffel el-Müzenî’den rivayet olduğuna göre Resûlullah (s.a.), üç kere “Her iki ezan, yani ezanla ikâmet arasında kılmak isteyen için bir namaz vardır” buyurmuştur.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 13 (621).

⁴⁸⁹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 13 (622).

⁴⁹⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 135.

⁴⁹¹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 14 (624).

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كَانَ الْمُؤَذِّنُ إِذَا أَدَّ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَبْتَدِرُونَ السَّوَارِي، حَتَّى يَخْرُجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُمْ كَذَلِكَ، يُصَلُّونَ الرَّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْمَغْرَبِ، وَمَ يَكُنْ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ شَيْءٌ، قَالَ عَثْمَانُ بْنُ حَبَلَةَ، وَأَبُو دَاوُدَ: عَنْ شُعْبَةَ، لَمْ يَكُنْ يَبْتَهُمَا إِلَّا قَلِيلًا.

Enes b. Mâlik'den rivayet olunduğuna göre müezzin ezan okuduğu zaman Peygamber'in (s.a.) ashâbından bazıları acele ile direklere doğru namaz kılardı. Peygamber (s.a.) evinden çıktığı vakit onları akşam namazının farzından evvel iki rekât kılariken bulurdu. Ezan ile ikâmet arasında pek vakit yoktur. Ebû Dâvûd'da Osmân b. Cebele ve Şu'be'den gelen rivayette "Ezan ile ikâmet arasında ancak az bir müddet vardır" demiştir.⁴⁹²

İlgili rivayetlerde ezan ile ikâmet arasında süre bakımından⁴⁹³ ne kadarlık bir zaman aralığı vardır sorusu, sadece vaktin girmesi ve cemaatin toplanması için gerekli vaktin geçmesinin beklenmesi şeklinde kayıtlandırılmıştır. Zira ezan ile ikâmet arasında nafîle namaz kılma noktasında âlimler arasında görüş ayrılığı yoktur.⁴⁹⁴

3.2.1.15. İkâmeti Bekleyen Kimse

أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَكَتَ الْمُؤَذِّنُ بِالْأُولَى مِنْ صَلَاةِ الْفَجْرِ قَامَ، فَزَكَعَ رُكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ قَبْلَ صَلَاةِ الْفَجْرِ، بَعْدَ أَنْ يَسْتَبِينَ الْفَجْرَ، ثُمَّ اضْطَجَعَ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ، حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمُؤَذِّنُ لِلْإِقَامَةِ.

Hiz. Âişe'den rivayet olduğuna göre Resûlullah (s.a.), müezzin sabah namazı için ilk ezanı okuduğunda, namazdan evvel fecr aydınlığı iyice belirdikten sonra kalkar, hafif iki rekât kılar, sonra sağ yanı üzerine uzanır, müezzin namaza ikâmet (edeceğini haber vermek) için gelinceye kadar beklerdi.⁴⁹⁵

3.2.1.16. Dileyen Kimse İçin Her Ezan Arası Namaz Vardır

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَقَّلٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ، بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ، ثُمَّ قَالَ فِي الثَّلَاثَةِ: لِمَنْ شَاءَ.

Abdullah b. Mugaffel'den rivayet olduğuna göre Peygamber (s.a.), "Her iki ezan yani ezanla ikâmet arasında bir namaz vardır. Her iki ezan arasında bir namaz vardır" buyurmuş üçüncüsünde ise "isteyen için" sözünü ilâve etmiştir.⁴⁹⁶

⁴⁹² Buhârî, *Sahîh*, Ezan 14 (625).

⁴⁹³ Kastallânî, *İrşâdüs's-Sârî*, 2: 624.

⁴⁹⁴ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 106.

⁴⁹⁵ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 15 (626).

⁴⁹⁶ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 16 (627).

ona: “Serinliği bekle!” buyurdu. Bir müddet sonra müezzin yine ezan için kalktı. Peygamber (s.a.) yine: “Serinliği bekle!” buyurdu. Müezzin bunu üçüncü kez yapmaya niyetlenince Peygamber (s.a.) “Gölge tepelerin yüksekliği miktarına eşit oluncaya kadar serinliği bekle! sıcağın şiddeti cehennemın kaynamasındandır.” buyurdu.⁵⁰⁰

عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ، قَالَ: أَتَى رَجُلَانِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُرِيدَانِ السَّفَرَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا أَنْتُمَا خَرَجْتُمَا، فَأَذِّنَا، ثُمَّ آفِيمَا، ثُمَّ لِيُؤْمِكُمَا أَكْبَرِكُمَا.

Mâlik b. Huveyris’ten rivayet olduğuna göre iki kimse sefere niyet ederek Peygamber’in (s.a.) yanına geldiler. O, “Buradan çıktığınızda (her namaz vakti için) ezan okuyunuz. Sonra ikâmet ediniz. Ardından en büyüğünüz imam olsun.” buyurdu.⁵⁰¹

حَدَّثَنَا مَالِكٌ، أَنَّنَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ شَبِيهَةٌ مُتَقَارِبُونَ، فَأَقَمْنَا عِنْدَهُ عِشْرِينَ يَوْمًا وَلَيْلَةً، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجِيمًا رَيْفًا، فَلَمَّا ظَنَّ أَنَّا قَدِ اشْتَهَيْنَا أَهْلَنَا - أَوْ قَدِ اشْتَقْنَا - سَأَلَنَا عَمَّنْ تَرَكْنَا بَعْدَنَا، فَأَخْبَرْتَاهُ، قَالَ: ارْجِعُوا إِلَى أَهْلِيكُمْ، فَأَقِيمُوا فِيهِمْ وَعَلِّمُوهُمْ وَمُرُوهُمْ - وَذَكَرَ أَشْيَاءَ أَحْفَظُهَا أَوْ لَا أَحْفَظُهَا - وَصَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي، فَإِذَا خَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَلْيُؤَدِّنْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ، وَلْيُؤْمِكُمْ أَكْبَرِكُمْ.

Mâlik b. Huveyris şöyle rivayette bulunmuştur: Bizler, Peygamber’in (s.a.) yanına geldik. Yaşça birbirine akran gençlerdik. Orada yirmi gün yirmi gece kaldık. Resûlullah (s.a.) çok merhametli ve çok yumuşak kalpliydi. Ailelerimizi özlediğimizi fark edince geride kimleri bıraktığımızı sordu. Biz de kendisine haber verdik. Resûlullah (s.a.): “Ailelerinizin yanına dönünüz. Onlarla kalınız. Onlara dini öğretiniz, söyleyecek şeyleri söyleyip emrediniz.” buyurdu. Birçok şey emretti, -bazılarını hatırlıyor bazılarını hatırlamıyorum- “Benim nasıl namaz kıldığımı gördünüzse, öyle namaz kılınız. Namaz vakti geldiğinde içinizden biri ezan okusun, en yaşlınız da size imam olsun.” buyurdu.⁵⁰²

عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنِي نَافِعٌ، قَالَ: أَذَّنَ ابْنُ عُمَرَ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ بِضَحْنَانَ، ثُمَّ قَالَ: صَلُّوا فِي رِحَالِكُمْ، فَأَخْبَرْنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْتُرُ مُؤَدِّنًا يُؤَدِّنُ، ثُمَّ يَمُوتُ عَلَى إِنْهَاءِهِ: أَلَا صَلُّوا فِي الرِّحَالِ فِي اللَّيْلَةِ الْبَارِدَةِ، أَوْ الْمَطِيرَةِ فِي السَّفَرِ.

Nâfi, İbn Ömer’in Dacnân’da⁵⁰³ soğuk bir gecede ezan okuduğunu ardından “Sallû fi’ rihâlikum = Namazlarınızı olduğunuz yerlerde kılınız” dediğini nakletmiştir. Sonra bize “Resûlullah’ın (s.a.) seferdeyken soğuk veya yağmurlu bir gecede müezzine

⁵⁰⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 18 (629).

⁵⁰¹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 18 (630).

⁵⁰² Buhârî, *Sahîh*, Ezan 18 (631).

⁵⁰³ Dacnân, Mekke’den soğuk ve uzakta bulunan bir dağdır. Bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 135.

ezan okumasını ardından da “Elâ sallû fi’r-rihâl = Haberiniz olsun, namazlarınızı olduğunuz yerlerde kılınız” diye emrettiğini haber vermiştir.⁵⁰⁴

Buhârî’nin bu başlık altında sıraladığı hadisler dikkate alındığında cemaat halinde iken ezan okunması gerektiği sonucu çıkmaktadır. Bu durum tek başına namaz kılan kimselerin ezan okumasına engel teşkil etmemektedir. Ebû Zer’den nakledilen bir yere misafir olduğunda orada ezan ve ikâmetin okunacağına dair hadis ile Mâlik b. Huveyris’ten rivayet olunan iki kimsenin sefere niyet ederek Peygamber’in (s.a.) yanına gelmeleri ve Hz. Peygamber’in “Buradan ayrıldığınızda (her namaz vakti için) ezan okuyunuz. Sonra ikâmet ediniz. Ardından en büyüğünüz imam olsun.” şeklindeki buyruğu hac mevsiminde arefe günü ikindi ve öğle, akşam ve yatsı arasının cem edilmesine işarette bulunduğu için bâb başlığı ile mutabık olmaktadır.⁵⁰⁵

Musannifin bu bâbta yer verdiği diğer bir hadis ise; soğuk veya yağmurlu bir günde cemaatle namazın ruhsatını ifade etmektedir.⁵⁰⁶ Ayrıca hadislerin bu şekilde dizimi konunun Buhârî tarafından bir bağlam bütünlüğünde ele alındığını da göstermektedir

3.2.1.19. Müezzin Ezan Okurken Ağzını Sağa Sola Götürür mü ve Müezzin Ezan Esnasında Sağa Sola Yönelir mi?

وَيَذْكُرُ عَنْ بِلَالٍ: أَنَّه جَعَلَ إِصْبَعَيْهِ فِي أُذُنَيْهِ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ: لَا يَجْعَلُ إِصْبَعَيْهِ فِي أُذُنَيْهِ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: لَا بَأْسَ أَنْ يُؤَدِّنَ عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ وَقَالَ عَطَاءُ الْوُضُوءِ حَقٌّ وَسُنَّةٌ وَقَالَتْ عَائِشَةُ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ أَحْيَانِهِ. عَنْ عَزْرَةَ بِنِ أَبِي جَحِيفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّه رَأَى بِلَالَ يَأْتِي بِأُذُنَيْهِ فَيُؤَدِّنُ فَيَجْعَلُ فِي أُذُنَيْهِ فَاهُ هَاهُنَا وَهَاهُنَا بِالْأَذَانِ.

Bilâl’in ezan okurken iki parmağını kulağına götürdüğü nakledilmiştir. İbn Ömer ise iki parmağını kulağına götürmezdi. İbrâhîm en-Nehaî, abdestsiz olarak ezan okumakta bir beis olmadığını dile getirmiştir. Atâ b. Ebî Rebâh ise abdest almanın dinde sabit bir sünnet ve kural olduğunu ifade etmiştir. Hz. Âişe de Peygamber’in (s.a.) - abdestli, abdestsiz- her hâlinde Allah’ı zikrettiğini söylemiştir.

Ebû Cuhayfe, Bilâl’i ezan okurken gördüğünü haber verip “Ben ezan okuduğu sırada Bilâl’in ağzını şu tarafta ve bu tarafta takib etmeye başladım.” demiştir.⁵⁰⁷

⁵⁰⁴ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 18 (632).

⁵⁰⁵ İbn Hacer, *Fethü’l-bârî*, 2: 112.

⁵⁰⁶ İbn Hacer, *Fethü’l-bârî*, 2: 113.

⁵⁰⁷ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 19 (634).

Daha önce de bahsedildiği üzere Buhârî, şartlarına uygun yeteri kadar hadis bulamadığı bir bâbda veya fikhî görüşünü özellikle belirtmek istediği bir konuda muallak rivayetler serdetmektedir.⁵⁰⁸ Bu bâbta hadisi zikretmeden önce ezan okurken iki parmağı kulağa koymak hususundaki rivayete şartlarına uygun olmadığı için ihtisar olarak değinmiştir.⁵⁰⁹ Nitekim Bilâl-i Habeşî'nin ezan okurken iki kulağına parmağını koyması hakkındaki rivayeti temriz⁵¹⁰ sîgası ile tahric ederken İbn Ömer'in iki parmağı kulağına götürmesi hakkındaki sözünü ise tashih sîgasıyla zikretmiştir.⁵¹¹

İbrahim en-Nehai, Ata b. Ebî Rebâh ve Hz. Aişe'den ihtilafı olarak gözükten meseleye atfen ezanın abdestli veya abdestsiz okunup okunamayacağına dair rivayetleri de muallak olarak vermiştir. Böylelikle Buhârî, bu muallak rivayetleri iki ihtilafa işaretle bulmak amacıyla zikretmiştir.⁵¹² Daha sonra ise bâb ile mutabık olan hadisi tahric etmiştir.

3.2.1.20. Cemaat Namazının Vâcibliği

وَقَالَ الْحَسَنُ: إِنَّ مَنَعَتْهُ أُمُّهُ عَنِ الْعِشَاءِ فِي الْجَمَاعَةِ شَفَقَةٌ لَمْ يُطْعَمَ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَمُرَّ بِحَطَبٍ، فَيُحَطَّبَ، ثُمَّ أَمُرَّ بِالصَّلَاةِ، فَيُؤَدَّنَ لَهَا، ثُمَّ أَمُرَّ رَجُلًا فَيُؤَمِّمَ النَّاسَ، ثُمَّ أُخَالِفَ إِلَى رِجَالٍ، فَأُحَرِّقَ عَلَيْهِمْ بُيُوتَهُمْ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ يَعْلَمُ أَحَدُهُمْ، أَنَّهُ يَجِدُ عَرَقًا سَمِينًا، أَوْ مِرْمَاتَيْنِ حَسَنَتَيْنِ، لَشَهَدَ الْعِشَاءَ.

Hasan Basrî “Şefkatinden dolayı annesi bir kimseyi yatsı namazı cemaatine gitmekten men ederse, o kimse annesinin bu engeline itaat etmez” demiştir.

Ebû Hüreyre'den rivayet olduğuna göre Resûlullah (s.a.) “Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun, içimden öyle geçti ki, birçok odun toplanmasını emredeyim ve onlar yığılsın. Ardından namaz için ezan okunmasını emredeyim ve okunsun. Birine buyurayım o da insanlara imam olsun. Sonra o cemaati bırakayım da namaza gelmeyen erkeklerin üzerine gidip evlerini üstlerine yakıvereyim. Yine nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, onlardan herhangi biri (burada) semiz etli bir kemik parçası veya iki tane güzel paça bulacağını bilselerdi, muhakkak yatsı namazına gelip hazır bulunurdu”

⁵⁰⁸ Kandemir, “el-Câmiu's-Sahîh”, *DİA*, c. 7, 115.

⁵⁰⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 149.

⁵¹⁰ Hadis metninde bir kelimenin yanlışlığına veya bir rivayetin zayıflığına işaret etmek için kullanılan terimdir. Bk. Erdiñç Ahatlı, “Temriz”, *DİA*, c. 40 (İstanbul: TDV Yayınları 2011), 433.

⁵¹¹ Bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 148-149.

⁵¹² Bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 149. Şarih zikredilen rivayetler arasındaki bağlantıyı bu şekilde kurduğunu ifade etmiştir.

buyurmuştur.⁵¹³

Buhârî, kendi fikhî görüşünü belirtmek amacıyla usulü gereği muallak bir rivayet zikrederek muhtemel ki burada da cemaatle namaz kılmanın delili ona göre güçlü gelmesi sebebiyle kesin hüküm belirtmiştir.⁵¹⁴ Daha sonra ise konuyla ilgili Hz. Peygamber'in ezan okuduğunda cemaate gelmeyenlerin evlerini ateşle yakayım şeklindeki uyarısını bildiren hadisi tahrir etmiştir.

3.2.1.21. Öğle Namazını İlk Vaktinde Kılmaya Davranmanın Fazîleti

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: بَيْنَمَا رَجُلٌ يَمْشِي بِطَرِيقٍ وَجَدَ عُصْنًا شَوْكٍ عَلَى الطَّرِيقِ فَأَخْرَعَهُ، فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ فَغَفَرَ لَهُ.
ثُمَّ قَالَ: الشُّهَدَاءُ خَمْسَةٌ: الْمُطْعُونُ، وَالْمِنْطُونُ، وَالغَرِيقُ، وَصَاحِبُ الْهَدْمِ، وَالشَّهِيدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.
وَقَالَ: لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي النَّدَاءِ وَالصَّفِّ الْأَوَّلِ، ثُمَّ لَمْ يَجِدُوا إِلَّا أَنْ يَسْتَهْمُوا لَأَسْتَهَمُوا عَلَيْهِ.
وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي التَّهْجِيرِ لَأَسْتَهَمُوا إِلَيْهِ وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي الْعَتَمَةِ وَالصُّبْحِ لَأَتَوْهَا وَلَوْ حَبَوَا.

Ebû Hüreyre'den rivayet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.), “(Vaktiyle) bir kimse yolda yürürken, yol üstünde bir diken dalı buldu. Onu dışarıya attı. Allah bu amelini kabul buyurdu ve günahlarını bağışladı” buyurmuştur.

Sonra Resûlullah (s.a) şöyle buyurdu: “Şehitler beştir: Taundan ölen, karın hastalığından ölen, suda boğulan, yıkıntı altında kalıp ölen bir de Allah yolunda şehit olandır.” Yine Resûlullah (s.a) “İnsanlar ezan okumanın ve birinci safta bulunmanın fazîletini bilselerdi kura atmaktan başka çare bulamazlardı da kura atarlardı. Namazı ilk vaktinde kılmanın fazîletini bilselerdi bunun için birbirleriyle yarışarlardı. İnsanlar yatsı ile sabah namazlarındaki sevabı bilselerdi bu iki namazın cemaatine emekleye emekleye de olsa gelirlerdi” buyurmuştur.⁵¹⁵

Zikredilen hadislerin bâb başlığı ile uyumu namazı ilk vakitte kılmak ile alakalı tahrir edilen hadistir. *Salât* ifadesi burada öğle namazına işaret etmektedir.⁵¹⁶ İlgili rivayetlerde farklı konular işlenmekte olup Buhârî söz konusu hadisleri ihtisar olarak aktarmıştır.⁵¹⁷

⁵¹³ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 29 (644).

⁵¹⁴ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 125.

⁵¹⁵ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 32 (652, 653, 654).

⁵¹⁶ Kastallânî, *İrşâdüs's-Sârî*, 2: 29.

⁵¹⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 170.

3.2.1.22. Yatsı Namazını Cemaatle Kılmanın Fazîleti

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ صَلَاةٌ أَثْقَلُ عَلَى الْمَنَافِقِينَ مِنَ الْفَجْرِ وَالْعِشَاءِ، وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِيهِمَا لَأَكْتَوهُمَا وَلَوْ حَبَوًا، لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَمُرَ الْمُؤَدَّنَ، فَيَقِيمَ، ثُمَّ أَمُرَ رَجُلًا يَأْتِي النَّاسَ، ثُمَّ أَخَذَ شِعْلًا مِنْ نَارٍ، فَأَحْرَقَ عَلَى مَنْ لَا يَخْرُجُ إِلَى الصَّلَاةِ بَعْدُ.

Ebû Hüreyre'den rivayet olduğuna göre Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Münafıklara sabah ile yatsı namazlarından daha ağır gelen bir namaz yoktur. Hâlbuki bu iki namazın sevabını bilselerdi emekleye emekleye de olsa gelirlerdi. Yemin olsun içimden öyle geçti ki müezzine emredeyim namazı ikâmet etsin, sonra bir kimseye emredeyim o da insanlara imamlık yapsın ardından ateşli fitilleri alayım ve ezanı işittiklerinde namaza gelmeyenlerin evlerini başlarına yakayım.”⁵¹⁸

Buhârî, ezan kitâbında birkaç bâb altında yer verdiği hadisi burada da yatsı namazın cemaatle kılmanın fazîletine işaret etmek üzere ayrı bir başlıkta tahrir etmiştir.⁵¹⁹

3.2.1.23. İki Kişi de, İkiden Ziyadesi de Cemaattir

عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ، فَأَذَّنَا وَأَقِيمَا، ثُمَّ لِيَوْمِكُمَا أَكْبَرُكُمَا.

Mâlik b. Huveyrîs'den rivayet olduğuna göre Peygamber (s.a.), “Namaz vakti geldiği zaman ezan okuyunuz ve ikâmet ediniz. Sonra ikinizin en yaşlısı size imamlık etsin” buyurmuştur.⁵²⁰

Musannif, yine bir çok yerde tahrir ettiği hadisi farklı bir metinle asgari cemaat sayısı hakkında fikhî görüşünü belirtmek üzere zayıf bir senedle⁵²¹ bu bâbta da zikretmiştir.

3.2.1.24. Hastanın Cemaatte Hazır Olması Hususundaki Sınır

عَنِ الْأَسْوَدِ، قَالَ: كُنَّا عِنْدَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، فَذَكَرْنَا الْمَوَاطِبَةَ عَلَى الصَّلَاةِ وَالْتِعْظِيمَ لَهَا، قَالَتْ: لَمَّا مَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَضَهُ الَّذِي مَاتَ فِيهِ، فَحَضَرَتِ الصَّلَاةُ، فَأُذِّنَ فَقَالَ: مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ» فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ أَبَا بَكْرٍ رَجُلٌ أَسِيفٌ إِذَا قَامَ فِي مَقَامِكَ لَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يُصَلِّيَ بِالنَّاسِ، وَأَعَادَ فَأَعَادُوا لَهُ، فَأَعَادَ الثَّالِثَةَ، فَقَالَ: إِنَّكُمْ صَوَاحِبُ يُوسُفَ مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ، فَخَرَجَ أَبُو بَكْرٍ فَصَلَّى فَوَجَدَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ نَفْسِهِ حَقْفَةً، فَخَرَجَ يُهَادِي بَيْنَ رَجُلَيْنِ، كَأَنِّي أَنْظُرُ رَجُلَيْهِ نَحْطَانِ مِنَ الْوَجَعِ، فَأَرَادَ أَبُو بَكْرٍ أَنْ يَتَأَخَّرَ،

⁵¹⁸ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 34 (657).

⁵¹⁹ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 141.

⁵²⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 35 (658).

⁵²¹ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 142.

فَأَوْمَأَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ مَكَانَكَ، ثُمَّ أُتِيَ بِهِ حَتَّى جَلَسَ إِلَى جَنْبِهِ، قِيلَ لِلْأَعْمَشِ: وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي وَأَبُو بَكْرٍ يُصَلِّي بِصَلَاتِهِ، وَالنَّاسُ يُصَلُّونَ بِصَلَاةِ أَبِي بَكْرٍ، فَقَالَ: بِرَأْسِهِ نَعَمْ زَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ بَعْضَهُ، وَزَادَ أَبُو مُعَاوِيَةَ جَلَسَ عَنْ يَسَارِ أَبِي بَكْرٍ، فَكَانَ أَبُو بَكْرٍ يُصَلِّي قَائِمًا.

Yezîd en-Nehaî, biz bir gün Hz. Âişe'nin yanındaydık. Namaza devam etme konusunda konuştuk. Hz. Âişe şöyle nakletti: “Resûlullah, vefat ettiği hastalığına yakalandığı zaman namaz vakti gelmiş, ezan da okunmuştu. Bunun üzerine, “Ebû Bekir’e söyleyin de insanlara namazı kıldırsın.” buyurdu. Ebû Bekir, yufka yüreklidir senin makamında durup da halka namaz kıldıramaz, denilince emrini yineledi. Yanındakiler de sözlerini tekrarladılar. Hz. Peygamber, üçüncü defa aynı cümleleri söyledi ve “Şübhesiz ki sizler, Yusuf Peygamber’in zamanındaki kadınlar gibisiniz. Ebû Bekir’e emredin insanlara namazı o kıldırsın.” buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekir namazı kıldırdı. (Bu namazlardan biri esnasında) Peygamber (s.a.) kendisinde bir hafiflik hissetti ve iki kişiye dayanarak namaza geldi. Takati kalmadığından yürürken ayaklarını yerlerde sürüdüğü hâlâ gözümün önündedir. Ebû Bekir geriye çekilmek istedi. Resûlullah (s.a.) ona ‘yerinde dur’ diye işaret etti. Sonra ileriye götürüldü ve Ebû Bekir’in yanına oturdu.”

A‘meş’e: Namazı Peygamber kıldırıyordu da, Ebû Bekir O’nun namazına, cemaat de Ebû Bekir’in namazına uyararak mı namaz kılıyordu? denildi. A‘meş, başı ile evet manasında işaret yaptı.

Bu bâb başlığı, aslında cemaatle namaz kılmaya teşvik manası ihtiva etmektedir. Nitekim burada zikredilen hadis de cemaatle namaza katılmanın ölçüsüne işaret etmesi sebebiyle tahric edilmiştir.⁵²²

3.2.1.25. Yağmurda ve Diğer Bir İletle Kendi Menzilinde Namaz Kılmaya Ruhsat

أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، أَدَّنَ بِالصَّلَاةِ فِي لَيْلَةٍ ذَاتِ بَرَدٍ وَرِيحٍ، ثُمَّ قَالَ: أَلَا صَلُّوا فِي الرَّحَالِ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْتُرُ الْمُؤَدَّنَ إِذَا كَانَتْ لَيْلَةٌ ذَاتِ بَرَدٍ وَمَطَرٍ، يَقُولُ: أَلَا صَلُّوا فِي الرَّحَالِ.

Nâfi’den rivayet olunduğuna göre, İbn Ömer rüzgârlı ve soğuk bir gecede ezan okudu ve “Namazlarınızı meskenlerinizde kılınız” dedi. Ardından Hz. Peygamber’in müezzine soğuk ve yağmurlu bir gecede böyle söylemesini emrettiğini nakletmiştir.⁵²³

⁵²² İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 152; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 186.

Daha önce ezan kitâbında muhtelif yerlerde⁵²⁴ tahrir edilen hadis cematle namaz kılmaya engel teşkil eden durumların beyanını ifade etmek üzere farklı bir senedle zikredilmiştir.⁵²⁵

3.2.1.26. İmam Hazır Olan Kimselere Namaz Kıldırır mı ve Yağmur Yağdığı Halde Cuma Günü Hutbe Okur mu?

صَاحِبُ الرِّهَالِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْحَارِثِ، قَالَ: خَطَبَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ فِي يَوْمِ ذِي رَجَبٍ، فَأَمَرَ الْمُؤَدِّدَ لَمَّا بَلَغَ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، قَالَ: قُلْنَا: الصَّلَاةُ فِي الرِّهَالِ، فَتَنَطَّرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ، فَكَأَنَّهُمْ أَنْكَرُوا، فَقَالَ: كَأَنَّكُمْ أَنْكَرْتُمْ هَذَا، إِنَّ هَذَا فَعَلَهُ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي، - يَعْنِي النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا عَزَمْتُمْ، وَإِنِّي كَرِهْتُ أَنْ أُخْرِجَكُمْ. وَعَنْ حَمَّادٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، نَحْوَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: كَرِهْتُ أَنْ أُؤَمِّتَكُمْ فَتَجِيئُونَ تَدُوسُونَ الطَّيْنَ إِلَى رِجْلِكُمْ.

Abdullah b. Hâris'ten rivayet edildiğine göre, İbn Abbâs çamurlu bir günde hutbe okudu. (Hutbe öncesi) müezzine “Hayye ale’s-salâh” sözüne ulaştığında “es-salâtu fi’r-rihâl = Namaz evlerde kılınacak” diye nidâ etmesini emretti. İnsanlar, bu sözden hoşlanmamışlar gibi birbirine baktılar. Bunun üzerine İbn Abbâs: Sizler bunu beğenmemişe benziyorsunuz. Hâlbuki bunu –Peygamber’i (s.a.) kastederek- benden hayırlı olan zât yapmıştır. Bu -cuma namazı- kılınması lazım ve vâcib bir şeydir. Ben ise sizleri günaha sokmak istemedim.” dedi. Ve yine Hammâd’dan; o da Âsım’dan; o da Abdullah b. Hâris’ten; o da İbn Abbâs’tan olmak üzere yukarıdaki hadis tarzında rivayet etti. Şu kadar var ki, bu rivayette İbn Abbâs: “Ben sizleri günâha sokmak istemedim ki gelecektiniz ve dizlerinize kadar çamura batacaktınız.” demiştir.⁵²⁶

Bu bâbta özür bulunduğu takdirde, imamın namazı cemaatle kıldırılmamasının fayda sağlayacağını ancak böylesi durumlarda hutbe okunacağına değinilmektedir.⁵²⁷

3.2.1.27. İmam, Elinde Yiyeceği Bir şey Olduğu Halde Namaza Çağrıldığı Zaman

جَعْفَرُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ أُمَيَّةَ، أَنَّ أَبَاهُ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ ذِرَاعًا يَحْتَرُّ مِنْهَا، فُدْعِيَ إِلَى الصَّلَاةِ، فَقَامَ، فَطَرَحَ السُّكَّيْنِ، فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

⁵²³ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 40 (666).

⁵²⁴ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 10 (616); Buhârî, *Sahîh*, Ezan 18 (632).

⁵²⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 192.

⁵²⁶ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 41 (668).

⁵²⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 193.

Ca'fer'in babası şöyle rivayet etmiştir: "Resûlullah'ı (s.a.) pişmiş bir koyun bacağından etleri bıçakla kesip yerken gördüm. Bu sırada namaza çağrıldı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) hemen kalkıp bıçağı elinden bırakarak abdest almaksızın namazı kıldırmıştır."⁵²⁸

Buhârî, yemek hazır olduğu hâlde namaza çağrılan bir kimsenin namazdan önce yemeğini yemesinin mendup olduğuna işaret etmek üzere bundan önce verdiği bâbla ilintili olarak böyle bir başlık açmış⁵²⁹ ve söz konusu hadisi burada zikretmiştir.

3.2.1.28. Ailesinin İhtiyacında Meşgul Olan Kimse Namaz İkâmet Edilince Hemen Çıkar

عَنِ الْأَسْوَدِ، قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُ فِي بَيْتِهِ؟ قَالَتْ: كَانَ يَكُونُ فِي مَهْنَةِ أَهْلِهِ - تَعْنِي خِدْمَةَ أَهْلِهِ - فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ.

Esved şöyle rivayet etmiştir: "Ben Hz. Âişe'ye, 'Peygamber (s.a.) evinde ne yapardı?' diye sordum. Hz. Âişe, 'Kendi ailesinin işinde, yani kendi evinin hizmetinde bulunurdu. Namaz vakti gelince de namaza çıkardı' dedi."⁵³⁰

Buhârî, bu hadisi ezan okunduğu vakitte ona icabette bulunulması hususuna dikkat çekmek için tahrir etmiştir.⁵³¹

3.2.1.29. İki Secde Arasında Beklemek

أَنَّ مَالِكَ بْنَ الْحُوَيْرِثِ، قَالَ لِأَصْحَابِهِ: أَلَا أَنْبِئُكُمْ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: وَذَلِكَ فِي غَيْرِ حِينَ صَلَاةٍ، فَقَامَ، ثُمَّ رَكَعَ فَكَرَّرَ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، فَقَامَ هُنَيْئَةً، ثُمَّ سَجَدَ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ هُنَيْئَةً، فَصَلَّى صَلَاةَ عَمْرٍو بْنِ سَلَمَةَ شَيْخِنَا هَذَا، قَالَ أُيُوبُ: كَانَ يَفْعَلُ شَيْئًا لَمْ أَرَهُمْ يَفْعَلُونَهُ كَانَ يَفْعَلُ فِي الثَّلَاثَةِ وَالرَّابِعَةِ.

قَالَ: فَأَتَيْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَقَمْنَا عِنْدَهُ، فَقَالَ: لَوْ رَجَعْتُمْ إِلَى أَهْلِيكُمْ صَلُّوا صَلَاةَ كَذَا، فِي حِينَ كَذَا صَلُّوا صَلَاةَ كَذَا، فِي حِينَ كَذَا، فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ، فَلْيُؤَدُّ أَحَدُكُمْ، وَلْيُؤَمِّمْكُمْ أَكْثَرَكُمْ.

Mâlik b. Huveyrîs arkadaşlarına, "Resûlullah'ın (s.a.) namazını size göstereyim mi?" dedi. Bunu söylerken henüz namaz vakti gelmemişti. Mâlik ayakta durdu. Sonra rûkûya varıp tekbîr aldı. Ardından başını kaldırdı. Kısa bir süre bekledi ve secdeye vardı. Sonra başını kaldırıp biraz durdu. Hocamız, Amr b. Seleme'nin namazı gibi

⁵²⁸ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 43 (675).

⁵²⁹ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 2: 162.

⁵³⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 44 (676).

⁵³¹ Kastallânî, *İrşâdüs's-Sârî*, 2: 42.

kıldırıldı. Eyyûb es-Sahtiyânî, Amr b. Seleme'nin başkalarının yapmadığı bir şey yaptığını söylemiştir. Yani üçüncü ve dördüncü rekâtlar arasında otururdu.”

Ebû Kılâbe, rivayeti nakletmeye devam ederek, Mâlik'in “Biz Peygamber'in yanına geldik ve bir müddet orada kaldık. Bize: “Ehlinizin yanına dönseniz, falân namazı falân vakitte, falân namazı da falân vakitte kılınız ve namaz vakti geldiğinde biriniz ezan okusun, en yaşlınız ise size imam olsun” dediğini nakletmiştir.⁵³²

Buhârî, burada secdeden başını kaldırıp biraz beklemek kelimesiyle bâb başlığına uygunluk arz eden bu hadisi aynı zamanda ezan kitâbının muhtelif yerlerinde⁵³³ tahrir etmiştir.⁵³⁴

Kitâbü'l-ezan bölümünde doğrudan ezanla ilgili olduğunu ifade ettiğimiz rivayetler dışında 233 hadisin muhtevası genel olarak; namazı kaçırmanın durumu,⁵³⁵ cemaatle namaz,⁵³⁶ mescitlerde diğer vakti beklemek,⁵³⁷ mescitlere gidip gelmenin fazîleti,⁵³⁸ imama uymak,⁵³⁹ kimlerin imam olacağı ve vasıfları,⁵⁴⁰ münferiden kılınan namazlar,⁵⁴¹ bazı sebeplerle namazda kıraati kısa tutmak,⁵⁴² imamın ve cemaatin namaz içindeki durumları,⁵⁴³ safların düzeni,⁵⁴⁴ gece namazı,⁵⁴⁵ namazın kılınış şekilleri ve tesbîhatlar,⁵⁴⁶ kıraatler,⁵⁴⁷ rükû,⁵⁴⁸ secdeler,⁵⁴⁹ oturuşların nasıl olacağı ve özellikleri⁵⁵⁰ ve kadınların mescide gitmek için eşinden izin istemesi⁵⁵¹ şeklinde ifade edilebilir.

⁵³² Buhârî, *Sahîh*, Ezan 138 (818, 819).

⁵³³ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 17 (628), (630), (631), 35 (658), 49 (685), 138 (819), (819).

⁵³⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 6: 96.

⁵³⁵ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 20 (635), 21 (636), 22 (637), 23 (638), 26 (641).

⁵³⁶ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 29 (644), 30 (645), (646), (647), 31 (648), (649), (650), (651).

⁵³⁷ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 36 (659), (660), (661).

⁵³⁸ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 37 (662).

⁵³⁹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 38 (663).

⁵⁴⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 45 (677), 46 (678), (679), (682), 48 (684), 49 (685), 50 (686), 51 (687), (688), (689), 54 (692), (693), 56 (695), (696), 66 (711).

⁵⁴¹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 62 (703).

⁵⁴² Buhârî, *Sahîh*, Ezan 61 (702), 64 (706), 65 (707), (708), (709), (710).

⁵⁴³ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 57 (697), 58 (698), 70 (716).

⁵⁴⁴ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 71 (717), (718), 72 (719), 73 (720), (721), 74 (722), (723), 75 (724), 76 (725).

⁵⁴⁵ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 81 (730), (731).

⁵⁴⁶ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 83 (735), 84 (736), (737), 85 (738), 87 (740), 88 (741), (742), 89 (743), (744).

⁵⁴⁷ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 95 (759), (760), 96 (761), (762), 97 (763), (764), 98 (765), 99 (766), 100 (768), 101 (769), 102 (770), 103 (771), (772), 104 (773), (774), 105 (775), 106 (776), 107 (777), 108 (778), 109 (779).

⁵⁴⁸ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 113 (783), 114 (784), (785), 117 (790), 118 (791), 120 (792), 122 (794), 125 (800), (801), (802).

⁵⁴⁹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 115 (786), (787), 116 (788), (789), 126 (803), (804), (805), 127 (806), 130 (808), 131 (809), (810), (811), 132 (812), 137 (817).

⁵⁵⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 143 (827), (828), 144 (829), 145 (830), 146 (831), 147 (832), (833), (834), 148 (835).

⁵⁵¹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 160 (864), (865), (866), (867), (868), (869), 161 (870), (871), 162 (873), 163 (875).

3.2.2. Buhârî'deki *Kitâbü'l-Ezan* İle Müslim'deki İlgili Bâbların İçerik Açısından Mukayesesi

Buhârî'nin *Kitâbü'l-azan* muhtevası bir önceki başlıkta izah edilmişti. Burada ise öncelikli olarak Müslim'deki ilgili bâb ve rivayetlere yer verilecek sonrasında da Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde yer alan mezkur bölüm ile mukayese edilecektir.

Hemen ifade edelim ki Müslim *Sahîh*'ine ihtisar ya da başka sebeplerden dolayı bâb başlıkları koymamıştır. Eserin bâb başlıkları İmam Nevevî tarafından tanzim edilmiştir.⁵⁵² Dolayısıyla eserdeki bâb başlıkları Nevevî'nin rivayetlere bakış açısının da bir tezahürü olduğunu ifade etmek gerekir.

Buhârî ezan kitâbında çokça bâb başlığı belirleyip ilgili bâblar altında pek çok hadise yer vermesine rağmen, söz konusu rivayetlerden bir kısmının doğrudan ezanla ilgili olduğu bir önceki bölümde izah edilmişti. Müslim'in *Sahîh*'inde ise ezanla ilgili rivayetlerin çoğu *Kitâbü's-salât* bölümünde yer almaktadır. Ezan ile alakalı doğrudan veya dolaylı veriler Buhârî'de 29 bâb 43 hadise Müslim'de ise 13 bâb 28 rivayete tekabül etmektedir.

Konuyla alakalı Müslim'in *Sahîh*'inde çoğunlukla da *Kitâbü's-salât*'ta bulunan bâb başlıklarından; ezanın başlangıcı,⁵⁵³ ezanın çift ikâmetin tek lafızlarla okunması,⁵⁵⁴ ezanın sıfatı,⁵⁵⁵ bir mescidde iki müezzîn bulundurmanın istihbâb oluşu,⁵⁵⁶ yanında gözü gören biri bulunursa âmânın ezan okumasının cevazı,⁵⁵⁷ aralarında ezan sesi duyulduğunda küfür diyarında bulunan bir kavme baskın yapmaktan vazgeçme,⁵⁵⁸ ezanı işiten kimseye müezzînin söylediklerinin tekrar etmesinin, Hz. Peygamber'e salâvat getirmesinin ve ve ona vesileyi istemesinin müstehab oluşu⁵⁵⁹, ezanın fazîleti ve onu işitince şeytanın kaçması⁵⁶⁰ şeklinde sıralamak mümkündür. Bu bâblar haricinde yer alanlar ise müezzîn ezan okuduğunda ona icabet etmenin vacipliği,⁵⁶¹ ikâmetten sonra

⁵⁵² M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, c. 7 (İstanbul, TDV Yayınları, 1993), 124.

⁵⁵³ Müslim, *Sahîh*, Salât 1.

⁵⁵⁴ Müslim, *Sahîh*, Salât 2.

⁵⁵⁵ Müslim, *Sahîh*, Salât 3.

⁵⁵⁶ Müslim, *Sahîh*, Salât 4.

⁵⁵⁷ Müslim, *Sahîh*, Salât 5.

⁵⁵⁸ Müslim, *Sahîh*, Salât 6.

⁵⁵⁹ Müslim, *Sahîh*, Salât 7.

⁵⁶⁰ Müslim, *Sahîh*, Salât 8.

⁵⁶¹ Müslim, *Sahîh*, *Kitâbü'l-mesâcid ve Mevâdu's-salât* 255, 259.

nafile namaza niyetlenmenin kerahati,⁵⁶² her iki ezan arasında namazın oluşu⁵⁶³ ve küsuf namazı için yapılan nidâ⁵⁶⁴ ezan ile bağlantılı rivayetleri içermektedir.

İki eserdeki bahse konu kısımların mukayesesinde benzer ve farklılıkların daha bariz olabilmesi için öncelikli olarak müşterek bâblar tespit edilmiştir. Buhârî *Kitâbü'l-ezan* ve Müslim'de ilgili bâblarda ortak olan başlıklar; ezanın başlangıcı,⁵⁶⁵ ezanın çift ikâmetin tek lafızlarla okunması,⁵⁶⁶ ezan okumanın fazîleti,⁵⁶⁷ ezan okunana bir beldeye baskın yapılmayacağı,⁵⁶⁸ ezanı işiten kimsenin müezzine eşlik etmesi ve ezan duası,⁵⁶⁹ âmâ bir kimsenin müezzinliği⁵⁷⁰ ve her ezan arası namaz⁵⁷¹ şeklindedir.

Müslim'de “Ezanın çift ikâmetin tek lafızlarla okunmasının emredilmesi” bâbı⁵⁷² tek başlıkta yer alırken Buhârî'de “Ezanın lafızları ikişer ikişerdir”⁵⁷³ ve “Kad kâmeti's-salâh” sözü müstesna ikâmet lafızları tekrar edilmez”⁵⁷⁴ şeklinde iki ayrı başlık halinde ele alınmıştır. Aynı şekilde Müslim'de “Ezanı işiten kimseye müezzinin söylediklerini söylenmesi, Hz. Peygamber'e salavât getirmenin ona vesileyi istemenin müstehab oluşu” bâbı⁵⁷⁵ Buhârî'de “Kişi müezzini işittiğinde ne söyler”⁵⁷⁶ ve “Ezan okunduğu esnada dua”⁵⁷⁷ olarak iki ayrı başlık şeklinde zikredilmiştir. Buhârî'nin bir metodu olan bu durum hadislerin daha muntazam ve daha anlaşılır olmasına bir katkı sağlamaktadır.

3.2.2.1. Buhârî *Kitâbü'l-Ezan* ve Müslim'in *Sahîh*'inin İlgili Bâblarında Müşterek Başlıklar Hâlinde Yer Alan Hadisler

İki eserde ortak rivayetlerin daha sistemli olarak ele alınması konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Bu bağlamda her iki eserde de ortak olan bâblardaki rivayet sayılarına ilişkin yapılan tespitler tabloda gösterilmiştir.

⁵⁶² Müslim, *Sahîh*, Kitâbu salâti'l-müsafirîn ve kasrâha 63, 64, 65, 66, 67.

⁵⁶³ Müslim, *Sahîh*, Kitâbü'l-mesâcid ve Mevâdu's-salât 304.

⁵⁶⁴ Müslim, *Sahîh*, Kitâbü'l-küsuf 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29.

⁵⁶⁵ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1; Müslim, *Sahîh*, Salât 1.

⁵⁶⁶ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 2, 3; Müslim, *Sahîh*, Salât 2.

⁵⁶⁷ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 4; Müslim, *Sahîh*, Salât 8.

⁵⁶⁸ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 6; Müslim, *Sahîh*, Salât 6.

⁵⁶⁹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 7, 8; Müslim, *Sahîh*, Salât 7.

⁵⁷⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 11; Müslim, *Sahîh*, Salât 5.

⁵⁷¹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 16; Müslim, *Sahîh*, Salâtü'l-müsafirîn ve kasrâha 56.

⁵⁷² Müslim, *Sahîh*, Salât 2.

⁵⁷³ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 2.

⁵⁷⁴ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 3.

⁵⁷⁵ Müslim, *Sahîh*, Salât 7.

⁵⁷⁶ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 7.

⁵⁷⁷ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 8.

Tabloda Buhârî'nin iki başlık halinde değerlendirdiği bâblar tek başlık olarak ele alınıp toplam iki bâbtaki rivayet sayısı ilgili kısma yazılmıştır. Tabloda bâbların karşılarında yer alan numaralar eserlerde mevcut rivayet sayısını ifade etmektedir. Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde ezan konusuna dair ortak olan bâb başlıklarındaki hadis sayılarına ilişkin tablo şu şekildedir:

Tablo 3.17. Buhârî ve Müslim'de ezanla ilgili müşterek bâblarda yer alan hadislerin dağılımına ilişkin tablo

Ortak Olan bâblar	Müslim/ Kitâb Adı	Buhârî Rivayet Sayısı	Müslim Rivayet Sayısı
1. Ezanın başlaması	Salât	2	1
2. Ezanın çift ikâmetin tek lafızlarla okunmasının emredilmesi	Salât	3	4
3. Ezan okumanın fâzileti bâbı/ Ezanın fazileti ve onu işitince şeytanın kaçması	Salât	1	9
4. Ezan Okunması Sebebiyle Savaşılmayacağı / Aralarında ezan sesi duyulduğunda küfür diyarında bulunan bir kavme baskın yapmaktan çekinme	Salât	1	1
5. Ezanı işiten kimseye müezzinin söylediklerini tekrar etmesi ve sonra dua etmesi	Salât	5	4
6. Kendisine ezanı haber verecek biri olduğu zaman âmânın ezan okuması bâbı/ Yanında gözü gören biri bulunursa âmânın ezan okumasının cevazı	Salât	1	2
7. Dileyen kimse için her ezan arası namaz vardır babı/Her iki ezan arasında namaz vardır	Salâtü'l- müsafirîn ve kasrûha	1	2

Ortak bâblar tablosu altında yer verilen rivayet sayıları Buhârî'de 14 Müslim'de ise 23 adeddendir. Bu kıyastan hareketle Nevevî'nin konulara daha genel baktığı ve bunları daha bütüncül bir bakış açısıyla incelediği anlaşılmaktadır.

Daha önce Müslim'de ezanla ilgili bâbların 4 kitâbta yer aldığı ifade edilmişti. “*Küsf*” ve “*Yolcuların namazı*” bölümlerinde yer alan ilgili bâblarda 16 rivayet doğrudan ezanla alakalı olmayıp müezzin ikâmet getirdikten sonra nafilâ namaza durulamayacağını⁵⁷⁸ ifade eden ve Küsf namazına çağrı ile ilgili hadislerdir.⁵⁷⁹ Müslim'de ilgili bâblarda yer alan toplam 44 hadisten 28 tanesi ise doğrudan konumuzla alakalıdır. Bu rivayetler, Buhârî'nin “*Kitâbü'l-ezan*”ı ile mukayese edildiğinde 14 tane ortak rivayet tespit edilmiştir.

Bu aşamada ortak rivayetlerin metin ve tercümesi tabloda gösterilecek ve sonrasında değerlendirme yapılacaktır.

⁵⁷⁸ Müslim, *Sahih*, Salâtü'l-müsafirîn ve kasrûha 63, 64, 65, 66, 67.

⁵⁷⁹ Müslim, *Sahih*, Kitâbü'l-küsf 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29.

3.2.2.2. Buhârî'deki *Kitâbü'l-Ezan* ile Müslim'in *Sahîh*'inde Yer Alan İlgili Bâblardaki Ortak Rivayetler

Tablo 3.18. Buhârî'nin *Kitâbü'l-Ezan*'ı ile Müslim'in *Sahîh*'indeki ilgili bâblarda yer alan ortak rivayetler tablosu

Buhârî	Müslim
<p>أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ: كَانَ الْمُسْلِمُونَ حِينَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ يَجْتَمِعُونَ فَيَتَحَيَّوْنَ الصَّلَاةَ لَيْسَ يُنَادَى لَهَا، فَتَكَلَّمُوا يَوْمًا فِي ذَلِكَ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: ائْتِدُوا نَافُوسًا مِثْلَ نَافُوسِ النَّصَارَى، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ بُوَاقًا مِثْلَ قَرْنِ الْيَهُودِ، فَقَالَ عُمَرُ: أَوْلَا تَبْعَثُونَ رَجُلًا يُنَادِي بِالصَّلَاةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا بِلَالُ قُمْ فَتَادِ بِالصَّلَاةِ".</p> <p>1) İbn Ömer'den rivayet olduğuna göre, Müslümanlar Medine'ye geldiklerinde bir araya toplanırlar ve namaz vaktini beklerlerdi. Namaz için nidâ edilmezdi. Birgün bu durumu konuştular. Bazıları Hristiyanların çanları gibi bir çan kullanılmasını teklif ederken diğerleri Yahudilerin nefirine benzer bir boru olsun dediler. Ömer de "Niçin namaza çağıracak bir kişi gönder miyorsunuz?" diye öneride bulundu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) "Yâ Bilâl! Kalk, namaz için nidâ et/ezan oku" buyurdu.⁵⁸⁰</p> <p>عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: أَمَرَ بِلَالٌ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ، وَأَنْ يُؤَيِّرَ الْإِقَامَةَ.</p> <p>2) Enes b. Mâlik'ten rivayet olduğuna göre, Bilâl'e ezan lâfızlarını ikişer ikişer; "Kad kâmeti's-salâh" lâfzı hariç ikâmet lâfızlarını da birer birer söylemesi emredildi.⁵⁸²</p> <p>عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: لَمَّا كَثُرَ النَّاسُ قَالَ: ذَكِّرُوا أَنْ يَعْلَمُوا وَقَتَ الصَّلَاةِ بِشَيْءٍ يُعْرِفُونَهُ، فَذَكَّرُوا أَنْ يُؤَرِّبُوا نَارًا، أَوْ يَضْرِبُوا نَافُوسًا فَأَمَرَ بِلَالٌ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ، وَأَنْ يُؤَيِّرَ الْإِقَامَةَ.</p> <p>3) Enes b. Mâlik'ten rivayet olduğuna göre, insanların nüfusu artınca, namaz vaktini bildikleri bir şeyle bildirmeyi düşündüler. Bir ateş tutuşturmayı ya da bir çan çalmayı önerdiler. Nihayet Bilâl'e ezan lâfızlarını ikişer ikişer, ikâmet lâfızlarını da birer birer söylemesi emredildi.⁵⁸⁴</p> <p>عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: أَمَرَ بِلَالٌ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ، وَأَنْ يُؤَيِّرَ الْإِقَامَةَ قَالَ إِسْمَاعِيلُ: فَذَكَّرْتُ لِأَيُّوبَ، فَقَالَ: إِلَّا الْإِقَامَةَ.</p> <p>4) Enes b. Mâlik'ten rivayet olduğuna göre, Bilâl'e ezan lâfızlarını çift, ikâmet lâfızlarını tek söylemesi emredildi. İsmail, Eyyûb'e Enes hadisini anlattığında Eyyûp de ikâmet lafızları hariç olduğunu söyledi.⁵⁸⁶</p>	<p>عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ: كَانَ الْمُسْلِمُونَ حِينَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ يَجْتَمِعُونَ فَيَتَحَيَّوْنَ الصَّلَاةَ، وَلَيْسَ يُنَادَى بِهَا أَحَدٌ، فَتَكَلَّمُوا يَوْمًا فِي ذَلِكَ فَقَالَ بَعْضُهُمْ: ائْتِدُوا نَافُوسًا مِثْلَ نَافُوسِ النَّصَارَى، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: قَرْنًا مِثْلَ قَرْنِ الْيَهُودِ، فَقَالَ عُمَرُ أَوْلَا تَبْعَثُونَ رَجُلًا يُنَادِي بِالصَّلَاةِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا بِلَالُ قُمْ فَتَادِ بِالصَّلَاةِ.</p> <p>1) İbn Ömer'den rivayet olduğuna göre, Müslümanlar Medine'ye geldikleri zaman bir araya toplanırlar ve namaz vaktini beklerlerdi. Namaz için hiç kimse nidâ etmezdi. Birgün bu durumu konuştular. Bazıları Hristiyanların çanları gibi bir çan kullanılmasını teklif ederken diğerleri Yahudilerin nefirine benzer bir boru olsun dedi. Ömer de "Niçin namaza çağıracak bir kişi gönder miyorsunuz?" diye öneride bulundu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) "Yâ Bilâl! Kalk, namaz için nidâ et/ezan oku" buyurdu.⁵⁸¹</p> <p>عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: أَمَرَ بِلَالٌ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ وَيُؤَيِّرَ الْإِقَامَةَ.</p> <p>2) Enes b. Mâlik'ten rivayet olduğuna göre, Bilâl'e ezan lâfızlarını ikişer ikişer; ikâmet lâfızlarını da birer birer söylemesi emredildi.⁵⁸³</p> <p>عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: ذَكِّرُوا أَنْ يُعْلَمُوا وَقَتَ الصَّلَاةِ بِشَيْءٍ يُعْرِفُونَهُ فَذَكَّرُوا أَنْ يُؤَرِّبُوا نَارًا، أَوْ يَضْرِبُوا نَافُوسًا فَأَمَرَ بِلَالٌ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ وَيُؤَيِّرَ الْإِقَامَةَ.</p> <p>3) Enes b. Mâlik'ten rivayet olduğuna göre, insanlar namaz vaktini bildikleri bir şeyle ilân etmeyi düşündüler. Bir ateş tutuşturmayı ya da bir çan çalmayı önerdiler. Nihayet Bilâl'e ezan lâfızlarını ikişer ikişer, ikâmet lâfızlarını da birer birer söylemesi emredildi.⁵⁸⁵</p> <p>عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: أَمَرَ بِلَالٌ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ وَيُؤَيِّرَ الْإِقَامَةَ كَادَ يَحْتَجِي، فِي حَدِيثِهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فَحَدَّثْتُ بِهِ أَيُّوبَ فَقَالَ: إِلَّا الْإِقَامَةَ.</p> <p>4) Enes b. Mâlik'ten rivayet olduğuna göre, Bilâl'e ezan lâfızlarını çift, ikâmet lâfızlarını tek söylemesi emredildi. İsmail, Eyyûb'e Enes hadisini anlattığında Eyyûp de ikâmet lafızları hariç olduğunu söyledi.⁵⁸⁷</p>

⁵⁸⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (604).

⁵⁸¹ Müslim, *Sahîh*, Salât 1.

⁵⁸² Buhârî, *Sahîh*, Ezan 2 (605).

⁵⁸³ Müslim, *Sahîh*, Salât 5.

⁵⁸⁴ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 2 (606).

⁵⁸⁵ Müslim, *Sahîh*, Salât 3.

⁵⁸⁶ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 3 (607).

⁵⁸⁷ Müslim, *Sahîh*, Salât 2.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ أَذْبَرَ الشَّيْطَانُ، وَلَهُ ضُرَاطٌ، حَتَّى لَا يَسْمَعَ التَّأْذِينَ، فَإِذَا قَضَى النَّدَاءَ أَقْبَلَ، حَتَّى إِذَا نُوبَ بِالصَّلَاةِ أَذْبَرَ، حَتَّى إِذَا قَضَى التَّوْبَةَ أَقْبَلَ، حَتَّى يَخْطُرَ بَيْنَ الْمَرْءِ وَنَفْسِهِ، يَقُولُ: اذْكُرْ كَذَا، اذْكُرْ كَذَا، لِمَا لَمْ يَكُنْ يَدْرِي حَتَّى يَنْظُرَ الرَّجُلُ لَا يَدْرِي كَمْ صَلَّى.

5) Ebû Hüreyre'den rivayet olunduğuna göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Namaz için nidâ edildiğinde şeytan, ezanı işitmek için geri dönüp yellenerak kaçır. Müezzin nidâyı bitirince tekrar gelir. Namaz için ikâmet edilince yine geri kaçır. Müezzin ikâmeti bitirince gelir, insan ile nefsi arasına girer, falan şeyi anımsa, falan şeyi anımsa diyerek (namazdan önce insanın) aklında olmayan şeyleri hatırlatır. İnsan kaç rekât kıldığını unutana kadar (onunla uğraşır)”.⁵⁸⁸

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا غَزَا بِنَا قَوْمًا، لَمْ يَكُنْ يَغْزُو بِنَا حَتَّى يُصْبِحَ وَيَنْظُرَ، فَإِنْ سَمِعَ أَذَانًا كَفَّتْ عَنْهُمْ، وَإِنْ لَمْ يَسْمَعْ أَذَانًا أَغَارَ عَلَيْهِمْ، قَالَ: فَخَرَجْنَا إِلَى خَيْبَرَ، فَاتَّخَذْنَا إِلَيْهِمْ لَيْلًا، فَلَمَّا أَصْبَحَ وَلَمْ يَسْمَعْ أَذَانًا رَكِبَ، وَرَكِبْتُ خَلْفَ أَبِي طَلْحَةَ، وَإِنَّ قَدِيمِي لَتَمَسَّ قَدَمَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَخَرَجُوا إِلَيْنَا بِكَأَلِيهِمْ وَمَسَاجِيهِمْ، فَلَمَّا رَأَوْا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالُوا: مُحَمَّدٌ وَاللَّهِ، مُحَمَّدٌ وَالْحَمْدُ، قَالَ: فَلَمَّا رَأَوْا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، خَرِثَتْ خَيْرَتِ خَيْبَرَ، إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ {فَسَاءَ صَبَاحَ الْمُنْدَرِينَ}.

6) Enes b. Mâlik'ten rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: Peygamber (s.a.) bizimle beraber bir kavim üzerine gittiğinde sabah olmadan ve beklemeden hücum etmezdi. Ezan sesi işitirse onlara saldırmaz işitirse üzerlerine baskın yapardı. Enes devamla şöyle aktarır: Biz Hayber'e doğru yola çıktık; nihayet geceleyn onların yurduna ulaştık. Sabah olup da bir ezan işitmeyince, Resûlullah hayvanına bindi. Ben de Ebû Talha'nın hayvanının terkisindeydim. Ayağım Peygamber'in (s.a.) ayağına dokunuyordu. Halk sepetleri ve çapalarıyla bize yöneldiler. Peygamber'i (s.a.) gördükleri zaman “Muhammed ve ordusu!” dediler. Resûlullah onları görünce: “Allâhüekber, Allâhüekber Hayber harâb oldu. Biz bir kavmin yurduna indik mi, uyarılmış olanların sabahı ne kötü olacaktır” buyurmuştur.⁵⁹⁰

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا سَمِعْتُمْ النَّدَاءَ، فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ الْمُؤَدُّونَ.

7) Ebû Saîd'ten nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.) “Müezzinin nidâsını işittiğiniz zaman siz de onun dediğini söyleyiniz” buyurmuştur.⁵⁹²

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ أَذْبَرَ الشَّيْطَانُ لَهُ ضُرَاطٌ، حَتَّى لَا يَسْمَعَ التَّأْذِينَ، فَإِذَا قَضَى التَّأْذِينَ أَقْبَلَ حَتَّى إِذَا نُوبَ بِالصَّلَاةِ أَذْبَرَ حَتَّى إِذَا قَضَى التَّوْبَةَ، أَقْبَلَ حَتَّى يَخْطُرَ بَيْنَ الْمَرْءِ وَنَفْسِهِ يَقُولُ لَهُ: اذْكُرْ كَذَا وَادْكُرْ كَذَا لِمَا لَمْ يَكُنْ يَدْرِي مِنْ قَبْلِ حَتَّى يَنْظُرَ الرَّجُلُ مَا يَدْرِي كَمْ صَلَّى.

5) Ebû Hüreyre'den rivayet olunduğuna göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Namaz için nidâ edildiğinde şeytan, ezanı işitmek için geri dönüp yellenerak kaçır. Müezzin nidâyı bitirince tekrar gelir. Namaz için ikâmet edilince yine geri kaçır. Müezzin ikâmeti bitirince gelir, insan ile nefsi arasına girer, falan şeyi anımsa, falan şeyi anımsa diyerek (namazdan önce insanın) aklında olmayan şeyleri hatırlatır. İnsan kaç rekât kıldığını unutana kadar (onunla uğraşır)”.⁵⁸⁹

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُبِيرُ إِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ، وَكَانَ يَسْمَعُ الْأَذَانَ، فَإِنْ سَمِعَ أَذَانًا أُنْسَكَ وَإِلَّا أَغَارَ فَسَمِعَ رَجُلًا يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَلَى الْفِطْرَةِ ثُمَّ قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خَرِثَتْ مِنَ النَّارِ فَنَظَرُوا فَإِذَا هُوَ رَاعِي مِعْزَى.

6) Enes b. Mâlik'ten rivayet olunduğuna göre, Resûlullah (s.a.) fecr doğduğu zaman baskın düzenlerdi. Ezanı dinletirdi şayet ezan işitirse (baskından) vazgeçer; işitmezse baskın yapardı. (Bir defa) Allâhüekber, Allâhüekber diyen bir adam işitti. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Fitrat üzere! buyurdu. Sonra o kişi “Eşhedü en lâ ilahe illallâh, Eşhedü enlâ ilâhe illallah” dediğinde Peygamber (s.a.) “Cehennemden çıktın” şeklinde mukabelede bulunmuştur. Müteakiben baktılar ki söz konusu kişi bir keçi çobanıymış.⁵⁹¹

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا سَمِعْتُمْ النَّدَاءَ، فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ الْمُؤَدُّونَ.

7) Ebû Saîd'ten nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.) “Müezzinin nidâsını işittiğiniz zaman siz de onun dediğini söyleyiniz” buyurmuştur.⁵⁹³

⁵⁸⁸ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 4 (608).

⁵⁸⁹ Müslim, *Sahîh*, Salât 19.

⁵⁹⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 6 (610).

⁵⁹¹ Müslim, *Sahîh*, Salât 9.

⁵⁹² Buhârî, *Sahîh*, Ezan 7 (611).

⁵⁹³ Müslim, *Sahîh*, Salât 10.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَيْنَ كُلِّ آدَانَيْنِ صَلَاةٌ، فَالْحَاكِلَا، قَالَ فِي الثَّالِثَةِ: لَيْسَ شَاءَ.

8) Abdullah b. Mugaffel'den rivayet olduğuna göre, Peygamber (s.a.), “Her iki ezan yani ezanla ikâmet arasında bir namaz vardır. Her iki ezan arasında bir namaz vardır” buyurmuş üçüncüsünde de “isteyen için” sözünü ilâve etmiştir.⁵⁹⁴

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي النَّدَاءِ وَالصَّوْتِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ لَمْ يَجِدُوا إِلَّا أَنْ يَسْتَهْمُوا عَلَيْهِ لَأَسْتَهْمُوا، وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي التَّهَجِيرِ لَأَسْتَهْمُوا إِلَيْهِ، وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي الْعَمَّةِ وَالصَّبْحِ، لَأَسْتَهْمُوا إِلَيْهِ، وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي الْعَمَّةِ وَالصَّبْحِ، لَأَسْتَهْمُوا وَلَوْ حَبِوًا.

9) Ebû Hüreyre'den rivayet olduğuna göre, Resûlullah (s.a.), “İnsanlar ezan okumanın ve birinci safta bulunmanın faziletini bilselerdi kura atmaktan başka çare bulamazlardı da kura atarlardı. Yine insanlar namazı ilk vaktinde kılmanın faziletini bilselerdi, bunun için birbirleriyle yarışarlardı. Yine insanlar yatsı ile sabah namazlarındaki sevabı bilselerdi, bu iki namazın cemaatine emekleye emekleye de olsa gelirlerdi” buyurmuştur.⁵⁹⁶

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: خَطَبَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ فِي يَوْمٍ رَفِغٍ، فَلَمَّا بَلَغَ الْمَوْذُونَ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، فَأَمَرَهُ أَنْ ينادِيَ الصَّلَاةَ فِي الرَّحَالِ، فَتَنَطَّرَ الْقَوْمُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ، فَقَالَ: فَعَلَ هَذَا مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنْهُ وَإِنَّمَا عَزَمَةٌ.

10) Abdullah b. Hâris, Abdullah b. Abbas'ın çamurlu bir cuma gününde hutbe îrâd edeceği sırada, müezzine “Hayye ale's-salâh” sözüne ulaştığı zaman “es-Salâtü fi'r-rihâl = Namaz bulunduğunuz yerde kılınacak” diye nidâ etmesini emrettiğini nakletmiştir. Bu emirden dolayı insanlar birbirlerine baktılar. Bunun üzerine İbn Abbâs, müezzine bu nidâyı İbn Abbâs'tan çok daha hayırlı olan Hz. Peygamber'in yaptırdığını ve cuma namazının vâcib olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁸

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلٍ الْمُزَنِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَيْنَ كُلِّ آدَانَيْنِ صَلَاةٌ، فَالْحَاكِلَا، قَالَ فِي الثَّالِثَةِ: لَيْسَ شَاءَ.

وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنِ الْحُرَيْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَرِيْدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِثْلِهِ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ فِي الرَّابِعَةِ: لَيْسَ شَاءَ.

8) Abdullah b. Mugaffel'den rivayet olduğuna göre, Peygamber (s.a.), “Her iki ezan yani ezanla ikâmet arasında bir namaz vardır. Her iki ezan arasında bir namaz vardır” buyurmuş üçüncüsünde ise “isteyen için” sözünü ilâve etmiştir. Yine Abdullah b. Mugaffel'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber aynı söyledi ancak dördüncüsünde “isteyen için” sözünü ilâve etmiştir.⁵⁹⁵

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي النَّدَاءِ وَالصَّوْتِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ لَمْ يَجِدُوا إِلَّا أَنْ يَسْتَهْمُوا عَلَيْهِ لَأَسْتَهْمُوا، وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي التَّهَجِيرِ، لَأَسْتَهْمُوا إِلَيْهِ، وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي الْعَمَّةِ وَالصَّبْحِ، لَأَسْتَهْمُوا وَلَوْ حَبِوًا.

9) Ebû Hüreyre'den rivayet olduğuna göre, Resûlullah (s.a.), “İnsanlar ezan okumanın ve birinci safta bulunmanın faziletini bilselerdi kura atmaktan başka çare bulamazlardı da kura atarlardı. Yine insanlar namazı ilk vaktinde kılmanın faziletini bilselerdi, bunun için birbirleriyle yarışarlardı. Yine insanlar yatsı ile sabah namazlarındaki sevabı bilselerdi, bu iki namazın cemaatine emekleye emekleye de olsa gelirlerdi” buyurmuştur.⁵⁹⁷

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ لِمَوْدِيٍّ فِي يَوْمٍ مَطِيرٍ: إِذَا قُلْتَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَلَا تَقُلْ: حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، قُلْ: صَلُّوا فِي بُيُوتِكُمْ، قَالَ: فَكَأَنَّ النَّاسَ اسْتَنْكَرُوا ذَلِكَ، فَقَالَ: أَمْتَعِبُونَ مِنْ دَا، قَدْ فَعَلَ دَا مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي، إِنَّ الْجُمُعَةَ عَزَمَةٌ، وَإِنِّي كَرِهْتُ أَنْ أُخْرِجَكُمْ فَمَشُوا فِي الطَّيْنِ وَاللَّخْضِ.

10) Abdullah b. Hâris, Abdullah b. Abbas'ın yağmurlu bir günde müezzine “Eşhedü enlâ ilâhe illallah, eşhedü enne Muhammeden Resûlullah dediğinde “Hayye ale's-salâh” sözünü söylemeden “Sallû fi buyûtikum = Namazı evlerde kılın” diye nidâ etmesini söylediğini nakletmiştir. Râvi insanlar sanki bu durumdan hoşlanmadılar. Abdullah b. Abbas insanlara bundan dolayı mı şaşırıyorsunuz? halbuki müezzine bu nidâyı İbn Abbâs'tan çok daha hayırlı olan bir kimsenin yaptırdığını ve cuma namazının vâcib olduğunu ifade etmiş, size zorluk çıkarıp da çamur ve kaygan yerde yürümenizi istemedim şeklinde açıklamada bulunmuştur.⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 16 (627).

⁵⁹⁵ Müslim, *Sahîh*, Salâtü'l-müsâfirin ve kasrûha 304.

⁵⁹⁶ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 9 (615).

⁵⁹⁷ Müslim, *Sahîh*, Salât 129.

⁵⁹⁸ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 10 (616).

⁵⁹⁹ Müslim, *Sahîh*, Salâtü'l-müsâfirin ve kasrûha 26.

عن عبد الله بن مسعود، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا يمتنع أحدكم - أو أحدنا منكم - إذا نزل من سحوره، فإنه يؤذ - أو ينادي بليل - ليترجع قائمكم ويوقظ نائمكم، وليس أن يقول الفجر - أو الصبح - وقال بأصابعه ورفعها إلى فوق وطأها إلى أسفل حتى يقول هكذا وقال زهير: بسبابتيو إحداهما فوق الأخرى، ثم مدّها عن يمينه وشماله.

11) Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet olunduğuna göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Bilâl'in ezanı hiçbirinizi sahur yemeğinden alkoymasın. Zira o, gece ezan okur. Bunun sebebi ibâdetle meşgul olanınıza sabahın yaklaştığını haber vermek, uykuda olanınızı da uyandırmaktır. Fecr/sabah, böyle zahir olmak değildir; böyle olmayınca fecr olmaz." Râvi Züheyr, Peygamber'in "Fecr böyle zahir olmak değildir" derken parmaklarını yukarıya kaldırıp baş aşağıya diktiğini "böyle olmayınca" derken de şehâdet ve orta parmaklarını üst üste koyup sağa sola uzatarak işaret ettiğini nakletmiştir.⁶⁰⁰

عن مالك بن الحويرث، أن النبي صلى الله عليه وسلم في نفر من قومي، فأقمنا عنده عشرين ليلة، وكان رجيمًا رقيقًا، فلما رأى شوقنا إلى أهليتنا، قال: ارجعوا فكونوا فيهم، وعلموهم، وصلوا، فإذا حضرت الصلاة فليؤذّن لكم أحدكم، وليؤمكم أكبركم.

12) Mâlik b. Huveyris, kavminden bir toplulukla beraber Peygamber'in (s.a.) yanına geldiklerini ve orada yirmi gece kaldıklarını nakletmiştir Ardından Hz. Peygamber'in çok merhametli ve yumuşak kalpli olduğunu, ailelerini özlediğini fark edince onlara, "Dönünüz, onların yanlarında bulununuz. Onlara dini öğretiniz. (Beni nasıl namaz kılar gördünüz ise öylece) namaz kılınız. Namaz vakti geldiğinde içinizden biri size ezan okusun. En yaşlınız da size imam olsun" buyurduğunu rivayet etmiştir.⁶⁰²

عن ابن مسعود رضي الله عنه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يمتنع أحدكم - أو قال ينادي بليل - ليترجع قائمكم ويوقظ نائمكم وقال: ليس أن يقول هكذا وهكذا - وصوب يده ورفعها - حتى يقول هكذا - وفتح بين إصبعيه.

11) Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet olunduğuna göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Bilâl'in ezanı hiçbirinizi sahur yemeğinden alkoymasın. Zira o, gece ezan okur/nidâ eder. Bunun sebebi ibâdetle meşgul olanınıza sabahın yaklaştığını haber vermek, uykuda olanınızı da uyandırmaktır. Sonra elini doğrultarak kaldırdı; fecr şöyle ve şöyle olmakla değil, şöyle oluncaya kadardır buyurdu ve iki parmağını araladı.⁶⁰¹

عن مالك بن الحويرث، قال: أتينا رسول الله صلى الله عليه وسلم ونحن شببة متضاربون، فأقمنا عنده عشرين ليلة، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم رجيمًا رقيقًا، فطرقنا أبا قد اشتقنا أهلنا، فسألنا عن من تركنا من أهلنا، فأخبرنا، فقال: ارجعوا إلى أهليكم، فأقيموا فيهم وعلموهم، فإذا حضرت الصلاة فليؤذّن لكم أحدكم، ثم ليؤمكم أكبركم.

12) Mâlik b. Huveyris, yaşça birbirlerine yakın bir takım gençler olarak Resûlullah'a (s.a.) geldiklerini ve onun yanında yirmi gece kaldıklarını nakletmiştir. Mâlik b. Huveyris şöyle devam etmektedir: Resûlullah'ın (s.a.) çok merhametli ve yumuşak kalpli birisiydi, ailelerimizi özlediğimizi fark edince bize ailelerimizden kimleri bıraktığımızı sordu. Biz de kendisine haber verdik. Bunun üzerine O (s.a.), "Aileleriniz yanına dönünüz, onların yanlarında bulununuz. Onlara dini öğretiniz. Namaz vakti geldiğinde içinizden biri size ezan okusun. En yaşlınız da size imam olsun" buyurmuşlardır.⁶⁰³

⁶⁰⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 13 (621).

⁶⁰¹ Müslim, *Sahîh*, Sıyâm 39.

⁶⁰² Buhârî, *Sahîh*, Ezan 17 (628).

⁶⁰³ Müslim, *Sahîh*, Mesâcid 292.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كَانَ الْمُؤَدُّنُ إِذَا أَذَّنَ قَامَ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَّبِعُونَ السُّوَارِيَّ، حَتَّى يَخْرُجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُمْ كَذَلِكَ، يُصَلُّونَ الرَّفِيعَتَيْنِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ، وَمَنْ يَكُنْ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ ضَمِيرًا، قَالَ عُثْمَانُ بْنُ حَبَلَةَ، وَأَبُو دَاوُدَ: عَنْ شُعْبَةَ، ثُمَّ يَكُنْ بَيْنَهُمَا إِلَّا قَلِيلًا.

13) Enes b. Mâlik'den rivayet olduğuna göre, müezzin ezan okuduğu zaman Peygamber'in (s.a.) ashâbından bazıları acele ile direklerle doğru namaz kılardı. Peygamber (s.a.) çıktığı vakit (evinden çıktığı vakit diyebilir miyiz) onları akşam namazının farzından evvel iki rekât kılarken bulurdu. Ezan ile ikâmet arasında pek vakit yoktur. Ebû Dâvûd'da Osmân b. Cebele ve Şu'be'den gelen rivayette "Ezan ile ikâmet arasında ancak az bir müddet vardır" demiştir.⁶⁰⁴

عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَأَرَادَ الْمُؤَدُّنُ أَنْ يُؤَدُّوا، فَقَالَ لَهُ: أُرِيدُ، ثُمَّ أَرَادَ أَنْ يُؤَدُّوا، فَقَالَ لَهُ: أُرِيدُ حَتَّى سَاوَى الظِّلِّ الثَّلْوَلُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ.

14) Ebû Zer şöyle rivayette bulunmuştur: Bizler Peygamber'le (s.a.) birlikte bir yolculukta bulunuyorduk. Müezzin (öğle) ezanını okumaya yöneldi. Peygamber (s.a.) ona: "Serinliği bekle!" buyurdu. Bir müddet sonra müezzin yine ezan için kalktı. Peygamber (s.a.) yine: "Serinliği bekle!" buyurdu. Müezzin bunu üçüncü kez yapmaya niyetlenince Peygamber (s.a.) "Gölge tepelerin yüksekliği miktarına eşit oluncaya kadar serinliği bekle! sıcağın şiddeti cehennemnin kaynamasındandır." buyurdu.⁶⁰⁶

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كُنَّا بِالْمَدِينَةِ إِذَا أَذَّنَ الْمُؤَدُّنُ لِصَلَاةِ الْمَغْرِبِ ابْتَدَأُوا السُّوَارِيَّ، فَيُرَكَّبُونَ رُكْعَتَيْنِ رُكْعَتَيْنِ، حَتَّى إِذَا الرَّجُلُ الْغَرِيبُ لَيْدَخُلَ الْمَسْجِدَ فَيَحْسِبُ أَنَّ الصَّلَاةَ قَدْ صَلَّيْتُ مِنْ كَثْرَةِ مَنْ يُصَلِّيهِمَا.

13) Enes b. Mâlik'den rivayet olduğuna göre, biz Medinede iken müezzin akşam namazı için ezan okuduğu zaman ashab acele ile direklerle doğru ikişer rekât namaz kılardı. Hatta yabancı bir kimse mescide girdiğinde -nafile kılanların çokluğundan- farz namaz kılınmış zannederdi.⁶⁰⁵

عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: أَذَّنَ مُؤَدُّنُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالظُّهْرِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُرِيدُ، أَوْ قَالَ: أَنْتَظِرُ، أَنْتَظِرُ، وَقَالَ: إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ، إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ، فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ، قَالَ أَبُو ذَرٍّ: حَتَّى رَأَيْتَا فِيءِ الثَّلْوَلِ.

14) Ebû Zer şöyle rivayette bulunmuştur: Peygamber'in (s.a.) müezzinini öğle ezanını okumaya yöneldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber 'serinliğe bırak, serinliğe bırak' ya da 'bekle, bekle' çünkü sıcağın şiddeti, cehennemnin kükremesindedir. Sıcak şiddetlendiği zaman namazı serinliğe bırakın! buyurdu.⁶⁰⁷

Görüldüğü üzere Buhârî ezan kitâbının ilk hadisi olarak; ezanın istişâre edildiği olaya işaret eden muhtasar bir rivayeti⁶⁰⁸ tahrir etmiş sonra da ezan meşru olmazdan önce istişâre esnasında tekliflerin sunulduğu hâdiseye dair İbn Ömer'den nakledilen mevzu bahis konu hakkında daha fazla bilgi ihtiva eden rivayete yer vermiştir.⁶⁰⁹ Lafız farklılıklarına rağmen muhteva olarak aynı olan ortak bu ikinci rivayet Müslim'de Salât kitâbının ilk hadisi⁶¹⁰ şeklinde üç ayrı senedle yer almaktadır.

Ezanın çift ikâmetin tek lafızlarla okunacağına dair hadisler⁶¹¹ her iki eserde de Enes b. Mâlik'ten benzer lafızlarla iki farklı senedle nakledilmiştir. Aynı şekilde Enes b.

⁶⁰⁴ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 14 (625).

⁶⁰⁵ Müslim, *Sahîh*, Salâtü'l-müsâfirin ve kasrûha 303.

⁶⁰⁶ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 18 (629).

⁶⁰⁷ Müslim, *Sahîh*, Mesâcid 184.

⁶⁰⁸ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (603).

⁶⁰⁹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 1 (604).

⁶¹⁰ Müslim, *Sahîh*, Salât 1 (377).

⁶¹¹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 2 (605), (606), 3 (607); Müslim, *Sahîh*, Salât 2, 3, 5.

Mâlik'ten gelen ortak rivayetler tablosunda üçüncü sırada yer alan hadisler farklı şeyhlerden aynı senedle nakledilmiştir. Söz konusu rivayette Müslim'den farklı olarak Buhârî'de “İnsanlar çoğaldığında” ifadesi⁶¹² yer almaktadır.

Ezanı duyunca şeytanın kaçması hadisi⁶¹³ her iki eserde de Ebû Hüreyre'den nakledilmiştir. Buhârî'de yer alan metinde “اللقاء” lafzı Müslim'de ise “التأذين” kelimesi yer almaktadır.

Bir beldede ezan okunmasının savaşa söz konusu yerleşim yerine baskın yapmaya engel olması hakkındaki hadis⁶¹⁴ her iki eserde de Enes b. Mâlik'ten nakledilmiştir. Farklı olayları anlatan bu rivayetlerde ortak olan husus ise ezan okunan bir toplulukla savaşılamayacağıdır.

Kişinin müezzini işittiğinde söylediklerini tekrar etmesini beyan eden rivayet,⁶¹⁵ her iki eserde de Ebû Saîd el-Hudrî'den (v. 74/693-94) nakledilen hadis aynı lafızlarla geçmektedir.

Tabloda sekizinci sırada yer alan her iki ezan arası namaz olacağına dair rivayet⁶¹⁶ Muğaffel'den (v. 59/679) aynı metinle hem Buhârî hem de Müslim'de yer almaktadır. Müslim'de aynı sahâbîden farklı bir kanalla gelen hadiste dileyen kimse için kaydının dördüncü defada zikredildiği nakledilmiştir.⁶¹⁷

Ezan okumakta ve birinci safta bulunmanın fazîletine dair rivayet,⁶¹⁸ her iki eserde de mevcut olup Ebû Hüreyre'den nakledilmiştir. Nadiren lafız farklılıkları olmakla birlikte muhtevaları aynıdır.

Yağmurlu bir günde müezzinin ezan okurken insanlara duyuru sözü eklemesine hakkındaki hadis,⁶¹⁹ Abdullah b. Haris kanalıyla gelmiştir. Buhârî'de “الصلاة في الرِّحَالِ” ifadesi yer alırken; Müslim'de “صَلُّوا فِي بُيُوتِكُمْ” ibaresi geçmektedir.

Bilâl-i Habeşî ve İbn Ümmü Mektûm'un ramazan ayında gece iki ayrı ezan okumaları hakkında Abdullah b. Mes'ud'dan gelen haber,⁶²⁰ lafız farklılıklarıyla

⁶¹² Buhârî, *Sahîh*, Ezan 2 (606).

⁶¹³ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 4 (608); Müslim, *Sahîh*, Salât 19.

⁶¹⁴ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 4 (610); Müslim, *Sahîh*, Salât 9.

⁶¹⁵ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 7 (611); Müslim, *Sahîh*, Salât 10.

⁶¹⁶ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 16 (627); Müslim, *Sahîh*, Salâtü'l-müsafirîn ve kasrûha 304.

⁶¹⁷ Müslim, *Sahîh*, Salât (838).

⁶¹⁸ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 9 (615); Müslim, *Sahîh*, Salât 129.

⁶¹⁹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 10 (616); Müslim, *Sahîh*, Salâtü'l-müsafirîn ve kasrûha 26.

⁶²⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 13 (621); Müslim, *Sahîh*, Sıyâm 39.

birlikte her iki eserde de mevcuttur. Ayrıca bu hadis Buhârî⁶²¹ ve Müslim’de⁶²² farklı tariklerle tahrir edilmiştir.

Tabloda 12. rivayet olarak verilen dini öğrenmek üzere Hz. Peygamber’in yanına gelen bir grubun içinde olan Mâlik b. Huveyris’in naklettiği hadis,⁶²³ kelime farklılıklarıyla birlikte aynı olayı anlatmaktadır. Bahsi geçen rivayet, Müslim’de *Mesâcid* bölümünde⁶²⁴, Buhârî’de ise başta ezan⁶²⁵ olmak üzere muhtelif bölümlerde⁶²⁶ nakledilmiştir.

Ezan ve ikâmet arasında ne kadar fasılının olduğunu belirten hadis,⁶²⁷ Enes b. Mâlik’ten nakledilmiş olup aynı haber, farklı kelimelerle aktarılmıştır.

Sahîhayn’da ortak olarak yer alan diğer bir hadis ise müezzinin öğle ezanını okumak için havanın serinlemesini beklemesidir. Hadisin sahâbî râvisi Ebû Zer’dir (v. 32/653). Aynı durum birbirini tamamlayacak ölçüde farklı olay örgüsü ile aktarılmıştır.

Sahîhayn’da konu ile ilgili rivayet edilen nakillerdeki farklılıkları ise şu şekilde ifade edebiliriz: Müslim’de ezanın sıfatı bâbı altında Ebû Mahzûre’nin Hz. Peygamber’den ezan lafızlarını öğrendiğine⁶²⁸ dair rivayet zikredilmiştir. Burada lafızlar açıkça yer alırken Buhârî’de ise bu hususla ilgili herhangi bir rivayete yer verilmemiştir.

Buhârî’de ezan okurken sesi yükseltme ile alakalı hadis⁶²⁹ mevcutken söz konusu rivayet Müslim’de yer almamaktadır. Müezzinin ezan okuma esnasında nasıl bir hal üzere olacağını aktaran rivayet Buhârî’de⁶³⁰ zikredilmekte Müslim’de ise yer almamaktadır.

Ezan okunduğu zaman müezzinin söylediklerini tekrar etmek ve dua etmek konusunda iki eserde tahrir edilen rivayetlerde farklılıklar dikkat çekmektedir. Buhârî “Kişi, müezzini işittiğinde ne söyler” bâbı altında Muaviye’nin bu uygulamayı yaptığına dair hadisi⁶³¹ ve aynı şekilde Muaviye’nin Hz. Peygamber’den müezzin “حَيِّ عَلَى الصَّلَاةِ”

⁶²¹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 11 (617), 12 (620), 13 (622), Ahbârî’l-ehâd 1 (7248).

⁶²² Müslim, *Sahîh*, Sıyâm 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44.

⁶²³ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 17 (628); Müslim, *Sahîh*, Mesâcid 292.

⁶²⁴ Müslim, *Sahîh*, Mesâcid 292, 293.

⁶²⁵ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 17 (628), (630), (631), 35 (658), 49 (685), 138 (819), (819).

⁶²⁶ Buhârî, *Sahîh*, Cihad ve sıyer 42 (2848), Edep 27 (6008), Ahbârî’l-ehâd 1 (7246).

⁶²⁷ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 14 (625); Müslim, *Sahîh*, Salâtü’l-müsâfirîn ve kasrûha 302, 303.

⁶²⁸ Müslim, *Sahîh*, Salât 6 (379).

⁶²⁹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 5 (609).

⁶³⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 19 (634).

⁶³¹ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 7 (612).

dediğinde “لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ” şeklinde mukabelede bulunduğunu işittiğini aktaran⁶³² hadisleri nakletmiştir. Ayrıca Buhârî’de ilgili haberin sonunda ezan duası⁶³³ yer almaktadır. Müslim’de ise bu konu ile ilgili bâb altında, müezzine eşlik edilmesi, salavât getirilmesi ve Peygamber (s.a.) için vesile iseyen kimse için O’nun (s.a.) şefaatinin vâcib olacağını⁶³⁴ aktaran hadis tahric edilmiştir. Bir başka rivayette ise müezzin şunu dediğinde siz de şunları şunları söyleyin⁶³⁵ şeklinde açıkça nakledilmiştir. Keza Sa’d d. Ebî Vakkas’tan nakledilen “kim ezanı işittiğinde “أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ” derse günahı affolonur”⁶³⁶ hadisi de aynı bâb altında ele alınmıştır.

Her iki eserde de “Yanında haber verecek biri olduğu zaman âmâ bir kimsenin ezan okuması hakkında bâb” yer almaktadır. Ancak Müslim’de sadece İbn Ümmü Mektûm’un âmâ olarak müezzinlik yapmasına⁶³⁷ işarete bulunulmuştur.

Her iki eserin mukayesesi neticesinde, Müslim’de ezan lafızlarının açıkça zikredilmesine karşın Buhârî’de yer almaması hususu ile ezan duası haricinde genel anlamda bir farklılığın olmadığı ifade edilebilir. Bâb başlıkları ve altında yer verilen rivayetler arasındaki uyuma dikkat edildiğinde her iki eserin de benzer anlamlar üzerinden hadisleri tasnif ettiğini söyleyebiliriz. Dikkatleri çeken bir diğer husus ise hem Buhârî hem de Müslim’in *Sahîh*’lerinde ezan lafızlarının rüyada öğretildiğine dair rivayetler tahric edilmemiştir.

⁶³² Buhârî, *Sahîh*, Ezan 7 (613).

⁶³³ Buhârî, *Sahîh*, Ezan 8 (614).

⁶³⁴ Müslim, *Sahîh*, Salât 11.

⁶³⁵ Müslim, *Sahîh*, Salât 12.

⁶³⁶ Müslim, *Sahîh*, Salât 13.

⁶³⁷ Müslim, *Sahîh*, Salât 8.

SONUÇ

Kütüb-i semâniyye özelinde Sünnet'te ezan telakkisini konu edinen bu çalışmada medeniyetimizde ezana atfedilen değer/manın daha özel ve anlaşılır olduğunu ifade edebilmek adına öncelikli olarak ezan öncesi dönem, ezanın ortaya çıkışı ve uygulamalarını kapsayan tarihsel süreç ele alınmıştır. Buradan hareketle ezanın asr-ı saadette gerek ramazan ayında gerek özel durumlarda ve gerekse de bazı genel toplanma durumlarında bir çağrı olarak uygulandığını bir tespit olarak söyleyebiliriz.

Her milletin kendine özgü bir sembolü, şîârı vardır. Toplumlar bu sembol ve şîârlarla tarihî, kültürel ve coğrafi varlığını, devamlılığını muhafaza ederler. Bu açıdan ezan ilk vaz' edilışinden itibaren ibadete çağrı/teşvik, insanlara eman, bağımsızlığın ilânı, doğan çocukların kulaklarına okunması ve buna benzer bir çok uygulamayla kültürümüzdeki yerini almıştır. İçerdiği anlam itibariyle İslâmın temel prensiblerini en az günde beş defa hatırlatan ve dinleyicide bir aksiyon uyandıran ezan, esasında Bilâl-î Habeşî şahsında ehadden ekbere, ekberden kesrete ve kabile medeniyetinden cihanşümüllüğe bir kapı aralamış, bu sayede günümüze kadar birliğin ve beraberliğin simgesi olmuştur.

Mevzuya dair rivayetler, Kütüb-i semâniyye özelinde tetkike açılıp değerlendirilmeleri neticesinde şunları söylemek mümkündür:

Sekiz eserde de bir kitâb veya bâb hüviyetinde ezana dair rivayetler yer almaktadır. Konu, Buhârî'nin *el-Câmiu 's-sahîh*'i ve Nesâî'nin *es-Sünen*'inde "*Kitâbu 'l-Ezan*", İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde ise "*Kitâbu 'l-Ezan ve 'sünneti fihâ*" adıyla müstakil bir bölüm olarak işlenmiştir. Buhârî'de ilgili kitâbtaki 163 bâb ve 272 hadis arasında; 29 bâb 43 hadis doğrudan ezanla alakalıdır. Nesâî'de ezan kitâbında 42 bâb 61 rivayetten; 37 bâb 54 hadis doğrudan konuyla ilgilidir. İbn Mâce'de ise ezan kitâbındaki 7 bâb 28 hadisin tamamı konuyla bağlantılıdır. Bu bölümler dışında mevzu ile ilgili bâb başlıklarına da yer verilmiştir. Bu üç eser hakkında *Kitâbu 'l-Ezan* 'lar haricinde yapılan araştırmada söz konusu bâb başlıklarının "إِذْنٌ" ve "أَذَانٌ" lafızlarının türevleri şeklinde olduğu saptanmıştır. Buhârî'nin *Sahîh*'inde "إِذْنٌ" lafzı ile 6 farklı kitâb altında toplam 7 bâb başlığı, "أَذَانٌ" lafzı ile 2 farklı bölüm içerisinde 2 bâb başlığı yer almıştır. Nesâî'nin *Sünen*'inde "أَذَانٌ" lafzı ile herhangi bir bâb yer almazken, "إِذْنٌ"nin türevleriyle 4 farklı

kitâb içerisinde 4 adet ezanla ilgili bâb başlığına yer verilmiştir. Aynı şekilde İbn Mâce'de de "إِذْ" 'nin türevleri şeklinde 1 kitâb ve 1 bâb başlığı tespit edilmiştir.

Diğer beş eserde; Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'inde; "*Kitâbü's-Salât*", "*Kitâbü'l-Mesâcid*", "*Kitâbü'l-Müsâfirîn*" ve "*Kitâbü'l-Küsûf*"; Tirmizî'nin *Sünen*'inde "*Kitâbü's-Salât*", "*Kitâbü'l-Cumua*" ve "*Kitâbü'l-Edâhî*"; Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde "*Kitâbü's-Salât*" ve "*Kitâbü's-Savm*"; Dârimî'nin *Sünen*'i ve İmam Mâlik'in *Muvatta*"sında ise "*Kitâbü's-Salât*" bölümlerinde yer alan bâb başlıklarında ezanla ilgili rivayetler tahrir edilmiştir. Bu veriler matematiksel olarak ifade edildiğinde, Müslim'de, 4 kitâb 13 bâb 60 hadis; Tirmizî'de, 19 bâb 37 hadis; Ebû Dâvûd'da 18 bâb 68 hadis; sadece nidâ lafzı ile yer verilen İmam Mâlik'in *Muvatta*'ında ise 4 bâb 21 hadis ve Dârimî'nin *Sünen*'inde 11 bâb 23 hadise tekabül etmektedir. Konuyu bâb olarak ele alan eserlerde ilgili rivayetlerin ekserisi *Salât* kitâbında yer almıştır.

Bu ifadeler doğrultusunda nidâ veya ezan kelimeleriyle söz konusu rivayet kaynakların tümünde mevzuya ilişkin hadislerin benzer başlıklar altında serdedildiğini söyleyebiliriz. Netice itibariyle Kütüb-i semâniyye'de ezanla ilgili toplam 152 bâb, 334 hadis tespit edilmiştir. Ezanı müstakil bir bölüm olarak değerlendiren eserler, kendi içerisinde muhteva açısından mukayese edildiğinde ise Buhârî'de ezan kitâbında daha çok namazla ilgili rivayetlerin yer aldığı, Nesâî'de hadislerin ekserisinin, İbn Mâce'de ise tamamının ezanla ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Buhârî'nin "*Kitâbü'l-ezan*"ı ile Müslim'in konuya dair ilgili kısımlarının mukayese edilmesi neticesinde ise, ezan lafızlarının açıkça zikredilmesi ve ezan duası haricinde genel anlamda her iki eserde bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Dikkatleri çeken bir diğer husus da, her iki kaynakta da ezan lafızlarının rüyada öğretildiğine dair rivayetlerin yer almamasıdır.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî. *el-Musannef*. thk: Habîbü’r-Rahman el-A‘zami. Beyrût: Mektebetü’l-İslâmî, 1983/1403.
- Ahatlı, Erdinç. “Temriz”. *DİA*. 40: 433-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- _____, “Terceme”. *DİA*. 40: 483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü İmam Ahmed b. Hanbel*. thk: Şuayb el-Arnaût ve Âdil Mürşid. ‘y.y.’: Müessesetü’r-Risâle, 2001/1421.
- Akbaş, Mehmet. “Asr-ı Saadetin İlk Müezzinleri”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19, sy. 2 (2014): 1-17.
- Akyüz, Vecdi. “İkâmet”. *DİA*. 22: 16-17. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ali el-Kârî, Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Mirkâtü’l-mefâtih şehu mişkâtü’l-mesâbîh*. Beyrût: Dâru’l-Fıkr, 2002/1422.
- Alper, Hülya. *İmanın Psikolojik Yapısı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Altıntaş, Ramazan. “İnsanın Zihin Halleri”. *İslâm İnanç Esasları El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Aras, M. Özgü. “Ad Koyma”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1 (1985): 99-122.
- Ardoğan, Recep. “Kelâmî Açından İmanın Mahiyeti ve Din Özgürlüğünün Muhtevası”. *Diyanet İlmî Dergi* 41, sy. 1 (2005): 47-80.
- Atalay, Nazan. “Hz. Peygamber Dönemi Ramazan Günlüğü”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Aydar, Hidayet. “Ezanın Tarihi ve Başka Dillerde Okunması Meselesi”. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy.1 (2016): 12.
- Aydınlı, Abdullah. “İbn Ümmü Mektûm”. *DİA*. 20: 434-435. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- _____, *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 20016.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî. *Nuhabü’l-efkâr fî tenkîhi Mebâni’l-ahbâr fî şerhi Me‘âni’l-âsâr*. thk:

- Ebû Temîm Yasir b. İbrâhim. Katar: Vizâratü'l-Evkâf ve Şuuni'l-İslâmiyye, 2008/1429.
- _____, *Umdetü'l- kârî Şerhu Sahîh-i'l-Buhârî*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 't.y.'.
- _____, *Şerhu sünen-i Ebî Dâvûd*. thk: Ebû Münzir Hâlid b. İbrâhim el-Mısırî. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999/1420.
- Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî. *Avnü'l-ma'bûd şerhu sünen-i Ebî Dâvûd*. Beyrût: DKİ, 1994/1414.
- Bâbü'n-Neccâr, Muhibbüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen el-Marûf Bâbü'n-Neccâr. *ed-Dürretü's-semîne fi ahbâri'l medine*. thk: Hüseyin Muhammed Ali Şükri. 'y.y.': Şirketü Dârü'l-Erkâm b. ebi'l-Erkâm, 't.y.'.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdât*. thk: Dr. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002/1422.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî. *Ensâbü'l-eşraf*. thk: Süheyl Zekkâr ve Riyaz ez-Zerkelî. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996/1417.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el- Beyhakî. *es-Sünenü'l-kübra*. thk: Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrût: DKİ, 2003/1424.
- _____, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. thk: *Abdulmutî Emin Kal'acî*. Pakistan: Câmîatü'l-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1991/1412.
- _____, *Şuabü'l-Îmân*. thk: Abdü'l-ali Abdülhamîd Hâmid. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003/1423.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî. *Müsnedü'l-Bezzâr*. thk: Mahfûz er-Rahman Zeynullah. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009/1408-1430.
- Bilgiç, Musa. "Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'indeki Ezanla İlgili Rivayetlerin Hadis Tekniği ve Yorumu Açısından Değerlendirilmesi". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Buhârî, *Caimu's-Sahih*. çev. Mehmed Sofuoğlu. *Sahîh-i Buhârî ve Tercümesi*. 'y.y.': Ötüken Neşriyat, 't.y.'.
- _____, *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmihî*. thk: Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir. 'y.y.': Dâru Tavkî'n-Necât, 2001/1422.

- Bulkînî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî. *Mehâsinü'l-istilâh fî tazmîni Kitâbi İbni's-Salâh*. thk: Âişe Abdurrahman. 'y.y.': Dâru'l-Meârif, 't.y.'.
- Bûsîrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl el-Bûsîrî. *Misbâhu'z-züccâce fî zevâidi İbn Mâce*. thk: Yusuf Kemal el-Hût. 'y.y.': Dâru'l-Cenân, 1986/1406.
- Cambo, Juan E.. *Encyclopedia of İslam*. Amerika: 'y.e.y.', 2009.
- Certel, Hüseyin. "Psikolojik bir Yaklaşımla Sözlü ve Fiili Şart ve Rükûnlarıyla Namaz". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13 (1997): 329-345.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhu'l-'Arabîyye*, thk: Ahmed Abdülğafur Attâr. Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987/1407.
- Ceziri, Abdurrahman el-Ceziri. *el-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erba'a*. Beyrût: DKİ, 2003/1424.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *Kitâbu't-Ta'rifât*. thk: Yayıncının gözetiminde bir grup âlim. Beyrût: DKİ, 1983/1403.
- Çağlayan, Ahmet. *Asr-ı Saadetten Günümüze Ezan*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Çakan, İsmail Lütfi Çakan. "Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe". *DİA*. 1: 144. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- _____, "Ezan, Müezzinlik ve Hz. Peygamber'in Müezzinleri". *Altınoluk*, sy. 63. (1991): 16-20.
- _____, "Müezzinlik". *Din ve Hayat: TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi*, sy. 3 (2009): 42-43.
- _____, "Peygamberimizin Müezzinleri (İbn Ümmü Mektûm- Ebû Mahzûre- Sa'd b. Âiz)". *Altınoluk*, sy. 66 (1991): 14-16.
- _____, *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- _____, *Olay ve Ölçü Olarak Hicret*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- _____, *Şekil ve Örnekleriyle Hadis Usulü*. İstanbul: İFAV 2012.
- Çelebi, İlyas. "Kelime-i Şehâdet". *DİA*. EK-2: 36-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- _____, "Rüya". *DİA*. 35: 306-309. İstanbul: DİB Yayınları, 2008.
- Çetin, Abdurrahman. "Ezan". *DİA*. 12: 36. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî. *Sünen-i Dârekutnî*. thk: Şuayb el-Arnaût, Hasan Abdü'l Mün'im Şilbî, vd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2004/1424.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârim. *Sünenü'd-Dârimî*. thk: Hüseyin Selim ed-Dârânî. Suud: Dâru'l-Muğnî, 2000/1412.
- Davudoğlu, Ahmed. *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez Yayınları, 't.y.'
- Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî. *Hüccetullâhi'l-bâliĝa*. thk: Seyyid Sabık. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 2005/1426.
- _____, *Hüccetullâhi'l-bâliĝa*. çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk: Şuayb el-Arnaût. 'y.y.': Dâru'l-Risâleti'l-İlmiyye, 2009/1430.
- Elbânî, Nâsirüddin el-Elbânî. *Za'ifü Süneni İbn Mâce*. Riyâd: Mektebetü'l-meârif, 1997/1417.
- Eyice, Semavi. "Amr b. Âs Camii". *DİA*, 3: 81-82. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî. *Ahbâru Mekke*. thk: Rüşdî Sâlih Melhas. Beyrût: Dâru'l-Endülüs, 't.y.'
- Fayda, Mustafa. "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, 6: 152-153. İstanbul: TDV Yayınları 1992.
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Kâmusü'l-Muhît Tercümesi* = el-Okyanusü'l-basit fî tercümeti kâmusi'l-muhît. çev: Asım Efendi. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1305/1887.
- Gökçe, M. Cüneyt. "Ortak Dilimiz Ezan", *Ezan ve İnanç Esaslarımız*. Ed. Mahmut Öztürk, 35-53. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018.
- Gündüz, Filiz. "Minâre", *DİA*, 30: 98. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Hadislerle İslâm. Ed. Mehmet Emin Özafşar vd. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *et-Târîh*. thk: Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Dımeşk: Dârû'l-Kalem, 1977/1397.
- Hamidullah, Muhammed. "İslamda Sembol". çev: İsmail Yakıt. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2 (1995): 299-308.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhim b. Hattâb el-Büstî. *Me'âlimü's-sünen*. Haleb: Matbaatü'l-İlmiyye, 1932/1351.

- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî. *Mecma' u' z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâid*. thk: Hüsamettin el-Kudsî. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994/1414.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk: Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1992/1412.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn Asâkir. *Târîhu Dımaşk*. thk: Amr b. Gurâme el-Umreviyyu. 'y.y.': Dâru'l-Fikr, 1995/1415.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1988/1409.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk: Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd ve Ali Muhammed el-Muavviz. Beyrût: DKİ, 1994/1415.
- _____, *Fethü'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1959/1379.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân*. thk: İhsan Abbas. Beyrût: Dâru's-Sâdr, 1900/1318.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk: Mustafa es-Sekkâ, İbrâhîm el-Ebyârî ve Abdülhafîz eş-Şelebî. Mısır: Şirketü Mektebetü ve matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1955/1375.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî. *Sahîh-u İbn Huzeyme*. thk: Muhammed Mustafâ el-A'zâmî. Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, 't.y.'
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *Tuhfetü'l-mevdûd bi-ahkâmi'l-mevlûd*. thk: Abdülkadir el-Arnaût. Dımeşk: Mektebetü Dâru'l-Beyân, 1971/1391.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfîî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk: Ali Şîrî. 'y.y.': Dâru İhyâi't-Türâs, 1988/1708.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Süneni İbn Mâce*. thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 'y.y.': Dâru İhyâu'l-Kütübü'l-Arabiyye, 't.y.'

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem İbn Manzûr el-Efrîkî el-Mısırî, *Lisânü'l-'Arab*. Beyrût: Dâru's-Sâdr, 1994/1414.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l Kübra*. thk: Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrût: DKİ, 1990/1410.
- İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humejd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî. *Kitâbu'l- emval*. thk: Şâkir Zîb Feyyâz. Suud: ed-Dirâsetü'l-İslâmiyye, 1986/1406.
- İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî. *Kitâbü'l-büldân*. thk: Yusuf el-Hâdi. Beyrût: Âlimü'l-Kütüb, 1996/1416.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk: Abdülkâdir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût. Beyrût: Dâru İbn Kesir, 1623-1678/1032-1089.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *et-Tavzîh li şerhi'l- Câmi'î's-sahîh*. thk: Dâru'l-fellâh araştırma heyeti ve tahkîkü't- türâs. Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 2008/1429.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk: Muhammed Fuâd Abdülbâki. Buyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, 1985/1406.
- İzzeddin İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe*. thk: Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd ve Ali Muhammed el-Muavviz. 'y.y.': DKİ, 1994/1415.
- Kâmili, Fahri. "İslâm Fıkıhında Namaz İbadeti". Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2006.
- Kamiloğlu, Ramazan. "Türk Kültüründe Ezan Ve Makamları". *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3, sy. 5 (2010): 221-237.
- Kandemir, M. Yaşar. "Câmi'". *DİA*. 7: 94. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- _____, "el-Câmiu's-Sahîh". *DİA*, 7: 114-23. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- _____, "Hadis". *DİA*. 15: 27-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Karaman, Fikret, Karagöz İsmail, Paçacı İbrahim, Canbulat Mehmet, Gelişgen Ahmet ve Ural İbrahim. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî. *İrşâdüs's-Sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ, 1905/1323.

- Kavaklıoğlu, Mahmut. “Hadis Edebiyatında Kitâbü’l-Edeb’lerle İlgili Bir Değerlendirme”. *Ekev Akademi Dergisi* c. 3, sy. 2 (2001): 149-174.
- _____, “Sünnette İtidal”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995.
- Kerman, Zeynep. “Üç Ezan Şâiri”. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü* 16, sy. 185 (1978): 303-305.
- Kettânî, M. Ali. *Muslim Minorities in the World Today*. ‘y.y.’: ‘y.e.y.’, ‘t.y.’.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî. *et-Terâtübü’l-idâriyye: Hz. Peygamber’in Yönetimi*. çev: Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Kısakürek, Necip Fazıl. *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2008.
- Kızıl, Hayrettin. “Dinî Sembolizm Üzerine”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 20 (2018): 327-351.
- Koca, Fatih. “Peygamberimiz Hz. Muhammed’in Müezzinleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52, sy. 2 (2011): 291-310.
- Koca, Ferhat. “Sünnet”. *DİA*. 38: 154-155. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Köten, Akif. “Hz. Peygamber’in Sünnetine Göre Cemaatle Kılınan Namazlarda Uyulması Gereken Hususlar”. *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, 64-67. Ankara: DİB Yayınları, 1995.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Müezzin”. *DİA*. 31: 491. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. Bozkurt, Nebi. “Mescid-i Nebevî”. *DİA*. 29: 281-290. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî. *Ahseni’t-tekâsîm fî ma’rifeti’l-ekalîm*. Beyrût: Dâru’s-Sâdr, 1991/1414.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü’l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî. *el-Mevâ’iz ve’l-i’tibâr bi el-hitat ve’l-âsâr*. Beyrût: DKİ, 1997/1418.
- Mevsilî, Ebû Ya’lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsnedü Ebî Ya’lâ*. thk: Hüseyin Selim Esed. Dımaşk: Dâru’l-Me’muni li’l-Türâs, 1984/1404.
- Muhammed b. Habîb, Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Muhabber*. Beyrût: Dâru Âfaki’l-Cedîde, ‘t.y.’.

- Murtazâ ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk: Heyet. 'y.y.': Dâru'l-Hidâye, 't.y.'
- Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mübârekpûrî. *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*. Beyrût: DKİ, 't.y.'
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûreddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*. Mısır: el-Mektebetü'l-Ticâriyyetü'l-Kübra, 1937/1356.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Müsned's-Sahihu'l-Muhtasaru bi nakli'l adli ani'l adli ilâ Resûlullah*. thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 't.y.'
- Nefes, Eyüp. "Minârenin Camii Mimarisine Katılımı ve İlk Minâre Örnekleri". Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1996.
- Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *el-Müctebâ mine's-Süneni-es-Sünenü's-sagîr li'n-Nesâî*. thk: Abdülfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1986/1406.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. *el-Minhaç şerhu sahihi Müslim*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1972/1392..
- Önkal, Ahmet, Bozkurt Nebi. "Cami". *DİA*. 7: 46-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özervarlı, M. Sait. "Şiâr". *DİA*. 39: 123-124. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özkan, Halit. "Takrir". *DİA*. 39: 469-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özpınar, Ömer. *Ezânı Anlamak*. Ankara: DİB Yayınları, 2012.
- Sa'ânî, Ali b. İbrahîm el-Emîri es-Sa'ânî. *Teşnîfü'l-Âzân bi Esrâri'l-Ezan*. thk: Abdullah Muhammed el-Hâbeşî. Beyrût: Dâru'l-Yemen, 1987/1407.
- Sabuncu, Ömer. "Ortak Dilimiz Ezan". *İslâm Tarihinde Ezanın Teşri ve ilk Müezzinler*. Ed. Mahmut Öztürk, 11-33. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018.
- Sarıcak, Murat. "Ebû Mahzûre". *DİA*. 10: 179-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Schimmel, Annemarie. "Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3-4 (1954): 67-73.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî. *el-Mebsût*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1993/1414.

- Subkî, Mahmud Muhammed Hattab es-Subkî. *el-Menhelü'l-azbi'l-mevrûd şerhu süneni Ebî Dâvûd*. thk. Emin Mahmud Muhammed Hattab. Mısır: Makbaatü'l-İtikâme, 1932-1934/ 1351-1353.
- Süheylî, Ebû'l-Kâsım *Abdurrahmân* b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî. *er-Ravzü'l-ünüf fi şerhi's-Siyretü'n-Nübüvveti l'ibn-i Hişâm*. thk: Ömer Abdüsselâm es-Selâmî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000/1421.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî. *Târihu'l-Hulefâ*. thk: Hamdi ed-Demardâşî. 'y.y.': Mektebetü Nizâr Mustafa Elbâz, 2004/1425.
- Şahin, Hanifi. "Şia Düşüncesinde Ezanın Yapısı ve Geçirdiği Değişimlerin Dini Temeli". *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, sy. 5 (2012): 35-65.
- Şenyayla, Gencal. "Hayatı ve İlk Dönem İslâm Toplumundaki Yeri Açısından Hz. Ali". Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.
- Şibli en-Nu'mani, Mevlâna. *Asr-ı Saadet: İslâm Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Toker Matbaası, 1973.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l Kebîr*. thk: Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994/1415.
- _____, *Mu'cem'l-Evsât*. thk: Târik b. İvazullah. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 't.y.'.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târihu't-Taberî*. Beyrût: Dâru't-Türâs, 1387/1967.
- Tâhirülmevlvî. "Ezan Hakkında Mâlûmat ve Hâlisâne Bazı Temenniyat". *SR*, X/236 (1329), s. 29-31.
- TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, erişim tarihi: 16 Şubat 2020, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=>
- _____, *Güncel Türkçe Sözlük*, erişim tarihi: 25.02.2020, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=>
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâfü Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*. thk: Ali Dahrûc. Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1996/1417.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *es-Sünen*. thk: Ahmet Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Mısır: Mektebetü Mustafa Elbâni, 19375/1395.

- Tuzcu, Recep. “Uluslararası Bedruddîn el-Aynî Sempozyumu ve II: Hadîs İhtisas Toplantısı”. *Aynî'nin Hadîsleri Kronolojik Olarak Değerlendirmesi -Ezan'ın Teşrii, Buda'a Kuyusu ve Mut'a Nikâhı Örneğinde-*. Ed. Recep Tuzcu, 183-201. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Tümer, Günay. “Din”. *DİA*. 9: 312-320. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Uzunpostalcı, Mustafa. “Cemaat”. *DİA*. 7: 288-289. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Wensinck, Arent Jan Wensinck. *Mu'cemü'l Müfehres li Elfazi Hadîsi'n-Nebevî*. İstanbul: Dâru'd-Da've, 1986.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Namaz”. *DİA*. 32: 350-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yavuz, Salih Sabri. “Mi'rac”. *DİA*. 30: 132-135. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Yeniçel, Necati, Kayapınar Hüseyin. *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*. İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1988.
- Yüksel, Bünyamin. “İslâm Tarihi Açısından Bilâl b. Ebî Rebâh el-Habeşî'nin Hayatı ve Şahsiyeti”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Zebîdî, *et- Tecdîdî's-Sarîh*. çev. Ahmed Naim ve Kamil Miras. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. Ankara: DİB Yayınları, 1978.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî *et-Türkmânî el-Fârîkî ed-Dımaşkî*. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk: Şuayb el-Arnaût. 'y.y.': Müessetü'r-Risâle, 1985/1405.

